

ISSN 0234-3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul III

1992

2 (10)

Academia de științe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2 (10) 1992

aprilie—iunie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

CHIȘINAU «ȘTIINȚA» КИШИНЕВ, 1992

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ion ȚURCANU (redactor șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor șef adjunct),
ION VARTA (secretar responsabil)
ION CAPROȘU (Iași), *ANDREI EȘANU*,
ȘERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, *ANATOL ȚĂRANU*,
VITALIE VĂRATEC, *ALEXANDRU ZUB* (Iași)

STUDII ИССЛЕДОВАНИЯ

П. П. Бырня

О ВОЕННОЙ ОБЯЗАННОСТИ ГОРОЖАН МОЛДОВЫ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ШТЕФАНА ВЕЛИКОГО

В XV — начале XVI в. государство Молдова, отстаивая свою независимость, было вынуждено уделять большое внимание укреплению армии, привлекая к военной службе значительную часть жителей страны. Широкое участие сельского населения в сражениях молдавской армии зафиксировано в многочисленных исторических источниках. Сложнее обстоит дело с выявлением данных о военных обязанностях горожан рассматриваемого периода. На некоторых аспектах этого вопроса и сосредоточим внимание в настоящей статье.

Город играл значительную роль в жизни средневекового общества. Он появился вследствие разделения труда, концентрации ремесла и торговли и был местом сосредоточения государственной администрации, духовной власти, политической и культурной жизни и т. д.

В социальной жизни классического средневековья наблюдалось господство феодалов над городом, так как последний почти всегда располагался на их землях. Социальные же позиции молдавского города во многом определялись тем, что он, как правило, размещался на господарской земле. Поэтому в Молдове не было горожан, зависимых от частных землевладельцев. Землепользование городских жителей находилось в определенной зависимости от государства, которое олицетворял господарь. Он являлся выразителем государственной власти, верховным собственником земель, а в специфических условиях Молдовы господарский домен, на котором располагались города, совмещался с государственной собственностью. Горожане, проживая на государственных (господарских) землях, определенным образом зависели от господаря и государства, которое во многом определяло их социальное лицо.

Своеобразие этой зависимости отражалось в военной обязанности горожан, их участии в господарском войске. Отметим, что вопрос о составе молдавского войска рассматриваемого периода долгое время был дискуссионным. В румынской историографии господствовало мнение о молдавском войске XV — начала XVI в. как о «типично феодальном», каким оно было в соседних странах: Венгрии, Польше, Трансильвании, где «монополия на оружие» была в руках землевладельцев¹. Некоторые исследователи считали, что к оружию допускались и свободные крестьяне². Эта точка зрения, высказанная в румынской послевоенной историографии, была общепринятой и в советской литературе 50-х — начала 60-х гг.³

Впоследствии П. В. Советов в своем исследовании по истории феодализма в Молдове, используя сообщения очевидцев — иностранных авторов исследуемого времени (Я. Длугоша, М. Бельского, Б. Ваповского и др.), а также на основе всестороннего анализа большого актового материала показал, что в указанный период (особенно во второй половине XV в.) в Молдове свободных крестьян почти не было, а значительная часть (три четверти) господарского войска состояла из зависимых крестьян⁴, призываемых в армию для обороны страны. Зависимые крестьяне были главным контингентом «большого вой-

ска», использовавшегося господарем только с целью отпора нападениям внешних врагов⁵. Такое мнение нам представляется аргументированным.

Что же касается участия молдавских горожан в господарском войске, то этот вопрос до сих пор не исследовался. Правда, была попытка К. Журеску ответить на него, но заявление автора о том, что горожане имели и военные обязанности⁶, в основном построено на аналогии с Валашским княжеством, в отношении которого действительно имеются такие данные⁷. Как довод, подтверждающий участие горожан в молдавском войске, К. Журеску приводит случай, когда 60 жителей Белгорода освободили в 1455 г. 14 сограждан, заключенных в замке Лерич братьев Сенарега, расположенном в устье Днестра, сведения о сопротивлении, оказанном в 1653 г. в Хотинской крепости господарю В. Лупу, а также другие более поздние данные⁸, не имеющие отношения к исследуемому предмету, да и не раскрывающие положения дел в рассматриваемое время. Отметим, к примеру, что вооруженное сопротивление В. Лупу в Хотине было оказано не обязательно горожанами. В крепости имелся военный гарнизон, здесь могли быть и наемники. Автор этого не принял в расчет, поэтому его утверждение не имеет под собой твердой основы.

Единственным имеющимся в источниках свидетельством об участии горожан в молдавском войске является сообщение секретаря турецкого султана Анджиолело, отметившего, что при сражении у Валя Албэ (1476) в плен к туркам попало около 800 молдаван и армян, большинство из которых прибыли из Белгорода и Килии⁹. Приведя этот факт, К. Журеску заключает, что вместе с проживавшими в городах Молдовы армянами в сражениях должны были участвовать и горожане-молдаване, немцы, венгры¹⁰.

Исследователи И. Фокшеняну и Г. Дьякону полагают, что армяне из Белгорода и Килии попали в плен под Валя Албэ вместе с молдавской артиллерией и, видимо, они обслуживали молдавские орудия¹¹. Б. Кымпина, считая, что ядром «большого войска» были свободные крестьяне, на основе аналогий добавляет, что в него входили и горожане¹², хотя каких-либо дополнительных данных не приводит. Н. А. Мохов, отмечал, что в случае «большой войны для борьбы с иноземными захватчиками под знамена призывались крестьяне и горожане»¹³. П. В. Советов допускал возможность вхождения в «малое войско» свободных жителей страны, в том числе горожан¹⁴, но подчеркивал, что этот вопрос не выяснен до конца.

Таким образом, за исключением эпизодического упоминания о горожанах-армянах из Белгорода и Килии, участвовавших в сражении при Валя Албэ, ни один исследователь не располагал какими-либо данными об участии молдавских горожан в составе господарского войска в рассматриваемый период. В историографии есть лишь свидетельство, относящееся к более позднему времени, к примеру упоминание о том, что господарское войско Штефана Томши, участвовавшее в битвах против польских военных отрядов в 1612 и 1615 гг., состояло из служилых людей и горожан¹⁵. М. Костин в своей летописи отметил, что, когда приблизились поляки, Штефан Томша поднял «все войско земли»¹⁶ (1612), а в 1615 г. «господарь кликнул и городских жителей на жалование, и собрались горожане, слуги и разная толпа у Штефана»¹⁷. Это единственное прямое сведение об участии горожан в войске господаря, но речь здесь идет опять-таки не о постоянной военной обязанности горожан, а о том, что они были привлечены за соответствующую плату.

При постановке вопроса о возможности участия горожан в войске необходимо учитывать прежде всего общую политическую обстановку рассматриваемого времени и какова была необходимость в вой-

ске при тех или иных обстоятельствах. Молдавское княжество со времени своего образования было относительно централизованным государством и периода феодальной раздробленности не знало. Кроме того, являясь небольшой по территории и по количеству населения страной, Молдова вела мало войн за пределами своих границ. Она находилась в окружении таких мощных в военном отношении стран, как Венгрия, Польша, и часто подвергалась военным вторжениям со стороны османских войск и крымских татар. Поэтому большая часть войн, которые вело Молдавское княжество в рассматриваемое время, были освободительного характера. Молдавские господа, особенно Штефан Великий, должны были в случае иноземных вторжений собирать «большое войско», численность которого достигала, как известно, 40 тыс., в том числе 30 тыс. воинов были зависимыми крестьянами. В условиях Молдовы это требовало привлечения всех возможных людских ресурсов, от всех сословий, поскольку войско составляло примерно 20—25% от населения страны. Таким образом, можно заключить, что освобождение от военной обязанности, как правило, не давалось и исключений, очевидно, почти не было, особенно в период антиосманских войн второй половины XV в.

В этом плане интересны выводы П. В. Советова, основанные на анализе иммунитетных грамот — единственных документов, содержащих упоминания о военных обязанностях зависимых крестьян¹⁸. Автором установлено, что по всему XV в. известно лишь 5 иммунитетных грамот, касающихся 20 сел, принадлежавших трем монастырям. Всего же число монастырских и церковных сел в это время достигало 216. Только женский монастырь Хородник получал, причем трижды на протяжении XV в., право для крестьян из двух сел не являться в войско «николи». Остальные два наиболее привилегированных монастыря (Нямецкий и Молдавицкий) могли освободить зависимых крестьян от участия в войне лишь тогда, когда господарь сам не выступал во главе армии¹⁹. Автор приходит к выводу, что права на освобождение зависимых крестьян от военной обязанности не получал ни один феодал-вотчинник, будь то духовный или светский²⁰. Коль столь строго это касалось зависимых крестьян духовных и светских вотчин, владельцы которых зачастую проявляли недовольство²¹ в связи с частыми случаями призыва крестьян на войну, что позволяло им постоянно иметь при себе оружие, то не в меньшей мере это должно было относиться к крестьянам, проживавшим на землях господарского домена, а также к другим свободным жителям страны, в том числе горожанам.

Конечно, вопрос об участии горожан в войске господара решить довольно сложно. Здесь необходимо исходить прежде всего из положения о том, что государственные повинности горожан, видимо, не отличались от крестьянских в силу того, что сельскохозяйственные работы играли в рассматриваемый период большую роль в занятиях многих горожан Молдовы²². Рассмотрим государственные повинности, связанные с военным делом, которые несли все крестьяне, как частновладельческие, так и господарские, а также жители городских хотаров. Эти повинности содержатся в иммунитетных грамотах монастырей Хородник и Молдовица.

В грамотах Штефана II от 1 августа 1444 г. женскому монастырю Хородник перечислены привилегии принадлежавшего ему с. Баласиновцы, крестьяне которого «...ни на город... ни на войско николи да не ходет, ни на жолд...»²³. В грамоте Штефана Великого монастырю Молдовица от 31 августа 1458 г. говорится о крестьянах с. Бохринешть: «А на войско то кто идут тоти люди, да коли прилучит ся самому господству ми итти на войско, тогда тоти люди да идут на войску, а иногда николи»²⁴. В грамоте от 17 апреля 1475 г. монастырю Хородник отмечается, что крестьяне монастырских сел Баласиновцы

и «где был двор Петра Вранина» «...ни на город да не робет, ни на посад, ни у сторожу да не ходет... ни у войску да не ходет...»²⁵.

Из иммунитетных грамот следует, что было четыре повинности, связанных с военным делом: две из них (работа «на город» и «на посад») косвенно и две (ходить «на войско» за счет собственного содержания или наем «на жолд», то есть за некоторую плату) прямо касались участия в военном деле²⁶.

Количество и содержание этих повинностей реконструированы П. В. Советовым, что дает возможность уяснить их характер и облегчить освещение военных обязанностей населения страны. Работы «на город» автор объясняет как выполнение повинностей на военных укреплениях городов и крепостей и отмечает, что в XVII в. они превратились в обычные работы для нужд городов («градское»), которые несли жители городского хотара и близлежащих сел господарского домена²⁷. Здесь, на наш взгляд, необходимо внести определенные коррективы. Анализ средневековой номенклатуры поселений городского типа позволяет заключить, что термины «город» и «град» означают укрепленные пункты, а точнее — крепости, центры обороны, каковы были в это время крепости Сучава, Нямц, Хотин, Белгород, Килия и т. д., а не центры ремесла и торговли, то есть города в полном смысле этого слова.

Так как молдавские города не имели постоянных каменных укреплений, которые нужно было содержать в исправности (вести ремонтные работы, укреплять каменные стены), то, следовательно, работы «на город», о которых часто упоминается в грамотах, означали только повинности по содержанию и ремонту крепостей, а не городов в целом.

Более наглядное представление о военных обязанностях горожан, и в первую очередь о так называемой работе «на город», дают, к примеру, материалы XVI в. о Клуже, проанализированные С. Гольденбергом. Клуж — город в соседней с Молдовой Трансильвании, где уровень развития ремесла, да и самой городской жизни был очень высоким. Здесь военные обязанности были распределены между различными цеховыми организациями. Город был окружен мощной каменной стеной, укрепленной двадцатью башнями, то есть представлял собой по сути дела крепость. Содержание и защита каждой из башен были доверены определенным ремесленным цехам портных, гончаров, кузнецов, сапожников, плотников и т. д., вследствие чего многие из башен получили соответствующие названия цехов. Башни являлись и складом для хранения оружия, пороха, продовольствия.

Цехи должны были обеспечивать башни необходимым оружием, содержать их в исправности, производить необходимые ремонтные работы²⁸, то есть работать «на город». Военные обязанности горожан-ремесленников были оговорены в уставах наиболее крупных цехов²⁹.

Ремесленники Клужа не только защищали город в момент военной опасности, неприятельского нападения или осады, но и сами изготавливали необходимое оружие, несли охранную повинность на башне в мирное время. Как видим, там, где города были свободными, высоко развитыми и самостоятельными центрами обороны, военные обязанности горожан были теми же, что и в Молдове, только здесь характер источников позволил определить, что эти обязанности были гораздо четче регламентированы. В Молдове таким обязанностям соответствовали работы «на город», то есть работы по содержанию крепостей, и, вероятно, здесь тоже имела соответствующая регламентация с учетом местных условий, сведения о которой, к сожалению, не сохранились в источниках.

Работа «на посад» была направлена на укрепление посадов. В XVII в. она превращается в обычные повинности, связанные с удовлетворением нужд посадов («тръговское»), которые несут жители го-

родского хотара и близлежащих сел господарского домена³⁰. Однако для рассматриваемого времени в номенклатуре городов термин «посад» не характерен. Он не встречается ни в одном источнике. Посадом обычно называлась неукрепленная часть древнерусского города³¹. Молдавские же города, как уже отмечалось, были неукрепленными, открытыми и представляли собой ремесленно-торговое поселение, напоминающая посад. Поэтому работы «на посад» в исследуемый период предусматривали выполнение повинностей по сооружению только на время военной опасности деревяннo-земляных укреплений — валов и рвов — вокруг городского поселения, которое не имело постоянных каменных стен, что и являлось одним из отличий его внешнего вида от западных городов.

О характере городских укреплений, которые возводились в ходе так называемой работы «на посад», свидетельствуют очевидцы военных кампаний в Молдове. Это сообщение А. Бонфини об укреплениях Байи, которые представляли собой деревянные стены³². Он же отмечает, что укрепления г. Романа состояли из деревянных стен, парапета и рва³³. Даже Сучава, по данным Анджиолело, во время турецкого похода 1476 г. была окружена рвами и частоколом³⁴, что подтверждено археологическими раскопками³⁵. Остатки деревянного палисада и башни были выявлены и при раскопках в г. Сирете³⁶.

Отличительная черта оборонительных сооружений молдавских городов — их деревянно-земляной характер (деревянные стены, парапеты, частоколы, земляные валы, рвы). Поэтому особой защитной роли для населения города они не играли.

Об отношении к оборонительным сооружениям и к самой обороне в европейских городах свидетельствуют приведенные данные о трансильванском г. Клуже. При сравнении с последним ясно, что молдавские укрепления не могли иметь какого-либо серьезного оборонительного значения, тем более что в это время уже применялась артиллерия. Они воздвигались только в момент военной опасности, хотя эффективной защитой и не являлись. Именно для сооружения таких временных укреплений на период реальной опасности военных вторжений и привлекалось городское население для работы «на посад».

Меньше всего данных имеется в источниках о «хождении на жолд»³⁷, которое известно из иммунитетных грамот монастырей. П. В. Советов определяет это явление как участие в войске зависимых крестьян не за счет собственного содержания, а за некоторую плату³⁸. Распространялась ли данная повинность на горожан, неизвестно из-за полного отсутствия данных.

Служба в господарском войске означала «ходить на войско» за счет собственного содержания. Все крестьяне призывались в состав «великого войска» господаря — от каждого двора по одному человеку, за исключением вотчин, располагавших иммунитетом, что в рассматриваемое время встречалось крайне редко³⁹. Об участии горожан в господарском войске прямых сведений нет. Но если учесть, что крестьянам освобождение давалось в редчайших случаях, то это позволяет заключить, что и для горожан не могло быть никаких исключений, и они так же, как частновладельческие и господарские крестьяне, обязаны были вступать в войско во время военных действий на территории страны.

Показателем того, что горожане участвовали в господарском войске, могут служить данные о том, что они располагали собственным оружием. Письменные источники содержат сведения о вооружении войска вообще и в частности крестьян. Об этом, к примеру, говорят польские очевидцы сражений, такие, как Ян Длугош и Мартин Бельский, а также составители описания Молдовы Дж. Рейхерсторфер, А. Веранчич и др. Все они обращали внимание на вооружение крестьян,

видимо, потому, что последние составляли ядро войска, которое всегда решало исход сражения.

Ян Длугош отметил, что господарь Штефан Великий под страхом смертной казни требовал от крестьян иметь при себе стрелы, лук или меч⁴⁰. Дж. Рейхерсторфер указывал, что молдаване «пользуются оружием, не отличающимся от венгерского, а именно: щитами и боевыми копьями»⁴¹. По словам А. Веранчича, воины-крестьяне были «одеты в грубую шерстяную коричневую ткань... вооружены лишь дротиками и косами, прикрепленными к деревянным палкам»⁴². М. Бельский, участник битвы при Обертыне (1531), видел, что молдавские крестьяне воюют «...с непокрытыми седлами и деревянными стремянами, но они хорошо обращаются с копьём и готовятся к бою так же, как и наши (поляки. — П. Б.)»⁴³. Упоминание о вооружении крестьян встречаем и у более позднего польского автора Л. Горецкого (1578): «пехотинцы крестьянского рода... были вооружены косами, луками, косыми саблями, как у турок, и дубинками»⁴⁴.

Итак, из письменных источников явствует, что сведения о вооружении относятся в основном к оружию, которым пользовались крестьяне. Что же касается вооружения вообще, то информации о нем немного. Б. Писчия, например, сообщал в 1476 г., что «войско Штефана воеводы Молдавского в большей своей части имело на вооружении луки, стрелы и копья, другое оружие отсутствовало»⁴⁵. По сообщению А. Веранчича, «главное оружие у молдаван, как и у татар, — щит, копье, сабля и стрелы, тяжелыми доспехами никто из них не владеет, и только богатые имеют кольчуги и стальные шлемы»⁴⁶.

О вооружении горожан, как и об их участии в войске, прямых указаний не имеется. Поэтому приходится обращаться к археологическим материалам,носящим в определенной мере косвенный характер. Среди последних значительный интерес представляют находки предметов вооружения и военного снаряжения. Они встречаются на многих средневековых памятниках в различных условиях залегания. Особенно много оружия обнаружено в слоях памятников-поселений, погибших в результате внезапного нападения врага или осады. Это, к примеру, городище у с. Екимэуць, превращенное кочевниками в XI в. в развалины⁴⁷, городище Райковецкое⁴⁸ и древний Киев⁴⁹, разрушенные во время татаро-монгольского нашествия. Принадлежность предметов вооружения воина и снаряжения коня невозможно установить, если они найдены в культурном слое любого археологического памятника в связи с каким-либо сооружением, в слое пожара и разрушения во время военных нашествий и в заполнении оружейных мастерских.

Исходя из этого, проследим за находками оружия в отличающихся от указанных условиях. Отталкиваясь от положения о том, что в XV — начале XVI в. участники молдавского войска, и прежде всего крестьяне, постоянно имели при себе оружие, мы попытались выделить предметы вооружения всадника и снаряжения его коня в усадьбах горожан, хранящиеся главным образом в жилищах или хозяйственных сооружениях, кладовках. Именно в этом случае оружие могло быть всегда под рукой.

Ясно, что археологические памятники, особенно те, которые имеют многолетнюю историю и неоднократно разрушались, восстанавливались и перестраивались, не могут дать большого количества находок. Но даже то, что нами зафиксировано, может пролить свет на решение вопроса, поэтому будем опираться на имеющийся материал.

В качестве опорных определены два памятника. Старый Орхей, исследованный автором, и Байя, поскольку материалы последнего наиболее полно изданы. В культурном слое этих памятников почти не найдено предметов вооружения, а если они и были, то это главным

образом стрелы. Последние часто встречаются и в заполнениях хозяйственных ям на усадьбах горожан, но они тоже не учитываются.

Найденные в ходе раскопок в Старом Орхее и Байе предметы вооружения и снаряжения коня и воина распределяются следующим образом:

стрелы	<i>в Старом Орхее</i> — в хозяйственных сооружениях 20, 21, 45б, 49; в жилищах 17, 23, 30;
копья	<i>в Байе</i> — в жилищах 6, 10 (раскопки 1977—1980 гг.); <i>в Старом Орхее</i> — в сооружениях 43 (1 экз.), 54 (3 экз.); в жилище 39 (1 экз.); <i>в Байе</i> — в жилище 3 (раскопки 1967—1976 гг.);
мечи	<i>в Старом Орхее</i> — в кладовой 1;
арбалет	<i>в Старом Орхее</i> — в кладовой 1;
алебарды	<i>в Байе</i> — в жилищах 2 и 3 (раскопки 1967—1976 гг.);
сабли	<i>в Байе</i> — в жилищах 1 и 5 (раскопки 1967—1976 гг.) — лезвия; в жилище 45 (раскопки 1977—1980 гг.) — лезвия и рукоятки; в жилище 9 (раскопки 1977—1980 гг.) — лезвие;
кольчуга	<i>в Байе</i> — в жилище 9 (раскопки 1977—1980 гг.);
снаряжение	<i>в Старом Орхее</i> в сооружении 35 — псалии, в сооружении 43 — удила (с копьём), в сооружении 50 — стремя, в жилище 39 — шпоры (2 экз.);
коня и воина	<i>в Байе</i> — в жилище 2 (раскопки 1967—1976 гг.) — шпоры (2 экз.); в жилище 3 (раскопки 1977—1980 гг.) — шпоры (2 экз.), в жилище 6 — удила и стремя, в жилище 9 — шпоры, в жилище 4 — псалии ⁶⁰ .

Важно отметить, что наряду с единичными предметами иногда в заполнениях сооружений встречаются таковые разных видов, являющиеся остатками комплектов и свидетельствующие об их военном предназначении. Это касается в основном находок удила и псалиев, которые не всегда могут быть частями комплекта снаряжения воина, а вместе с предметом вооружения они уже включаются в соответствующий комплект.

Так, в Старом Орхее в сооружении 43 найдены двухсоставные удила вместе с втульчатым копьём; в жилище 39 — две шпоры и втульчатое копьё; в сооружении 51 — три копья.

В Байе боевые комплекты из сооружений, в основном жилищ, представлены следующим образом: в жилище 3 (раскопки 1977—1980 гг.) — две шпоры и алебарда; в жилище 4 (раскопки 1977—1980 гг.) — псалий и рукоятка кинжала; в жилище 6 — удила и стрелы, в жилище 9 — кольчуга, сабля и шпоры.

Перечисленный материал найден только в жилищах или хозяйственных постройках горожан, и это позволяет утверждать, что он принадлежал владельцам усадеб, то есть горожанам. Из сказанного можно заключить, что каждый горожанин, занимавшийся то ли ремеслами, то ли торговлей, то ли сельским хозяйством, как и зависимый крестьянин, не будучи профессиональным воином, тем не менее не был отстранен от военного дела и постоянно имел в своем доме оружие, с которым должен был выступать в составе господарского войска. Поскольку, судя по свидетельству Длугоша, Штефан Великий «призывал к оружию не только воинов и нобилей, но и крестьян, обучая каждого защищать страну», и, обнаружив крестьянина без оружия, «...приговаривал без всякого сожаления к отсечению головы», то ясно, что горожане в этом плане не составляли исключения.

Итак, о призыве в войско молдавских горожан свидетельствуют следующие данные:

1. Письменные указания на участие в сражении в Белой долине горожан из Белгорода и Килии.

2. Содержание иммунитетных грамот, согласно которым никто не освобождался от участия в войске во время военных кампаний, особенно в тех случаях, когда во главе войска выступал сам господарь.

3. Находки различного оружия и военного снаряжения (копья, мечи, стрелы, арбалеты, алебарды, фрагменты сабель, стремяна, шпоры и др.), обнаруженные не в мастерских, где они могли изготавливаться, и не в слое пожара, куда они могли попасть во время сражений, а в жилищах и хозяйственных постройках, что говорит о том, что оружие находилось в доме горожанина и было у него под рукой в момент призыва в войско.

Представляет интерес хотя бы примерная численность горожан, призывавшихся в господарское войско. По подсчетам П. В. Советова, крестьянское войско составляло около 30 тыс. человек. Этот показатель был установлен, исходя из общего числа сел в стране, а также на базе анализа налоговой записи 1591 г. Петра Хромого. Вычислить же число воинов-горожан можно только на основе общего количества городского населения в стране в это время. Упомянутый автор определял число воинов-крестьян так: в стране было около 1800 сел, в каждом из них — от 10 до 20 дворов, следовательно, всего — максимум около 36 тыс. дворов и около 180 тыс. человек. Если 180 тыс. человек от 36 тыс. дворов давали в среднем около 30 тыс. воинов-крестьян, то общее количество горожан Молдавского княжества, в это время составлявшее от 20 до 25 тыс. человек⁵¹, соответственно могло дать в войско от 3 до 4 тыс. воинов, то есть около 10% численного состава всего господарского войска.

Рассмотренный материал приводит к выводу, что молдавские горожане не только выполняли повинности, связанные с военным делом — работа «на город» и «на посад», но и, как и зависимые крестьяне, призывались в господарское войско в период военных действий на территории княжества, участвуя в защите своей родины.

Примечания

¹ См.: Costachel V., Panaitescu P., Cazacu A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*. București, 1957. P. 395—396.

² См.: Studii cu privire la Ștefan cel Mare. București, 1956. P. 35, 115.

³ См.: История Молдавской ССР. Т. I. Кишинев, 1965. С. 129.

⁴ См.: Советов П. В. Исследования по истории феодализма в Молдавии. Т. I. Очерки по истории землевладения в XV—XVIII вв. Кишинев, 1972. С. 234—277.

⁵ См.: Там же. С. 266.

⁶ См.: Giurescu C. C. *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*. București, 1967. P. 156.

⁷ См.: Ibidem.

⁸ См.: Ibidem. P. 156—157.

⁹ См.: *Călători străini despre Țările Române* (далее: CSTR). V. I. București, 1968. P. 137.

¹⁰ См.: Giurescu C. C. *Op. cit.* P. 157.

¹¹ См.: Focșeneanu I., Diaconu Gh. *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*//*Studii cu privire la Ștefan cel Mare*. București, 1956. P. 116.

¹² См.: Cimpina B. T. *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*//*Studii*. 1957. N 4. P. 51.

¹³ Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. С. 161—162.

¹⁴ См.: Советов П. В. Указ. соч. С. 266.

¹⁵ См.: Там же. С. 342.

¹⁶ Costin M. *Opere*. F. I., 1958. P. 59.

¹⁷ Ibidem. P. 61.

¹⁸ См.: Советов П. В. Указ. соч. С. 246—249.

¹⁹ См.: Там же. С. 249—250.

²⁰ См.: Там же. С. 250.

²¹ Недовольство было вызвано тем, что из-за частых призывов зависимых крестьян в войско в эпоху правления Штефана Великого последние отрывались от своего хозяйства в вотчине, ослаблялась их эксплуатация: ведь усиливать наступление на вооруженных и обученных военному делу крестьян было опасно.

²² См.: История Молдавской ССР. С древнейших времен до наших дней. Кишинев, 1984. С. 60.

²³ *Documenta României Historica*. Moldova (далее: DRHM). V. I. București, 1975. P. 352.

²⁴ Ibidem. V. II. București, 1976. P. 107.

²⁵ Ibidem. P. 301.

²⁶ См.: Советов П. В. Указ. соч. С. 247.

²⁷ См.: Советов П. В. Развитие феодализма и крестьяне Молдавии: Очер-

- ки истории ренты в XVI — начале XVIII в. Кишинев, 1980. С. 197—199.
- 28 См.: *Goldenberg S.* Clujul în sec. XVI: Producția și schimbul de mărfuri. F.I., 1958. P. 211.
- 29 См.: Ibidem. P. 212.
- 30 См.: *Советов П. В.* Развитие феодализма и крестьяне Молдавии. С. 198.
- 31 См.: *Тухомиров М. Н.* Древнерусские города. М., 1956. С. 44—45.
- 32 См.: *Giurescu C. C.* Op. cit. P. 186.
- 33 См.: Ibidem. P. 264.
- 34 См.: CSTR. V. I. P. 137.
- 35 См.: *Materiale și cercetări arheologice.* V. IX. București, 1970. P. 402.
- 36 См.: *Revista muzeelor.* 1975. N 3. P. 53.
- 37 См.: DRHM. V. I. P. 392; V. II. București, 1980. P. 61, 79.
- 38 См.: *Советов П. В.* Исследования по истории феодализма в Молдавии. С. 197, 247.
- 39 См.: Там же. С. 246; *Он же.* Развитие феодализма... С. 199.
- 40 См.: *Советов П. В.* Исследования по истории феодализма в Молдавии. С. 252.
- 41 См.: CSTR. V. I. P. 196.
- 42 Ibidem. P. 419.
- 43 Цит. по: *Hajdeu B. P.* Arhiva Istorică. T. I. Pt. 2. București, 1865. P. 164.
- 44 *Советов П. В.* Исследования по истории феодализма в Молдавии. С. 341.
- 45 *Esarcu C.* O relațiune contemporană inedită despre Ștefan cel Mare (1476) // *Columna lui Traian.* An. VII. T. I. București, 1876. P. 378.
- 46 CSTR. V. I. P. 407.
- 47 См.: *Федоров Г. Б.* Славяне Поднепровья // По следам древних культур. Древняя Русь. М., 1953. С. 135—138.
- 48 См.: *Гончаров В. К.* Райковецкое городище. Киев, 1950. С. 19—21.
- 49 См.: *Каргер М. К.* Древний Киев. Т. I. М.; Л., 1959.
- 50 Данные о предметах вооружения из Байи см.: *Neamțu E., Neamțu V., Cheptea S.* Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII. V. I. Iași, 1980; V. II. Iași, 1984.
- 51 См.: История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времен до 1812 г. Кишинев, 1976. С. 93.

Gheorghe Negru

O CALE APARTE A ROMÂNIEI.

CONCEPȚIA «NEOIOBĂGIEI» DE C. DOBROGEANU-GHEREA

După adoptarea legii despre reforma agrară (1864) și a legii despre noua constituție (1866), organizarea producției agrare în România — principala ramură a vieții economice de atunci a țării — ar fi trebuit, în opinia lui Dobrogeanu-Gherea, să se înfăptuiască ori pe baza marii proprietăți rurale, ori a celei mici. O astfel de organizare a producției agrare ar fi asigurat o «anume corelație și concordanță lăuntrică»¹ între instituțiile burghezo-liberale și raporturile de producție de la sate.

În prima supoziție procesul de producție ar fi fost dominat de marii proprietari rurali. Majoritatea țăranilor trebuia să fie eliberați gratuit «de iobăgie și de servituțiile ei», însă, fără să fie împroprietăriți, transformându-se astfel în salariați. Pământ urmau să primească doar țăranii mai înstăriți care, împreună cu răzășii, ar fi format proprietatea mijlocie, servind drept «tampon» și «apărătoare» a marii proprietăți. Am fi avut, deci, «o stare de lucruri ca în unele țări occidentale: pe de o parte mari proprietari capitaliști, căpușiți de o proprietate mijlocie și mică, adică o mare și mică burghezime rurală, iară pe de altă parte salariați, vânzători ai forței lor de a munci».² Caracterul burghez al structurii de clasă, al vieții social-economice în general, ar fi determinat același caracter al instituțiilor politico-sociale³.

În supoziția a doua tot pământul, printr-o răscumpărare simbolică, ar fi trecut la țăranii care, mînați de cerințele mereu crescînde ale pieței de desfacere, de interesul personal, ar fi siliți «să iasă din incuria lor orientală». Desigur, cu timpul, «proprietatea fiind absolută și, deci, alienabilă», în societatea românească ar fi apărut și o proprietate mare, însă «destul de modestă care ar fi putut fi mărginită întrucîtva prin lege» și salariați, dar la baza organizării producției agricole ar fi stat

proprietatea țărănească mică și mijlocie. În acest caz «dezvoltarea țării ar fi fost a unei democrații rurale asemănătoare cu a Serbiei, numai mai prosperă decât ea, țara astfel dezvoltându-se într-o formă socială superioară, industrial-capitalistă, liberal-burgheză»⁴.

Și o organizare și alta, cu toate deosebirile dintre ele⁵, creează posibilități pentru dezvoltarea social-economică ulterioară, determină stabilirea unor relații sociale «clare, logice, raționale pe cât pot să fie, în general, logice și raționale relațiile izvorâte dintr-o organizație socială bazată pe proprietatea individuală și lupta de clasă...», creează condiții pentru afirmarea în țară a «capitalismului industrial dezvoltat»⁶.

România, însă, a mers în dezvoltarea sa pe o altă cale. Reforma agrară din 1864, consideră C. Dobrogeanu-Gherea, a determinat constituirea în țară a unui «organism economico-social hibrid, absurd, monstruos, care nu era nici în folosul bine priceput al micii proprietăți, nici în al celei mari, ci în paguba amândurora»⁷. S-a format, deci, un organism economic-social neviabil, incapabil de o dezvoltare ulterioară, s-a creat pentru viața societății românești o bază economico-socială, care era «cu neputință să trăiască *tale quale*, dar încă să propășească!»⁸.

În 1864 țaranii români, primind pământ puțin, necalitativ etc., au fost astfel lipsiți de posibilitatea de a crea gospodării rentabile, independente. La rîndul lor, marii proprietari, statul, în calitatea lui de proprietar al întinșelor domenii, au fost lipsiți «aproape cu totul» de brațele de muncă ale țăranilor. «Iată dar situația economico-socială, creată țării la 1864. Țărănimea și mica proprietate fără puțința de a prospera, marea proprietate lipsită de brațe și statul, organismul social, suprastructura socială, lipsită de puțința de a se dezvolta. Frumoasă creație!»⁹.

«Întocmirea de la 1864, — menționa C. Dobrogeanu-Gherea, — n-a dat o bază rațională pentru dezvoltarea țării, ci dimpotrivă, i-a luat acesteia orice puțință să se dezvolte pe baza dată... Țara noastră, — continuă autorul, — neputînd sta cu nici un chip pe baza nouă pe care a fost așezată, s-a îndreptat către cea veche, feudalo-iobăgistă»¹⁰.

Cum a decurs acest proces? Avînd nevoie de bani, de pământ, țăranii se adresau, desigur, marilor proprietari, arendașilor. «Aceștea... dădeau bani țăranului, dar nu ca unui salariat, ceea ce... ar fi fost preferabil pentru țăran, ci ca unui învoit, și dădeau țăranilor și pământ, însă nu conform relațiilor dintre marele proprietar și micul fermier, adică sub forma de arendare capitalistă pe termen lung, ceea ce ar fi presupus cu totul alte relații de producție, ci sub formele iobăgiste ale dijmii rușfeturilor și servituților de tot felul. Și astfel au început din primul moment să se restabilească vechile relații de producție iobăgiste»¹¹.

Un rol deosebit în acest proces a jucat așa-numita lege «de protecție a muncii» (legea pentru tocmelile agricole și pentru executarea lor, adoptată în martie 1866), apreciată de C. Dobrogeanu-Gherea drept «prima lege excepțională menită să readucă și să consfințească relațiile de producție iobăgiste pe tărîmul constituționalismului belgian-occidental în țară la noi». Această lege, în opinia lui C. Dobrogeanu-Gherea, a restabilit «caracterele esențiale ale iobăgiei»: i-a lipsit pe țărani de libertatea strămutării; a introdus munca silită; a condiționat păstrarea caracterului natural al relațiilor de producție dintre marii proprietari și țărani¹².

Încă în 1864, prin dispozițiile legii agrare, stipulîndu-se principiul inalienabilității pămîntului, a fost întrucîtva realizată «prima condiție esențială a servajului — legarea de pământ». Însă, în cazul dat țăranii au fost «legați de pământ» în mod incomplet, deoarece membrii familiilor lor, ei însăși în timpul liber, se puteau angaja unde doreau. Legea din 1866 interzicea țăranilor să se angajeze în altă parte fără consimțămîntul autorității comunale. Or, autoritatea comunală, după obiceiul

pământului, era însuși boierul. «Acum,— subliniază C. Dobrogeanu-Gherea,— legarea de pământ este completă, căci cu învoirea stăpînului putea să lucreze omul oriunde, nu numai pe timpul servajului, dar și cînd era în robie autentică»¹³.

Cea de-a doua condiție esențială a iobăgiei — munca silită — a fost introdusă prin dispozițiile legilor din 1866 și 1872, care obligau primarii satelor să apeleze la «vățeși», «dorobanți», la armată, întru a «îndemna» pe țărani să execute condițiile contractului încheiat cu marii proprietari, cu arendașii. Prin legea din 1868 și corespunzător din 1872 statul și clasele dominante «au deschis larg porțile de fier ale iobăgiei și au împins într-însa țărănimea română»¹⁴, «au reînviat vechia iobăgie, munca sub bici..., o adevărată robie»¹⁵. Acei care ar dori să se lămurească mai bine asupra rezultatelor faimoasei legi de la 1872 să citească «Românul» de pe vremuri. Acolo vor vedea «cum pe cîmpurile țării sătenii erau cărați rînduri-rînduri, ba legați cot la cot și duși de dorobanți, ba legați cu lanțul de gît și duși de călărași. Nu erau tîlhari sau uci-gași aceștea, ci țărănimea română tîrîtă în iobăgie...»¹⁶.

Zece ani a trăit țărănimea sub această «lege excepțională» pînă cînd s-a convins în sfîrșit, că «liberarea lui din iobăgie era un cuvînt deșert, că în fond el era și trebuia să rămînă iobag, că sforțările de a se libera efectiv erau și rămîneau zădarnice. Și cînd s-a convins de toate acestea smerit și-a făcut cruce și-a zis că așa vrea Dumnezeu, așa i-a fost dat și s-a supus inevitabilului»¹⁷. În 1882, devenind inutilă, dispoziția legii din 1872 referitor la folosirea armatei împotriva țăranilor «îndărătnici» a fost anulată. Însă această anulare a fost formală, deoarece «îndemnarea» țăranilor de către primar și dorobanț, prevăzută în legea din 1866, rămasă în vigoare, «însemna în practică aproape același lucru ca și execuția silită armată»¹⁸.

În ce privește relațiile în natură, «dijma..., rușfeturile, servituțiile, zilele de muncă, chiar și claca sub alte forme», ele au rămas «tot așa ca în iobăgie, deci iobăgie aproape curată»¹⁹.

În așa fel, conchide C. Dobrogeanu-Gherea, «pe hîrtie, legea de la 1864 liberează pe iobag, îl face proprietar, quiritar, îi declară munca liberă și îl supune în toate relațiile cu toți concetățenii — deci și în relațiile de muncă cu boierii și arendașii — legilor comune ale țării, Constituției liberalo-burgheze și Codului lui Napoleon. Decît, după această liberare pe hîrtie, reîncepe iobăgia de fapt. Mai întîi legea îi mărginește drepturile de proprietate, distruge chiar însăși noțiunea de proprietate quiritară. Ce fel de proprietar quiritar e acela care n-are dreptul să vîndă, să ipotecheze, să dispună de proprietatea sa? Pe urmă se introduce, de fapt, relațiile cele vechi de producție, cu toate dijmele, rușfeturile, servituțiile diferite, adică niște raporturi economice care poartă în sine, în mod logic și necesar, relații de muncă silită și care produc și relații juridice cutumiare, nu cele scrise, corespunzătoare, adică iobăgistele.

Și atunci ce mai rămîne din toată această liberare? Rămîne încă un fapt foarte important, măcar pe hîrtie dacă nu în realitate, și anume: Constituția, legea comună, Codul lui Napoleon, care regulează relațiile dintre toți cetățenii, deci și dintre țărani și boieri. Și iată vine o lege, o lege excepțională, poreclită legea de protecție a muncii, de protecție a minorului — legea tocmelilor agricole, care declară abrogate și Constituția, și toate legile liberale, și Codul lui Napoleon, le declară nule și navenite, întrucît privește relațiile economice dintre țărani și proprietari și arendași... Și atunci te întrebi încă o dată plin de mirare și stupefacție: ce-a mai rămas din așa-numita liberare? E o părere și o iluzie — și atîta-i tot. Desființarea boierescului și clăcii? Dar în locul lor au fost introduse obligații și greutăți iobăgiste mult mai mari și nu de fapt numai, ci consacrate prin legi care ordonă pînă și execuția silită

prin armată. Se înțelege că prin desființarea boierescului și clăcii se face în adevăr o deosebire între iobăgia veche și cea nouă, dar sigur e că asta din urmă tot iobăgie a rămas, neoibăgie cum vom vedea, dar tot iobăgie»²⁰.

Însă, schimbându-se caracterul relațiilor de producție, logic ar fi fost să se schimbe și cel al instituțiilor politico-sociale și juridice, deoarece «relații de producție feudale alături de instituții și relații de drept liberalo-burgheze, asta e o absurditate și un nonsens aproape grotesc. Și totuși, acest nonsens a devenit o realitate, și trebuia să devină în condițiile sociale date»²¹.

«Iată două stări sociale, — scrie C. Dobrogeanu-Gherea, — una economico-socială, alta politico-socială, care amîndouă au fost necesarmente impuse țării noastre în raporturile agrare: instituțiile politico-sociale burgheze și relațiile de producere semif feudale, două stări sociale care nu numai nu concordă între ele, dar și sînt profund antagoniste, se exclud una pe alta»²². «Este evident..., — arată autorul, — că după 1864... s-a reintrodus în viața satelor noastre o realitate economică în bună parte iobăgistă-neoibăgistă, cum am numit-o, în contrast adînc cu instituțiile politico- și juridico-sociale liberalo-burgheze, două stări care trăiesc alături fără ca să se confunde, aproape fără să se întîlnească, în-tocmai ca două linii paralele»²³. România, consideră C. Dobrogeanu-Gherea, s-a transformat într-un «unicum social: un stat bazat pe iobăgie de fapt, avînd instituțiile cele mai liberalo-burgheze»²⁴.

Un amestec hibrid de elemente și relații eterogene se observă și în cadrul regimului agrar. «Noi avem, — scrie C. Dobrogeanu-Gherea, — un regim economic agrar dublu, un regim extraordinar: pe de o parte capitalist, pe de alta iobăgist, un regim capitalisto-iobăgist...». După reforma agrară din 1864, proprietatea mare, de exemplu, debarasîndu-se de orice îndatoriri față de țărani (asigurarea cu pămînt etc.), a devenit, pe de o parte, «o marfă liberă, un capital liber — sub forma lui liberalo-burgheză», iar pe de altă parte, în relațiile ei de muncă cu țărani utilizează «munca în fond iobăgistă, sub formă de așa-numita muncă învoită, muncă silită»²⁵. Deși în relațiile dintre boieri și țărani, în special în Moldova, era utilizată o formă capitalistă (bănească), totuși esența feudală a relațiilor dintre ei nu s-a schimbat, deoarece țărani erau impuși de «foamete și de frig» să se angajeze la boier «cu 20 de bani pe zi», deoarece țărani erau «legați de pămînt», deoarece se păstra «munca silită», deoarece țărani, spre deosebire de boieri, nu se achitau pentru pămîntul arendat în bani, ci în muncă. «...Relațiile de producție iobăgistă, — menționează C. Dobrogeanu-Gherea, — sînt îmbrăcate într-o haină bănească, capitalistă. Neoibăgia... adică amestecul de formă capitalistă și, în fond, iobăgist, e mai caracteristică în Moldova decît în Muntenia, unde prin învoielile în dijmă subzistă încă nu numai fondul, dar în parte și forma iobăgistă»²⁶.

În general, prin «neoibăgie» C. Dobrogeanu-Gherea înțelegea «o întocmire economico- și politico-socială agrară particulară țării noastre», parametrii esențiali ai căreia erau:

«raporturile de producție în bună parte iobăgistă, feudale;

o stare de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și minciună, lăsînd pe țaran la discreția stăpînului;

o legislație tutelară care decretează inalienabilitatea pămînturilor țărănești și reglementează raporturile dintre stăpîni și muncitori, raporturi izvorîte din cei doi termeni de mai sus;

în sfîrșit, insuficiența pămîntului așa-zisului mic proprietar țaran pentru munca și întreținerea familiei sale, fapt care-l silește să devină vasal al mării proprietăți.

«Această întocmire, — a subliniat C. Dobrogeanu-Gherea, — am numit-o neoibăgie, deoarece conservă fondul esențial al vechii iobăgii, dar

cu un amestec necesar și fatal de elemente capitaliste, produs al vieții și dezvoltării noastre semicapitaliste și sub forme înșelătoare liberalo-burgheze, e, deci, o iobăgie nouă, o neo-iobăgie și nu cred să se găsească un termen care s-o caracterizeze mai bine»²⁷.

O primă «fisură» sesizabilă în concepția «neo-iobăgiei» de C. Dobrogeanu-Gherea este contradicția în aprecierile sale referitor la caracterul relațiilor agrare. În unele cazuri autorul «Neo-iobăgiei» le califică drept feudale, «în fond», «în bună parte» feudale, iar în alte cazuri drept semi-feudale.

«În relațiile noastre economico-sociale după 1864, ca și pînă atunci, domnește deopotrivă relații în fond iobăgiste»²⁸. «Relațiile de producție de acum au rămas aceleași ca și pînă la 1864, dar absolut aceleași în fond și în formă...»²⁹.

Și mai apoi, după analiza legislației agrare de la început. sec. XX, în concluzia sa finală despre esența și parametrii «neo-iobăgiei», C. Dobrogeanu-Gherea considera că relațiile de producție dominante în gospodăria satească erau cele «în bună parte iobăgiste» (C. Dobrogeanu-Gherea scrie despre păstrarea la început. sec. XX a «fondului esențial al vechii iobăgii»)»³⁰.

Analizînd însă atent caracterul relațiilor de producție din gospodăria satească a României de după reforma agrară din 1864, noi nu vom descoperi relații feudale în sensul strict al cuvîntului (în afară de multiple și masive rămășițe feudale, desigur, care, pe măsura dezvoltării capitaliste a țării, își schimbau treptat esența și ponderea). De exemplu, relațiile dintre țărani ce stăpîneau aproape jumătate din terenurile arabile ale țării erau relații de producție și schimb ale micii producții naturale sau de mărfuri. Relațiile dintre țărani și burghezia satească în creștere erau capitaliste, însă îmbibate cu forme vechi — renta în produse și muncă, dijma etc. Un caracter evident capitalist îl avea munca țăranilor de la unele întreprinderi agricole capitaliste, organizate pe moșiile unor moșieri, arendași, ale statului, ale coroanei și ale altor instituții. Mai greu este a clarifica caracterul relațiilor dintre moșieri și țărani (circa 40—45% din familiile țărănești întrețineau relații de producție cu moșierii). V. Axenciuc și I. Tiberian apreciază că «după 1864 în agricultură, în ansamblul raporturilor dintre moșieri și țărani s-au extins relațiile de exploatare a forței de muncă salariate, relațiile de natură capitalistă, dar alături de ele, împreună și împletite cu ele, ființau relații semif feudale — claca, dijma, diferite adaosuri suplimentare etc.»³¹

Care dintre relațiile menționate erau preponderente? Care defineau esența relațiilor agrare în totalitatea lor? După cum rezultă din lucrările lui D. Hurezeanu³², L. Liveanu³³, V. Axenciuc, I. Tiberian³⁴, la sfîrșitul sec. XIX — început. sec. XX în agricultura României erau dominante relațiile semif feudale-semicapitaliste, ele fiind o expresie a unui regim de tranziție de la feudalism la capitalism.

Aprecierile lui C. Dobrogeanu-Gherea despre caracterul în ansamblu feudal al relațiilor agrare și, deci, despre esența feudală a «neo-iobăgiei» (exceptînd starea de drept burghezo-liberală, desigur) sînt în deplină concordanță cu concepția lui despre etapa de dezvoltare social-economică a țării. Pornind de la principiul că «ceea ce deosebește epoca feudală de cea burgheză este... faptul muncii silite, de o parte, și a muncii libere, de alta», C. Dobrogeanu-Gherea ajunge la concluzia, că în 1864 țăranii n-au fost «în adevăr liberați», întrucît ei n-au devenit «stăpîni absoluți pe munca lor, liberi s-o vîndă cînd, cui și cum ar fi vrut, pe baza legii cererii și ofertei, pe baza liberei concurențe». De aceea nu putem spune că legea adoptată în 1864 este «în adevăr un hotărîr despărțitor între două epoci istorice deosebite», o «eră nouă... în relațiile agrare»³⁵.

Neo-iobăgia, în concepția lui C. Dobrogeanu-Gherea, este o etapă distinctă, însă, făcînd parte, organic, din sistemul feudal, este o continua-

re în condițiile noi de după reforma agrară din 1864 a «vechii iobăgii» («se înțelege că prin desființarea boierescului și clăcii se face în adevăr o deosebire între iobăgia veche și cea nouă, dar sigur e că aceasta din urmă tot iobăgie a rămas»...). «În multe privințe, — scrie C. Dobrogeanu-Gherea, — noi și țările capitaliste înaintate ne găsim într-un stadiu de dezvoltare istorică deosebită. Pe când noi n-am ieșit încă din stadiul de dezvoltare medievală și trebuie să intrăm cu pînzele întinse în plină epocă burghezo-capitalistă, pe când noi ne găsim înaintea unei revoluții sociale capitaliste — pașnică, dar totuși revoluție — țările capitaliste înaintate încep să iasă din stadiul de dezvoltare capitalist și să se îndrepte cu pînzele întinse spre cel socialist; ele stau înaintea unei revoluții sociale socialiste»³⁶.

Numai după desființarea «neoiobăgiei» și stabilirea noilor raporturi de producție «vom putea începe să trăim ca o țară modernă între altele și în agricultură». Numai atunci, în sfîrșit, «se va realiza cu adevărat acea liberare desăvîrșită din iobăgie a țărănimii române, visată de ideologii cinstiți ai burghezimii de la 1864, dar nerealizată de ei»³⁷.

În mod logic și perioada de tranziție de la feudalism la capitalism începe tot după desființarea «neoiobăgiei». «Dar e vădit că o stare de lucruri, mai ales în viața economică, nu poate fi schimbată dintr-o zi într-alta, că între starea de neoiobăgie și starea economică occidentaloburgheză va urma necesarmente o stare de tranziție, și tocmai de aceea trebuie urmărit cu toată energia ca ea să fie de cea mai scurtă durată»³⁸.

Astfel, raționamentele lui C. Dobrogeanu-Gherea sînt foarte coerente și, de fapt, sînt componente a unui sistem integrat. Însă întreg acest sistem a fost construit, pornind de la o premisă falsă: păstrarea timp de aproape o jumătate de secol (de la reforma agrară din 1864 pînă la încep. sec. XX) a caracterului «în bună parte» feudal a relațiilor agrare. În lucrarea «Neoiobăgia» se conțin, desigur, și aprecieri juste despre caracterul semifeudal al relațiilor agrare din România. Se menționează, de asemenea, și prezența în societatea românească a unor «forțe complexe», ce «sapă regimul neoiobăgist și ni-l impun pe cel capitalist»³⁹, fapt care arată că C. Dobrogeanu-Gherea era conștient de schimbările calitative survenite în agricultura României la sfîrșitul sec. XIX — încep. sec. XX. Însă aceste aprecieri nici cum nu se integrează în sistemul «neoiobăgiei». Dacă relațiile semif feudale după esența lor sînt relații de tranziție de la feudalism la capitalism, atunci afirmațiile lui C. Dobrogeanu-Gherea despre «întoarcerea la vechea iobăgie», despre transformarea României într-un «unicum social: un stat bazat pe iobăgia de fapt, avînd instituțiile cele mai liberaloburgheze», că reforma agrară din 1864 nu înseamnă «în adevăr un hotăr despărțitor între două epoci istorice deosebite», «o eră nouă... în relațiile agrare», că România «n-a ieșit încă din stadiul de dezvoltare medievală», că «între starea de neoiobăgie și starea economică occidentaloburgheză va urma necesarmente o stare de tranziție» își pierd orice suport logic. Care perioadă de tranziție poate să urmeze, de exemplu, după transformarea relațiilor neoiobăgist-semifeudale în capitaliste?!

C. Dobrogeanu-Gherea n-a observat, probabil, nici o contradicție în aprecierile sale referitor la caracterul feudal și semifeudal al relațiilor agrare din România. Din simplul motiv că nu și-a dat seama despre caracterul de tranziție al relațiilor și al regimului agrar statornicit în România după reforma din 1864 (în sistemul «neoiobăgist» relațiile semif feudale funcțional sînt identice cu cele feudale și, deci, nu pot fi concepute ca relații de tranziție de la feudalism la capitalism). Acel care a subliniat mereu specificul dezvoltării social-economice a țărilor agrare înapoiate, acela reiese în aprecierea caracterului relațiilor agrare, a începutului etapei capitaliste și de tranziție în România, din realitățile țărilor capitalist dezvoltate. Pornind de la astfel de premise, descoperind în

România o realitate cu totul deosebită, C. Dobrogeanu-Gherea scrie despre «reîntoarcerea la vechea iobăgie», despre începerea etapei capitaliste de tranziție doar după transformarea țăranilor în «stăpîni absoluți» pe munca lor, doar după transformarea muncii țăranilor în marfă. Scrie despre prezența în viața satelor românești a «multor, profunde și dure-roase anomalii», despre transformarea României într-un «unicum social», despre un regim agrar «extraordinar, ridicol, absurd, odios, ...monstruos» etc.

Însă, ceea ce C. Dobrogeanu-Gherea apreciază drept «întoarcere la vechea iobăgie», «unicum social, regim extraordinar...») nu este altceva decît o manifestare specifică (comparativ cu țările dezvoltate), dar logică a procesului de dezvoltare capitalistă a agriculturii în țările subdezvoltate în perioada de tranziție și este determinat de faptul că în țările respective capitalismul n-a crescut organic din propriile premise și necesități, ci a pătruns sub influența sistemului mondial capitalist (aceasta este cauza primordială care explică prezența masivă și îndelungată a elementelor feudale și a relațiilor semif feudale în economia țărilor subdezvoltate). Or, fenomenele vizate de C. Dobrogeanu-Gherea în lucrarea «Neoîobăgia» — insuficiența pămîntului a micilor proprietari, piedicile puse în calea permutării libere a țăranilor de la o moșie la alta, utilizarea constrîngerii extraeconomice întru ai forța pe țărani să îndeplinească condițiile contractului agricol încheiat cu marii proprietari, păstrarea în mare măsură a caracterului natural al relațiilor dintre țărani și marii proprietari, păstrarea și dominarea latifundiilor în gospodăria satească, simbioza dintre elementele feudale și relațiile semif feudale, discrepanța dintre baza agrară și suprastructura burgheză etc. — luate separat, într-o formă sau alta, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu deosebiri ce decurg din contextul social-economic, politic, cultural diferit sînt caracteristice nu numai României, ci și altor țări subdezvoltate din Europa de Sud-Est⁴⁰.

Faptul că regimul agrar din România de la sfîrșitul sec. XIX — încep. sec. XX n-a fost un regim «artificial», ci unul de tranziție de la feudalism la capitalism a fost menționat într-o recenzie la cartea lui C. Dobrogeanu-Gherea, de D. Draghicescu⁴¹. S. Timov, referindu-se la concepția «neoîobăgiei», la fel a arătat că regimul agrar din România de după 1864 n-a constituit «o formă a iobăgismului», «diluată ...cu elemente capitaliste», ci o formă a regimului de tranziție de la feudalism la capitalism⁴². Însă această concluzie, deși justă, a fost «devalorizată» de alte aprecieri ale lui S. Timov. Subliniind că gospodăria satească din România «reprezenta o adevărată fabrică de grîu, care producea pentru piața mondială» și considerînd că «gradul de dezvoltare a agriculturii comerciale este prin el însuși un indice al dezvoltării capitalismului la safe», identificînd arenda formal bănească (în realitate bazată mai mult pe munca în dijmă) cu cea capitalistă, S. Timov conchide că «figura principală în agricultură de după reformă era marele arendator capitalist, care se deosebea de capitalistul obișnuit doar prin sfera de aplicare a capitalului»⁴³. (N. B.: «marele arendator capitalist era «figura principală» în cadrul sistemului de tranziție numai ce constituit). În viziunea lui S. Timov, «orînduirea internă a gospodăriei satești din România în ajunul războiului (primului război mondial-Gh. N.) era adînc capitalistă»⁴⁴.

Spre deosebire de autorii menționați mai sus D. Hurezeanu, dimpotrivă, consideră că «în mod special și frecvent prin «Neoîobăgie» Gherea a desemnat, de fapt, sistemul de tranziție din economia agrară în perioada de după 1864»⁴⁵. N. Stoica la fel apreciază că C. Dobrogeanu-Gherea «a relevat una din caracteristicile principale ale perioadei de tranziție și anume: caracterul mixt, din punct de vedere social-economic, îmbinarea relațiilor aparținînd vechiului regim, care urma să fie înlocuit

cu relații specifice noului regim, care succeda. În acest sens, reținem că... neoiovăgia reprezenta, sub aspect economic-social, amestecul hibrid de capitalism și feudalism...»⁴⁶.

Deși identifica sistemul «neoiovăgist» cu cel de tranziție, D. Hurezeanu și N. Stoica evidențiau totuși inadvertențe, contradicții ale sistemului «neoiovăgist» (D. Hurezeanu, de exemplu, arată că C. Dobrogeanu-Gherea «a subestimat ponderea, gradul, nivelul dezvoltării relațiilor capitaliste în economia agrară, precum și problema dinamicii, a ritmului și a sensului evoluției capitaliste a alcătuirii agrare»⁴⁷). Z. Ornea, însă, identificând și el sistemul «neoiovăgist» cu cel de tranziție, consideră că conceptul «neoiovăgiei» «e armonios în structura sa interioară, reflectă o stare, de fapt, indiscutabilă a realității social-economice românești. Și nici nu credem în consecință, că prin el s-ar fi supraevaluat lesturile feudale din organismul românesc»⁴⁸.

V. Ioța, la rândul său, subliniind că demonstrațiile lui C. Dobrogeanu-Gherea, «reflectă just starea relațiilor agrare existente în România în perioada analizată», că «la sfârșitul secolului al XIX-lea și încep. sec. al XX-lea relațiile feudale din agricultură erau realmente piedica principală din calea progresului general, economic, social, spiritual al țării» afirmă totodată că „România perioadei analizate de Gherea intra-se deja în faza capitalistă de dezvoltare», că «România era atunci o țară capitalistă, dar nu în plină epocă capitalistă»⁴⁹.

În concordanță cu aceste aprecieri V. Ioța consideră că «teoria neoiovăgiei este o teorie a regimului agrar și nu a ansamblului societății românești». În opinia lui V. Ioța, concluzia lui C. Dobrogeanu-Gherea referitor la «stadiul medieval» în România «conține o idee relativ singulară, izolată în contextul lucrării «Neoiovăgia», cât și în contextul concepțiilor lui Gherea exprimate în alte lucrări din aceeași perioadă («Postscriptum» sau «Cuvinte uitate» din 1908 și «Asupra socialismului în țările înapoiate» din 1911), «este în contradicție cu spiritul și majoritatea celorlalte aprecieri ale lui Gherea chiar din lucrarea «Neoiovăgia», «în ansamblu este ... nefericit formulată», «nu exprimă clar și întru totul exact concepția lui Gherea». Ea «decurge, desigur, în mare măsură, din teoria neoiovăgiei, din analiza și aprecierea caracterului regimului agrar, dar nu se confundă, nu se identifică cu teoria neoiovăgiei. Această concluzie, chiar dacă este greșită, nu înseamnă neapărat că și una din premisele ei, teoria neoiovăgiei, este greșită»⁵⁰.

Teza lui V. Ioța despre caracterul feudal al agriculturii și despre caracterul de tranziție ori capitalist al țării în ansamblu nu corespunde nu numai concepției lui C. Dobrogeanu-Gherea, dar nici logicii proceselor de dezvoltare economică și socială. Amintim că în deceniile 7—9 ale sec. al XIX-lea în agricultură erau ocupați 85% din populația activă a României, iar sectorul agricol furniza în perioada dată mai mult de 3/4 din produsul social al țării. La începutul sec. al XX-lea cota agriculturii în produsul social și venitul național constituia 65 și respectiv 71%, întrecând, deci, toate celelalte ramuri ale economiei naționale luate împreună (industria, construcțiile, transporturile, circulația mărfurilor etc.)⁵¹. Când agricultura domina întreaga viață economică a țării, care ar fi logica dintre afirmațiile lui V. Ioța despre caracterul feudal al relațiilor agrare și afirmațiile lui despre caracterul de tranziție ori capitalist al țării în ansamblu? Or, dată fiind dominația agriculturii în viața economică a țării, caracterul feudal al relațiilor agrare trebuia să determine și caracterul feudal al etapei de dezvoltare a țării în ansamblu, nu viceversa, cum consideră V. Ioța.

Note

- ¹ Termenul „raporturi de producție” utilizat de către C. Dobrogeanu-Gherea în lucrarea „Neoiovăgăie” trebuie înțeles „în sensul cel mai larg”. „El înseamnă nu numai suma raporturilor sociale provocate de un anumit proces de producție socială, dar în parte conține și noțiunea de felul și înălțimea producției unei societăți” (*Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. Buc., 1977. P. 17).
- ² *Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. Buc., 1977. P. 44—45.
- ³ Ibidem. P. 45.
- ⁴ Ibidem. P. 45—47. Despre existența a două modalități de împroprietărire a țăranilor: una întemeiată pe interesele clasei producătoare, alta pe cele ale proprietății mari, C. Dobrogeanu-Gherea scrie încă în 1886 în lucrarea „Ce vor socialiștii români” (*Opere complete*. II. Buc., 1976. P. 88—91). Deși în 1886 împroprietărirea făcută în interesul țăranilor nu era concepută de C. Dobrogeanu-Gherea ca o condiție favorabilă dezvoltării capitaliste, dar, dimpotrivă, ca o condiție ce trebuia să rețină această dezvoltare, totuși, unii cercetători consideră că el „a ajuns la teza... celor două căi de dezvoltare a capitalismului în agricultură” (*Hurezeanu D., Dobrogeanu-Gherea C. Studii social-istorice*. Buc., 1973. P. 102), a „schimbat avant la lettre” cele două căi de care va vorbi și Lenin, una eșuată, în favoarea exclusivă a moșierilor” (*Stahl H. H. Pentru o reanalizare a teoriei Gherea. Viitorul social*. 1976. Nr. IV. P. 714; *Theories de C. D. Gherea sur les lois de la penetration du capitalisme dans le pays retardataire*. Review, Binghampton, 1978. Nr. I. P. 110—111).
- ⁵ „Fie într-un caz, fie într-altul, — afirmă C. Dobrogeanu-Gherea, — etapa mare de dezvoltare pe care ar fi avut s-o treacă (țara — Gh. N.) ar fi fost tot capitalismul industrial dezvoltat; dar calea ar fi fost alta și chiar caracterul capitalismului industrial la care ar fi ajuns ar fi fost întrucitva altul” (*Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. P. 47).
- ⁶ *Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. P. 47—48.
- ⁷ C. Dobrogeanu-Gherea are în vedere „interesele marii proprietăți ca o categorie economică”, dar nu „interesele trecătoare ale marilor proprietari care, dimpotrivă, au fost strășnic de avantați de această împroprietărire...” (*Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. P. 48).
- ⁸ *Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. Buc., 1977. P. 48.
- ⁹ Ibidem. P. 49—52.
- ¹⁰ Ibidem. P. 53, 55.
- ¹¹ Ibidem. P. 55—56.
- ¹² Ibidem. P. 62—75.
- ¹³ Ibidem. P. 64—65.
- ¹⁴ Ibidem. P. 66—68.
- ¹⁵ Ibidem. P. 71—72.
- ¹⁶ Ibidem. P. 73.
- ¹⁷ Ibidem. P. 74.
- ¹⁸ Ibidem. P. 74—75.
- ¹⁹ Ibidem. P. 68.
- ²⁰ Ibidem. P. 79—80.
- ²¹ Ibidem. P. 60.
- ²² Ibidem. P. 61.
- ²³ Ibidem. P. 110.
- ²⁴ Ibidem. P. 74.
- ²⁵ Ibidem. P. 81—82.
- ²⁶ Ibidem. P. 83—84.
- ²⁷ Ibidem. P. 281.
- ²⁸ Ibidem. P. 77.
- ²⁹ Ibidem. P. 78.
- ³⁰ Ibidem. P. 281.
- ³¹ *Axenciuc V., Tiberian I. Premise economice ale formării statului național unitar român*. Buc., 1979. P. 251—252.
- ³² *Hurezeanu D. Problema agrară și lupta țăranimii din România. 1904—1906*. Buc., 1961. P. 23.
- ³³ *Relații agrare și mișcări țăărănești în România. 1908—1921*. Buc., 1967. P. 23.
- ³⁴ *Axenciuc V., Tiberian I. Op. cit.* P. 252.
- ³⁵ *Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. P. 79—80; „Cînd citești remarcabila operă a d-lui Radu Rosetti „Pentru ce s-au răscolit țăranii” și vezi cum relațiile de producție de acum au rămas aceleași ca și pînă la 1864, absolut aceleași în fond și în formă, aceleași pînă și în abuzurile lor... te întrebi cu mirare: cum a putut să subziste aproape o jumătate de veac această adevărată erezie, că 1864 înseamnă dezrobirea muncii țăărănești și o eră cu totul nouă, eră de relații de muncă liberă în raporturile noastre agrare?” (*Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. P. 78.).
- ³⁶ *Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. IV. P. 317.
- ³⁷ Ibidem. P. 302, 304.
- ³⁸ Ibidem. P. 303.
- ³⁹ „Astfel este evoluția economică a orașelor... dezvoltarea cit de înceată a agriculturii sistematice... dezvoltarea elementelor și raporturilor capitaliste chiar la sate, în viața agrară, și în primul loc proletarizarea în masă a țăranimii... Apoi sînt legăturile noastre economice cu țările capitaliste... sînt clasele noi ce se dezvoltă în societatea noastră — proletariatul industrial, mica burghezime orașenească... Mai este apoi întreaga viață și dezvoltare a statului nostru, care în ipostazul lui capitalisto-burghez lucrează la dărîmarea neoiovăgiei, și în sfîrșit, e dezvoltarea stării de drept burghezo-civilizate și a sentimentelor de dreptate juridică izvorîte din ea, care duc la același rezultat. Acestea sînt principalele puteri sociale care sapă neoiovăgia și, cu toată apărarea

ei legislativă, o dizolvă încetul cu încetul, încât cel puțin în unele privințe ea nu mai este astăzi ce a fost acum 30 de ani și chiar acum 10 ani. Și e netăgăduit că chiar unele lucruri spuse în volumul acesta cu privire la neoîobăgie nu se mai potrivesc acum în aceeași măsură în care se potriveau acum cîțiva ani (*Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete. P. 305—306.*)

⁴⁰ Se observă, în această ordine de idei, o contradicție între concepția „neoîobăgiei” ca expresie a specificului dezvoltării social-economice a României („unicum-social: un stat bazat pe îobăgie, de fapt, avînd instituțiile cele mai liberalo-burheze”) și concepția despre specificul dezvoltării țărilor agrar înapoiate, amintită de C. Dobrogeanu-Gherea și în lucrarea „Neoîobăgia”, conform căreia fenomenul neconcordanței dintre baza agrară și suprastructura burgheză este cunoscut tuturor țărilor subdezvoltate (în țările apusene „instituțiile burghezo-liberale au mers la coada capitalismului, pe cînd în țările înapoiate, semicapitaliste, ele merg în fruntea lui, deschizîndu-i și curățîndu-i drumul”).

⁴¹ Drăghicescu D. „Neoîobăgia de C. Dobrogeanu-Gherea//Viața socială. 1911. Nr. 5—6. P. 260 ș.a.

⁴² Тимов С. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Румынии. М., 1928. С. 54, 58.

⁴³ Ibidem. P. 80.

⁴⁴ Ibidem. P. 133.

⁴⁵ Hurezeanu D. Din gîndirea social-economică a lui C. D. Gherea//Probleme economice. 1968. Nr. 9. P. 104.

⁴⁶ Stoica N. Gîndirea economică a socialiștilor români. Iași, 1975. P. 116; N. Stoica n-a observat, însă, că afirmațiile lui C. Dobrogeanu-Gherea despre „amestecul hibrid de capitalism și feudalism”, raportate la domeniul relațiilor agrare înseamnă „amestec de formă capitalistă și fond îobăgist”—îmbinare ce nu poate fi apreciată drept trăsătură distinctă a perioadei de tranziție, ea întîlnindu-se și la etapa feudală de dezvoltare a agriculturii. În opinia noastră, componentele principale caracteristice perioadei de tranziție sînt: elementele (rămășițele) feudale (la diferite etape ele avînd o pondere diferită), relațiile semif feudale-semicapitaliste (preponderente), relațiile capitaliste și, desigur, multiplele îmbinări ale elementelor și relațiilor menționate.

⁴⁷ Hurezeanu D., Dobrogeanu-Gherea C. Studiu social-istoric. P. 252.

⁴⁸ Ornea Z. Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea. Bacău, 1983. P. 403.

⁴⁹ Ioja V. Considerații cu privire la teoria neoîobăgiei//Era socialistă. 1980. Nr. 12. P. 20—21.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Axenciuc V., Tiberian I. Op. cit. P. 144, 284.

Vitalie Văratec

DESPRE BUNURILE GERMANILOR BASARABENI ABANDONATE LA 1940

La 5 septembrie 1940 reprezentanții guvernelor U.R.S.S. și ai Reih-ului german A. Vasiukov și W. Nöldeke au semnat la Moscova «Acordul asupra evacuării persoanelor de origine germană din județele Basarabiei și a nordului Bucovinei în Reih-ul German». Prin acest document se finaliza un important compartiment din istoria Basarabiei: prezența comunității germane în viața acestei provincii românești din sec. XIX — prima jumătate a sec. XX.

Timp de numai două luni (15.09.—14.11. 1940) spațiul basarabeian a fost părăsit de o parte considerabilă a locuitorilor săi, impuși cu ocazia acestui «divorț miraculos» să lase autorităților sovietice practic tot ce au creat prin muncă cîteva generații de strămoși. Condițiile drastice de evacuare, prevăzute de acordul menționat, nu le-a permis repatriatilor germani să ia cu sine decît bagaje de mîna, pentru călătorie cu trenul. Familiile ce plecau cu mijloc de transport propriu aveau dreptul să-și încarcă bunurile doar într-o singură căruță, trasă de doi cai. E semnificativ faptul, că art. 3 al acordului, care stabilea categoriile și volumul de bunuri ce puteau fi luate de către repatriații germani, conține mai multe interdicții decît permisiuni¹.

Astfel, valorile materiale de care dispunea comunitatea germană din Basarabia la momentul plecării ei au rămas aproape în întregime la dispoziția autorităților sovietice. Bunurile abandonate de către germanii

din Basarabia în 1940 reflectă rezultatul unei activități creatoare neîn-cetate a acestui grup etnic pe parcurs a peste 125 de ani. Ele pot fi apreciate și drept o urmă a civilizației germane moderne la grurile Dunării.

Plecarea inopinată a germanilor din Basarabia, cu toate aspectele și urmările ei, a fost o problemă interzisă mai mulți ani pentru istoriografia de la Chișinău. Această interdicție s-a exprimat atât în neacceptarea ca temă de studiu în instituțiile specializate în domeniul istoriei, cât și în lipsirea cercetătorilor de liberul acces la documentele în cauză. Nici astăzi nu dispunem de multe izvoare care, probabil, se află în arhivele sovietice sau germane. Spre exemplu, prin acordul de la 5 septembrie 1940 părțile semnatare au convenit asupra inventarierii tuturor bunurilor părăsite de către germanii basarabeni. Conform § 6 din art. 3 urma ca sechestrele să fie alcătuite și semnate de către reprezentanții ambelor părți din comisia mixtă sovieto-germană, creată pentru dirijarea acțiunilor de repatriere². Cunoașterea acestor documente ar facilita mult studierea problemei în cauză, dar la ora actuală nu dispunem de ele.

Din aceste motive, la scrierea materialului dat am folosit unele rezultate deja obținute de către cercetătorii din Germania³. În calitate de izvoare ne-a servit presa sovietică din toamna anului 1940⁴, precum și unele documente publicate pînă la ora actuală⁵, sau puținele documente pe care am reușit să le depistăm în arhivele fostului partid comunist⁶. Arhiva Națională a Republicii Moldova dispune de un document pregătit de către Institutul Central de Statistică a României în august 1941 și intitulat «Guvernămîntul Basarabia. Inventarierea populației și bunurilor». Un compartiment special al acestui material conține date despre bunurile germanilor repatriați în 1940⁷.

Diversitatea conținutului și a caracterului izvoarelor, diferitele medii de proveniență a lor ne permit cercetarea problemei prin compararea și confruntarea datelor pe care le conțin acestea. În același timp sîntem convinși că investigațiile ulterioare ne vor aduce noi informații despre bunurile abandonate de către repatriații germani din Basarabia. În virtutea acestor realități, nu putem pretinde la un caracter exhaustiv al studiului de față, concluziile expuse în continuare fiind făcute doar în baza izvoarelor de care am dispus.

Pentru început vom încerca să stabilim numărul repatriaților. Recensămîntul efectuat de statul român la 1930 a atestat în Basarabia 81 089 germani, care constituiau 2,8% din întreaga populație a provinciei⁸. Deși prezenți practic în toate județele Basarabiei, etnicii germani erau concentrați mai ales în partea de sud-est a spațiului Pruto-Nistrean. Tabloul repartizării lor pe județe este următorul: **Cetatea Albă** — 55 598 oameni (16,3% din populația județului și 68,6% din numărul etnicilor germani ai Basarabiei la 1930); **Tighina** — 10 524 (corespunzător, 3,4% și 13,0%); **Cahul** — 8 644 (4,4 și 10,6%); **Lăpușna** — 2 823 (0,7 și 3,5%); **Bălți** — 1 623 (0,4 și 2,0%); **Ismail** — 983 (0,4 și 1,2%); **Soroca** — 417 (0,1 și 0,5%); **Hotin** — 323 (sub 0,1 și 0,4%); **Orhei** — 154 oameni (sub 0,1% și 0,2%)⁹.

În sud-estul Basarabiei etnicii germani, de asemenea, locuiau mai compact decît în alte zone. Conform aceluiași recensămînt, în Basarabia erau 101 localități în care nemții alcătuiau majoritatea absolută și 57 dintre acestea erau concentrate în județul Cetatea Albă, 17 în județul Cahul, 14 în județul Tighina, 6 în județul Lăpușna, cîte 3 în județele Bălți și Ismail, 1 în județul Soroca¹⁰.

Din 1930 pînă la plecarea germanilor în toamna lui 1940 în Basarabia n-au mai fost efectuate recensămînte similare. Despre numărul etnicilor germani în momentul repatrierii lor putem judeca doar după unele informații tangențiale.

Date comparative privind suprafețele părăsite de nemții basarabeni și distribuirea lor de către autoritățile sovietice, ha

Localitatea*	Suprafața deținută de nemți conform Heimatbuch der Bessarabiendeutschen	Suprafața distribuită conform izvoarelor sovietice
Județul Cahul (Kahul)		
Satele:		
Vișinești (Wischinewka)	2 676	3 463
Eihendorf (Eichendorf)	3 130	3 869
Fundul-Sărățicăi (Fundu-Sarazika)	215	265
Județul Tighina (Bender)		
Satele:		
Ecaterineanca (Ekaterinowka)	2 320	2 528
Marienfeld (Marienfeld)	2 550	2 803
Iacobstal (Jakobstal)	1 034	1 206
Județul Lăpușna (Kischinev)		
Satele:		
Onești-Noi (Neu-Oneschti)	418	625
Onești-Vechi (Alt-Oneschti)	367	438
Curenii-Noi (Neu-Kurenii)	150	172
Județul Bălți (Belz)		
Satele:		
Șoltoiaia (Scholtoi)	420	460
Râșcani-Colonie (Ryschkanowka)	307	453
Strâmba-Nouă (Neu-Strymba)	420	450

* La transcrierea toponimiei în românești, am respectat denumirile localităților și județelor utilizate în ediția „Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930”, iar în limba germană denumirile au fost preluate din lucrarea „Heimatbuch der Bessarabiendeutschen”.

În publicațiile din Germania s-a încetățenit teza, conform căreia în cadrul repatrierii (Umsiedlung) nemților au părăsit Basarabia 93 329 de persoane¹¹. Nu încercăm să respingem această cifră, avem, însă, unele îndoieli dacă toți ei erau de origine germană.

Conform opiniei lui Dr. Karl Stumpp, populația germană din Basarabia la 1930 constituia 80 192 oameni, la 1938 — 87 641 și la 1939 — 92 758 oameni¹². Reiese că în intervalul anilor 1930—1940 numărul germanilor basarabeni a crescut cu 15,6%, fapt care contravine calculelor sociologului român A. Golopenția, efectuate în 1941. În lucrarea sa «Populația teritoriilor românești desprinse în 1940» A. Golopenția consideră că numărul probabil al etnicilor germani din teritoriul românesc ocupat de U.R.S.S. (Basarabia și nordul Bucovinei) a sporit între anii 1930—1940 doar cu 12,6%¹³. Aplicând rezultatele oficiale ale recensământului Statului român de la 1930 (81 089 germani în Basarabia) și sporul acestui grup etnic către începutul anului 1940, susținut de A. Golopenția, obținem un rezultat puțin peste 91 300 oameni. Îndoielile noastre mai sînt alimentate și de un fapt recunoscut atît de istoriografia germană, cît și de unele surse documentare: aproximativ 2000 de nemți au refuzat să plece din Basarabia¹⁴.

Drept confirmare a presupunerilor că nu toți cei peste 93 mii de repatriați erau de origine germană servesc și datele cap. IV din «Heimatbuch der Bessarabiendeutschen». În tabelele alcătuite pentru enoriile germane (Kirchspiele und Pfarrgemeinden) din Basarabia se indică numărul etnicilor germani în localitățile dintre Prut, Dunăre și Nistru. Ele ne permit să evaluăm numărul germanilor basarabeni la sfîrșitul anului 1930 — începutul lui 1940 la 85 475 oameni¹⁵. De menționat că în paginile acestei publicații se indică și suprafața loturilor de pămînt, pe care le-au stăpînit nemții în fiecare așezare rurală din Basarabia la momentul plecării lor.

Un document sovietic ne pune la dispoziție informații cam de același gen, mai exact — modul cum s-au distribuit terenurile arabile și clădirile etnicilor germani din unele sate basarabene după repatrierea acestora¹⁶. Ce e drept, documentul în cauză cuprinde doar localitățile care au

intrat în componența fostei R.S.S. Moldovenești. Prin decizia sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 2 august 1940 județele Ismail, Cetatea Albă și unele teritorii din sudul județului Tighina au fost incluse în componența Ucrainei¹⁷. Această informație, însă, este incompletă. În ea sînt arătate suprafețele de pămînt de care au dispus colhozurile, sovhozurile și alte organizații sau instituții de stat sovietice, înființate ori transferate din stînga Nistrului, gospodăriile individuale ale țăranilor basarabeni sau a celor aduși în mod forțat din Ucraina pentru a popula satele rămase pustii după plecarea nemților. Dar nu se precizează nimic despre terenurile care au fost repartizate pentru necesitățile armatei roșii, a trupelor de grăniceri sovietici etc.

Din cauza caracterului limitat al izvorului am recurs la următorul procedeu, care și-a găsit reflectare în tabelul prezentat. Din datele tabelului observăm, că noua stăpînire a dispus de mai mult pămînt decît cel părăsit de către repatriați. Aceasta se explică, probabil, prin faptul că printre cei plecați erau proprietari de loturi nu numai de origine germană. Deci, în localitățile indicate în tabel locuiau nu numai germani, dar și reprezentanți ai altor etnii. Spre exemplu, conform recensămîntului din 1930, la Vișinești din 1347 de locuitori, 803 erau nemți, la Marienfeld din 791 — 660, la Strîmba-Nouă din 765 de locuitori doar 437 erau germani¹⁸.

Acordul sovieto-german de la 5 septembrie 1940 crea posibilități largi pentru plecarea din Basarabia și a exponenților altor etnii. În art. 12 se menționa că «delegații și împuterniciții ambelor părți (sovietică și germană) primesc în scris sau verbal (subl. n. — V. V.) cererile doritorilor de a se strămuta cu anexarea, în măsura posibilităților, a documentelor despre apartenența națională». Tot în acest articol se preciza că pentru obținerea dreptului de repatriere era suficientă doar certificarea prin semnăturile reprezentanților locali din comisia mixtă sovieto-germană a listelor, alcătuite în baza cererilor înaintate¹⁹.

Din cele expuse putem deduce doar cu aproximație numărul total al populației germane din Basarabia la 1940, precum și numărul nemților basarabeni care s-au repatriat la acel an. Cu mai multă siguranță putem afirma doar că ponderea germanilor de 2,8% în întreaga populație a Basarabiei la 1930 a rămas practic neschimbată și în 1940²⁰.

Cu mari dificultăți ne confruntăm și la încercarea de a stabili imobilul părăsit de către repatriații germani din Basarabia. Lipsa unor date concrete privind numărul total al acestora face imposibilă și stabilirea exactă a suprafeței de pămînt pe care îl aveau ei în proprietate. Cercetarea problemei se complică și prin faptul că fostele localități cu populație germană dintre Prut și Nistru s-au pomenit separate în diferite republici sovietice. Izvoarele din Ucraina ne propun informație după unele criterii care nu corespund cu cele din documentele arhivelor Republicii Moldova sau de la Moscova.

Pentru început să ne referim la opinia istoriografiei germane în problema vizată. Cu ocazia aniversării a 50-a de la repatriere, în 1990, s-a menționat că în urma etnicilor germani, plecați din Basarabia, au rămas 374 mii ha de pămînt.²¹ Este cea mai înaltă cifră de care dispunem la capitolul dat. După toate probabilitățile, ea include pămîntul tuturor celor care au părăsit spațiul basarabean în 1940, acestea fiind evaluați în publicațiile germane la peste 93 mii de oameni²².

Utilizînd datele din ediția «Heimatbuch der Bessarabiendeutschen», obținem un alt rezultat: fondul funciar al comunității germane din Basarabia către 1940, conform izvorului dat, era de 293 195 ha²³. Diferența dintre cifrele indicate anterior este considerabilă. În încercarea de a cunoaște adevărul în problema studiată am apelat și la alte surse.

Deja la 31 octombrie 1940, cînd evacuarea germanilor basarabeni încă nu se încheiase, conducerea sovietică a adoptat hotărîrea «Cu pri-

vire la folosirea terenurilor și a bunurilor, lăsate de populația germană evacuată din regiunile Akkerman și Cernăuți ale R.S.S. Ucrainene»²⁴. Documentul în cauză, însă, nu poate să ne ajute prea mult, fiindcă cifrele prezente aici reflectă intențiile Moscovei referitor la ambele regiuni proaspăt întemeiate, fără a se preciza suprafețele abandonate de etnicii germani în fiecare dintre ele. Oricum, el ne oferă doar o imagine generală privind problema cercetată.

Astfel, prin decizia Kremlinului se proiecta distribuirea în regiunea Akkerman a 94 096 ha pentru împroprietărirea gospodăriilor țărănești locale fără pământ sau cu puțin pământ. Numai atât, informația despre întreg spațiul basarabean rămânând incompletă, fiindcă nu cunoaștem ce suprafețe s-au rezervat pentru scopul similar în județul Hotin, cea mai însemnată parte a cărui fusese inclusă de curînd în componența regiunii Cernăuți. În celelalte cazuri documentul indică datele pentru ambele regiuni în bloc. Au fost repartizate 18 500 ha pentru strămutarea gospodăriilor individuale din vestul Ucrainei, 54 000 ha pentru strămutarea colhozurilor din estul Ucrainei, 640 ha pentru organizarea unor stații de mașini și tractoare (SMT), 52 629 ha pentru organizarea gospodăriilor agricole de stat (sovhozuri), 5 180 ha pentru organizarea gospodăriilor auxiliare didactice și 20 000 ha pentru terenurile cu destinație specială (probabil, pentru necesitățile armatei roșii, documentul, însă, nu precizează)²⁵. În total, conform sursei citate, în regiunile Akkerman și Cernăuți urma să se utilizeze 245 675 ha — fostă proprietate a etnicilor germani.

În conformitate cu hotărîrea forurilor superioare de partid și de stat de la Moscova, comitetul executiv și biroul comitetului regional Akkerman al partidului comunist au adoptat o hotărîre proprie la 3 decembrie 1940, publicată de către istoricii sovietici ucraineni încă la sfîrșitul anilor 60²⁶. În baza acestui document suprafața loturilor abandonate de repatriații germani numai în zona sud-basarabeană inclusă în componența Ucrainei se ridica la 245 738 ha. Cifra aceasta nu cuprindea terenurile rezervate necesităților armatei.

Hotărîrea organelor regionale Akkerman a fost adoptată după încheierea procesului de repatriere a etnicilor germani. Ea este o mărturie că adevărata stare de lucruri la capitolul proprietății funciare a germanilor basarabeni era slab cunoscută la Moscova. Pînă la urmă s-a dovedit că nemții din Basarabia stăpîneau și cultivau mai multe terenuri decît se credea în birourile Kremlinului. Poate că acolo nu s-a crezut într-un fenomen de masă a repatrierii, determinat de acordul semnat la 5 septembrie 1940.

La cifra de 245 738 ha din regiunea Akkerman mai trebuie adăugate și suprafețele localităților fostei R.S.S. Moldovenești, de unde au plecat germanii. Ele sînt mai modeste, mai redusă fiind și prezența populației germane în județele de centru și de nord ale Basarabiei, dar merită a fi luate în considerație pentru completarea întregului tablou în problema vizată. Documentele de care dispunem ne permit să atestăm următoarele acțiuni ale autorităților sovietice. Prin hotărîrea guvernului și a conducerii partidului comunist din R.S.S.M. de la 19 martie 1941 s-a decis transmiterea a 21 432 ha de pământ colhozurilor și 10 046 ha gospodăriilor țărănești individuale. S-au utilizat încă 21 190 ha pentru organizarea sovhozurilor, a SMT, a unităților de achiziție a produselor agricole, a diferitor gospodării auxiliare de stat etc. În total s-a dispus de 52 668 ha²⁷. Această cifră la fel nu cuprinde terenurile repartizate armatei roșii. Astfel, izvoarele sovietice cunoscute la ora actuală ne permit să vorbim cu siguranță doar de 298 406 ha de terenuri — fostă proprietate funciară a etnicilor germani basarabeni.

Peste zece luni de la plecarea masivă a nemților din Basarabia, în august 1941, administrația românească, recent revenită, a încercat, în

cadrul unei inventarii generale din guvernământul Basarabiei să reconstituie volumul bunurilor abandonate de către repatriații germani. Evident, după aproape un an de stăpânire sovietică în teritoriul dintre Prut și Nistru, era greu, poate chiar imposibil de a realiza această sarcină.

Din materialele inventarii reiese că germanilor le-au aparținut 241 048 ha²⁸. Nu cunoaștem care au fost criteriile și metodele de care s-a condus Institutul Central de Statistică a României în realizarea cartografiei date întru aprecierea rezultatelor ei, însă datele acestea ne permit să judecăm despre formele de utilizare a terenurilor stăpânite de germanii basarabeni²⁹. Astfel, din întreaga suprafață, indicată mai sus, 194 072 ha o alcătuiau terenurile arabile (80,5%), 642 ha erau plantate cu vii (2,6%), 750 ha cu livezi (0,3%), 31 096 ha erau folosite ca pășuni (12,9%), iar 4 427 ha — pentru fînețe (1,8%). Nemții mai stăpîneau și 496 ha de păduri (0,2%)³⁰.

După cîte se poate observa, cea mai mare parte din terenurile pe care le dețineau germanii basarabeni o foloseau pentru arătură și semănături, viticultură și pomicultură. Se practica agricultura activă, cu prelucrarea pămîntului pentru însămînțarea și cultivarea diferitor culturi cerealiere sau tehnice. De aici conchidem că preocupările nemților în gospodăria agricolă se însciau total în structura tradițională a agriculturii Basarabiei din perioada interbelică.

O altă componentă a imobilului etnicilor germani, abandonat în Basarabia la 1940, îl constituie clădirile, care la fel au fost însușite de către autoritățile sovietice. Ele reprezintă poate cea mai importantă parte a valorilor create de către nemți în cei peste 125 de ani de aflare în spațiul Pruto-Nistrean. Au fost construite case de locuit, școli, biserici, mori, întreprinderi și alte clădiri de menire socială, culturală și gospodărească.

Sursele de care dispunem nu reflectă cvasitotalitatea construcțiilor ce aparțineau nemților la momentul plecării lor din Basarabia. Evident, atenția principală era acordată caselor de locuit, însă, după cum am menționat mai sus, în localitățile cu populație germană existau și alte categorii de construcții. Or, să încercăm a intra în amănuntele aspectului abordat. Prin hotărîrea organelor de conducere a regiunii Akkerman din 3 decembrie 1940 urma să se distribuie 11 436 construcții locale³¹. Funcționarii sovietici urmăreau scopuri proprii, adică realizarea repartizării, și nu prea au avut grijă să precizeze categoriile construcțiilor. Documentul în cauză indică doar pe cei ce urmau să dispună de clădiri, nu și menirea acestora.

O informație similară se conține și în documentele cu privire la distribuirea clădirilor repatriaților germani din fosta R.S.S. Moldovenească. Conform acestui izvor, urma ca 1390 de case cu anexe să intre în posesia colhozurilor și 765 să fie transmise gospodăriilor individuale. În total colhozurile și țăraniii particulari urmau să primească 2 155 clădiri³². O parte însemnată din fondul locativ părăsit s-a distribuit instituțiilor și organizațiilor de stat — 1 946 de case cu diferite anexe. Astfel, la baza hotărîrii guvernului și conducerii partidului comunist din martie 1941, în R.S.S. Moldovenească au fost însușite 4 101 clădiri, pe care, dacă le adăugăm la cele din regiunea Akkerman, obținem un total de 15 537 clădiri. Sursele ce reflectă cifrele în cauză nu ne permit să stabilim dacă acestea erau toate numai case de locuit sau și construcții de alt gen. La fel lipsesc și datele despre numărul clădirilor care au fost transmise organelor partidului comunist de diferite niveluri, sovietelor proaspăt înființate, armatei, forțelor de ordine, serviciului de securitate etc. Astfel de informație în fosta U.R.S.S. totdeauna a fost secretă.

Mai multe date privind problema vizată conține izvorul românesc, adică materialele catagrafiei populației și bunurilor guvernământului Basarabia din august 1941. Conform acestei surse, etnicii germani basarabeni dispuneau de 16 884 case, dintre care 104 se aflau în municipiile provinciei³³. Pe județe ele se repartizau astfel: Bălți — 274, Soroca — 96, Orhei — 14, Lăpușna — 366, Tighina — 2 495, Cetatea Albă — 5 095, Cahul — 1 812, Ismail — 4, Chilia — 6 728³⁴.

Înființarea la 1941 a județului Chilia creează dificultăți în posibilitatea de a compara tabloul repartizării pe județe a populației basarabene cu cel al fondului ei locativ. Din aceste motive vom proceda la confruntarea pe zone. Astfel, în partea de sud (județele Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Cahul și Tighina) existau 16 134 case sau 95,5%. Tot în acest teritoriu, conform recensământului de la 1930, locuiau 75 749 de nemți sau 93,4% din întreaga populație germană a Basarabiei. În județele de centru și de nord (Lăpușna, Orhei, Bălți, Soroca) erau 750 case sau 4,5% din fondul locativ al etnicilor germani basarabeni, aparținând unui număr de 5 340 (6,6%) de locuitori³⁵.

În concluzie putem spune că tabloul geografic al așezării populației germane din Basarabia în perioada interbelică coincidea, în linii generale, cu cel al repartizării fondului ei locativ. Nemții basarabeni construiau case pentru necesitățile proprii, la locul de trai.

Izvorul românesc menționat ne oferă și altă informație. El precizează că în Basarabia etnicii germani au dispus de 17 351 locuințe, 67 458 camere și 19 291 dependințe³⁶. Dacă raportăm aceste date la numărul caselor de locuit (16 884), observăm că aproape fiecare casă era o locuință separată, în mediu cu 4 camere și cu dependențe proprii. Cifra de 26 783 care indică numărul de grajduri³⁷, adică cîte 1,6 grajduri pentru fiecare gospodărie este o mărturie a unei activități intense gospodărești, desfășurate de către nemții basarabeni. Sînt importante și datele despre materialul folosit de către germani la construcția caselor. Cele mai multe case (10 889 sau 64,5%) erau făcute din pămînt. Mult mai puține (493 sau 3,0%) — din cărămidă și 41 (0,2%) — din lemn. Restul caselor erau construite din piatră și alte materiale³⁸.

Conform inventarierii din august 1941, tabloul fondului locativ din întreaga Basarabie la capitolul materialelor de construcție se prezintă în felul următor: din pămînt — 65,6%, cărămidă — 1,9%, lemn — 19,2%, din piatră și alte materiale — 13,3%³⁹. Ușor se poate observa că cota caselor construite de nemți din pămînt era aproape echivalentă cu cea din întreaga Basarabie. O situație similară urmărim și la categoria caselor din cărămidă. Mai multe case construiau etnicii germani, în comparație cu autohtonii, din piatră și alte materiale decît din lemn. Fenomenul se explică, probabil, prin faptul că majoritatea lor locuia în zona de stepă din sudul Basarabiei, unde erau foarte puține păduri.

Emigranții germani au fost nevoiți să părăsească o parte mare a vitelor, precum și inventarul agricol de care dispuneau. Acordul sovieto-german de la 5 septembrie 1940 prevedea că «persoanele care pleacă cu transportul auto, pot lua propriile vite și păsări, însă nu mai mult decît 2 cai, 2 boi, 1 vacă, 1 porc, 5 oi sau capre și 10 păsări pentru fiecare gospodărie». Se interzicea de asemenea transportarea motoarelor, strungurilor, mașinilor, motocicletelor etc.⁴⁰. Astfel, numai în fostele județe Cetatea Albă, Ismail și unele localități din sudul județului Tighina au fost părăsiți 4 990 cai, 13 710 bovine, 51 345 oi, 1 378 porci⁴¹. Tot în această zonă au rămas 38 tractoare, 104 mașini de treierat, 3 793 secerători, 1 592 semănători, 7 635 pluguri⁴². Trecerea în revistă poate fi continuată. Ne limităm, însă, la cifrele expuse pentru a le compara cu datele similare ale inventarierii românești din august 1941.

Evident, evaluarea unor bunuri care anterior puteau fi transportate⁴³ și mai ales după ce prin Basarabia a trecut spre est valul distrugător

al războiului, nu mai poate pretinde la exactitate. Către august 1941 o parte din bunurile germanilor repatriați dispăruseră. Administrația românească a găsit în fosta proprietate germană doar 4 651 bovine și 17 965 oi. În schimb, au fost atestați 6 446 cai și 4 388 porci⁴⁴. Să nu uităm că catagrafia românească a cuprins întreaga Basarabie (fără județul Hotin), iar hotărîrea conducerii regiunii Akkerman viza doar partea ei de sud. La fel au fost inventariate mai multe tractoare (51). Peste zece luni de la plecarea germanilor autoritățile române au descoperit doar 4 393 pluguri, 986 semănători, 2 019 secerători, 84 mașini de treierat⁴⁵.

Datele expuse mărturisesc despre o înaltă dotare tehnică a etnicilor germani basarabeni în activitatea lor de agricultori. Acest fapt e și mai evident dacă ținem seama de nivelul relativ scăzut al uneltelor agricole din Basarabia în perioada interbelică.

Realizatorii inventarierii din august 1941 au încercat să aprecieze valoarea bunurilor germanilor repatriați, exprimată în lei, stabilind-o pentru fiecare județ în parte⁴⁶. Suma totală a acestei averi a atins cifra de 3 162 408 045 lei (probabil, după cursul lunii august 1941, căci în document nu se precizează). Considerăm, însă, că cifra indicată nu reflectă totalitatea bunurilor abandonate de către etnicii germani.

Prin acordul sovieto-german din 5 septembrie 1940 se interzicea repatriiților a lua cu sine orice formă de numerar (afară de lei)⁴⁷, lingourile de aur, argint și platină, mai mult de un ceasornic, o verighetă, un port-țigaret din aur sau argint pentru fiecare persoană matură, pietre scumpe neprelucrate, opere de artă sau obiecte de anticariat ce nu făceau parte din averea familială. Se interzicea scoaterea din Basarabia a tuturor documentelor patrimoniale (acțiuni, cambii, testamente, frahaturi, polițe de asigurare etc.). Toate aceste valori n-au mai putut fi evaluate în 1941.

După cum am menționat mai sus, conform acordului sovieto-german, averea abandonată de către repatriați urma să fie trecută într-un sechestru special și inclusă în balanța schimbului comercial sovieto-german pentru achitare în timp de 10 ani⁴⁸. Declanșarea ostilităților în estul Europei la 22 iunie 1941, adică peste 7 luni de la încheierea repatrierii germanilor basarabeni, a scos din ordinea de zi răspunderea U.R.S.S. pentru lichidarea acestor datorii.

De precizat că chiar și documentele de inventariere, alcătuite de către comisia mixtă sovieto-germană, nu reflectă întreg volumul bunurilor ce aparțineau comunităților germane din Basarabia. Prin § 7 al art. 3 din menționatul acord se sublinia că «toate valorile materiale, care conform legislației sovietice nu pot fi proprietate particulară, nu sînt trecute în sechestru și nu sînt supuse evaluării sau compensării din partea U.R.S.S.»⁴⁹. Să nu uităm, că era anul 1940, cînd regimul stalinist depozedase prin legislația în vigoare oamenii sovietici aproape de orice drept la proprietate în sfera producției. O politică similară se aplică și față de bunurile create de mai multe generații ale germanilor basarabeni.

Constatăm în concluzie că faptele și datele relatate dezvăluie doar parțial problema abordată. Mai există încă multe dificultăți în încercarea de a stabili exact atît numărul etnicilor germani care locuiau la 1940 în Basarabia, cît și al celor ce s-au repatriat. Lipsa cercetărilor necesare la acest capitol împiedică cunoașterea măcar aproximativă a locului de păstrare a documentelor în cauză. Or, și în o atare situație, avînd doar puținele date prezentate mai sus, putem afirma că etnicii germani au fost angajați într-o vastă activitate a proceselor economice din Basarabia. Către sfîrșitul perioadei aflării lor în această provincie românească ei stăpîneau importante valori materiale: pămîntul cultivat prin aplicarea tehnicii agricole avansate (o parte era moștenită de la coloniștii germani sosiți în prima jumătate a sec. al XIX-lea, o parte —

cumpărată la sfârșitul sec. al XIX-lea — începutul sec. al XX-lea), fondul locativ construit în rezultatul unei munci îndelungate; clădiri cu menire economică și culturală, șeptelul, parcul de mașini agricole etc.

Prin cele expuse în prezentul articol ne-am propus să demonstrăm importanța unei probleme slab cercetate la noi în Basarabia, să ridicăm întrucîtva vâlul tăcerii privind tema dată, considerînd că atitudinea din trecut a fost o nedreptate față de toți germanii basarabeni care mai multe decenii, prin muncă asiduă, au contribuit la dezvoltarea economică, culturală și socială a ținutului dintre Prut și Nistru. Studiul de față nu pretinde la un caracter exhaustiv. Am încercat doar să abordăm problema în cauză, în speranța că ea va trezi interesul a mai multor cercetători, care, în condițiile facilității accesului la arhivele din fosta U.R.S.S., ar putea contribui la cercetarea ei, la clarificarea unor aspecte necunoscute sau falsificate pînă nu demult.

Note

- ¹ Becker Jakob. Bessarabien und sein Deutschtum. Verlag Eduard Krug. 1966. P. 189—192.
- ² Ibid. P. 191.
- ³ Becker Jakob. Op. cit.; Heimatbuch der Bessarabiendeutschen. Stuttgart, 1976; Fassel L. O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia//Patrimoniu. 1991. № 3. P. 15—26; Festschrift zur Jubiläumsfeier „Unsere Umsiedlung vor 50 Jahren“ beim Bundestreffen auf dem Killesberg in Stuttgart am 14. Oktober 1990. Stuttgart, 1990.
- ⁴ Vezi: „Pravda“, „Izvestia“, „Pravda Ucraini“, „Moldova Socialistă“ din iulie — noiembrie 1940.
- ⁵ Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente. Chișinău, 1991. P. 105—106; Советский Придунайский край (1940—1945 гг.). Док. и матер. Одеса, 1968.
- ⁶ Vezi: Anexa 2.
- ⁷ Vezi: Anexa 1.
- ⁸ Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930. Vol. II. Buc. 1938. P. XXXII.
- ⁹ Ibid. P. 48, 100, 124, 216, 264, 268, 422, 330, 462.
- ¹⁰ Ibid. P. 48—57; 100—105; 124—129; 216—223; 264—267; 268—275; 330—337; 422—429; 462—467.
- ¹¹ Fassel L.; Op. cit. P. 22; Festschrift zur. P. 20.
- ¹² Cf.: Heimatbuch der Bessarabiendeutschen. P. 14.
- ¹³ Golopenția A. Populația teritoriilor românești desprinse în 1940. Buc., 1941. P. 5.
- ¹⁴ Fassel L. Op. cit. P. 22; In cadrul inventarierii populației și bunurilor din august 1941 în guvernămîntul Basarabiei au fost atestați 1868 germani (Vezi: Arhiva Națională a Republicii Moldova. F. 706. Inv. 1. D. 555. P. 1. F. 28).
- ¹⁵ Heimatbuch der Bessarabiendeutschen.
- ¹⁶ Vezi: anexa № 2.
- ¹⁷ Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui... P. 93—94.
- ¹⁸ Recensămîntul general... P. 104, 50, 466.
- ¹⁹ Cf. Becker Jakob. Op. cit. P. 195.
- ²⁰ Ziarul sovietic „Izvestia“ din 29 iunie 1940 relatează că populația Basarabiei la 1 iulie 1938 era de 3 147 646 oameni. În rezultatul unor calcule suplimentare sîntem de părere că populația Basarabiei în momentul ocupării ei de către U.R.S.S. atinse nivelul de circa 3 mln 173 mii de oameni. În acest caz etnicii germani, în număr de 85—91 mii, păstrau cota de 2,7%—2,8%.
- ²¹ Festschrift zur Jubiläumsfeier. P. 17.
- ²² Ibid.
- ²³ Heimatbuch der Bessarabiendeutschen.
- ²⁴ Un extras din acest document a fost publicat recent la Chișinău în culegerea „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia“. P. 105—106.
- ²⁵ Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui ... P. 105—106.
- ²⁶ Советский Придунайский край (1940—1945). P. 72—77.
- ²⁷ Vezi: Anexa 2.
- ²⁸ Anexa 1.
- ²⁹ Din guvernămîntul Basarabia la 1941 nu făcea parte județul Hotin.
- ³⁰ Anexa 1.
- ³¹ În document se folosește noțiunea în limba rusă «жилые постройки» (Vezi: Советский Придунайский край... P. 76), pe care am tradus-o ca «construcții locative».
- ³² Anexa 2.
- ³³ În acel timp statut de municipii aveau orașele Chișinău, Bălți, Tighina și Cetatea Albă.
- ³⁴ Anexa 1.
- ³⁵ Județul Hotin, care la 1941 nu mai făcea parte din guvernămîntul Basarabia, avea prea puțini etnici germani ca să poată influența esențial asupra calculelor la capitolul de repartizare atît a populației germane, cît și a fondului ei locativ din Basarabia.
- ³⁶ Anexa 1.
- ³⁷ Ibid.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Arhiva Națională a Republicii Moldova. F. 706. Inv. 1. D. 555. F.
- ⁴⁰ Cf.: Becker Jakob. Op. cit. P. 189—191.

⁴¹ Советский Придунайский край...
C. 76.

⁴² Ibid. P. 77.

⁴³ Autoritățile sovietice din sudul Basarabiei au avut un oarecare răgaz pentru a putea evacua ceva în primele săptămâni după declanșarea luptelor la 22 iunie 1941 la Prut.

⁴⁴ Anexa 1.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Germanilor basarabeni li s-a permis în perioada repatrierii să vîndă un vo-

lum nelimitat din avutul propriu pe lei, care apoi puteau fi scoși din Basarabia (§ 5 și 8 al art. 3). Astfel, banii românești, a căror acoperire materială rămînea în teritoriul ocupat, erau plasați pe piața din România, contribuind la creșterea inflației și destabilizarea economiei țării. Prin această prevedere acordul se înscrisa în șirul acțiunilor cu caracter antiromânesc ale Moscovei și Berlinului, inițiate la 23 august 1939.

⁴⁸ Cf. *Becker Jakob*. Op. cit. P. 195.

⁴⁹ Ibid.

ANEXĂ 1*

Președinția Consiliului de Miniștri
Institutul Central de Statistică

GUVERNAMINTUL BASARABIEI

Inventarierea populației și bunurilor (august 1941)

VII. Bunurile germanilor repatriați

1. Suprafețe în ha

Arabil	Fînețe	Pășuni	Vii	Livezi	Păduri	Alte
194 072	4 427	31 096	6 420	750	496	3 787

2. Animale părăsite

Cai	Bovine	Porci	Oi
6 446	4 651	4 388	17 965

3. Mașini părăsite de repatriații germani

Pluguri de fier	Semănători	Secerători	Mașini de treierat	Tractoare
4 393	986	2 019	84	51

4. Clădirile germanilor repatriați

Locuințe	Camere	Dependințe	Grajduri
17 351	67 458	19 291	26 783

5. Clădirile locuite și nelocuite ale repatriaților germani (Municipii)

	Bălți		Cetatea Albă		Chișinău		Tighina	
	goale	locuite	goale	locuite	goale	locuite	goale	locuite
În bună stare	0	6	4	27	6	41	0	3
Deteriorate	1	1	2	0	1	5	7	0

(Județe)

	In bună stare	Deteriorate	
BALȚI	10 253	3 0	goale locuite
SOROCA	32 42	22 0	goale locuite
ORHEI	4 10	0 0	goale locuite
LAPUȘNA	235 63	15 0	goale locuite
TIGHINA	1072 891	278 244	goale locuite
CET. ALBA	3088 1743	214 17	goale locuite
CAHUL	1389 303	119 1	goale locuite
ISMAIL	0 4	0 0	goale locuite
CHILIA	4372 1685	671 0	goale locuite

6. Casele germanilor repatriați (starea lor)
(Municipii)

	Bălți	C. Albă	Chișinău	Tighina
În bună stare	6	31	47	7
Deteriorate	2	2	6	3

(Județe)

	Bălți	Soroca	Orhei	Lăpușna	Tighina	C. Albă	Cahul	Ismail	Chilia
În bună stare	263	74	14	298	1963	4831	1692	4	6057
Deteriorate	3	22	0	15	522	231	120	0	671

7. Casele germanilor repatriați (materiale de construcție)

Din cărămidă	Din lemn	Din pământ	Din alte materiale
493	41	10 889	5461

8. Casele germanilor repatriați (materiale de construcție)
(Municipii)

	Cărămidă	Lemn	Pământ	Alte materiale
BALȚI	4	0	4	0
CET. ALBA	16	0	9	8
CHIȘINĂU	20	0	24	9
TIGHINA	0	0	8	2

9. Valoarea bunurilor germanilor (în milioane)
(Municipii)

BALȚI	CET. ALBA	CHIȘINAU	TIGHINA
3 325 000	7 090 000	25 750 000	2 415 000

(Județe)

BALȚI	SOROCA	ORHEI	LAPUȘNA	TIGHINA
32 831 000	14 599 000	9 430 400	10 829 000	343 819 215

CET. ALBĂ	CAHUL	ISMAIL	CHIÎA*
1 315 217 000	243 664 430	2 250 000	1 151 188 000

* Pentru 6 407 case și 88 354 ha de pământ (plasa Tarutino și Tătărăști), neputându-se face evaluarea la fața locului de către comisiunile locale de inventariere, evaluarea lor a fost făcută de noi, avându-se în vedere regiunile din imediata apropiere.

ANEXA 2*

Из постановления СНК Молдавской ССР и ЦК КП(б) Молдавии
«Об использовании земель и имущества,
оставленных эвакуированным немецким населением»

19 марта 1941 г.

В соответствии с постановлением Совета Народных Комиссаров Союза ССР и Центрального Комитета ВКП(б) от 15-го января 1941 года № 96/46 с «Об использовании земель и имущества, оставленных эвакуированным немецким населением в Молдавской ССР» и во изменение пунктов 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10 и 13 постановления Совнаркома Молдавской ССР и ЦК КП(б) Молдавии от 28-го октября 1940 года № 359, Совет Народных Комиссаров Молдавской ССР и Центральный Комитет КП(б) Молдавии постановляют:

1. Передать земли и строения, а также движимое и недвижимое имущество бывших немецких колоний переселяемым колхозам и колхозникам из старых районов Молдавской ССР и бедняцким крестьянским хозяйствам новых районов Молдавской ССР в следующих населенных пунктах, согласно приложению № 1 (...)

8. Закрепить земли и строения за совхозами, организациями и МТС бывших немецких колоний, согласно приложению № 2 (...)

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВНАРКОМА
МОЛДАВСКОЙ ССР
—КОНСТАНТИНОВ—

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б) МОЛДАВИИ
—БОРОДИН—

Приложение № 1

№/№ п/п	Название колоний	Кому передается земля		Кому передаются домо- строения	
		Колхозам и колхозникам	Единоличным хозяйствам	Колхозам и колхозникам	Единоличным хозяйствам
1.	Романешты	785	—	94	—
2.	Манукбеевка	1234	—	140	—
3.	Кымцул Дрепт	791	—	65	—
4.	Вишинева	2963	—	125	—
5.	Албота	2715	—	190	—
6.	Нов. Деневица	743	—	32	—
7.	Александрешты	2014	—	106	—
8.	Софиевка	3136	—	172	—
9.	Ементаль	961	—	107	—
10.	Чебановка	795	—	86	—
11.	Якобсталь	1206	—	66	—
12.	Кизиль	1247	—	42	—
13.	Анены Новые	1713	—	106	—
14.	Гликсталь	1129	—	59	—
15.	Режина Мария	—	2454	—	127

16.	Балмаз	—	470	—	76
17.	Блюменталь	—	196	—	42
18.	Еленовка	—	438	—	65
19.	Баймаклия	—	654	—	15
20.	Новая Стрымба	—	200	—	97
21.	Шелтоя	—	360	—	48
22.	Рышкановка	—	303	—	93
23.	Фундул Сарацика	—	265	—	32
24.	Баяуш	—	350	—	19
25.	Мишень	—	488	—	16
26.	Ларга	—	195	—	16
27.	Раскайцы	—	400	—	19
28.	Леово (местечко)	—	70	—	14
29.	Новые Курены	—	172	—	14
30.	Принцесса Елена	—	64	—	11
31.	Гертоп	—	90	—	9
32.	Кангазул-Мик	—	120	—	6
33.	Мысовка	—	76	—	7
34.	Пуркары	—	195	—	13
35.	Олэнешти	—	182	—	13
36.	Ганчешты	—	280	—	13
37.	Стрымбены	—	470	—	—
38.	Ст. Онешты	—	438	—	—
39.	Нов. Онешты	—	625	—	—
40.	Китросы	—	110	—	—
41.	Яргора	—	381	—	—
			21432	10046	1390
					765

Приложение № 2

Название организации и учреждения	Название немецких колоний, в каких закрепляются земля и домо-строения	Закрепленные дома с пристройками/количество	Закреплено земли в га
Заготскот	Шелтоя	5	100
—	Рышкановка	5	150
—	Яргора	—	150
Трансторглист	Нов. Стрымба	5	250
—	Руссены	17	315
—	Анены Новые	—	300
—	Вишиневка	4	500
Трест пригород. хозяйств	Китросы	—	350
Дом инвалидов	Марьяновка Верх.	55	100
Дет. городок	Александрфельд	104	200
МТС	Марьяновка Верх.	15	20
—	Сарата Нов. I, II	15	20
—	Ементаль	15	20
—	Кизиль	15	20
—	Баймаклия	11	10
Совхозы зерноживотно-водческие	Екатериновка	156	2528
—	Мериемфельд	142	2803
—	Князевка I, II	189	2853
—	Сарата Нов. I, II	112	2648
—	Айхендорф	89	3869
Совхозы Алуат	Балабан	24	700
—	Парушены	34	156
—	Марьяновка Верх.	—	2800
—	Марьяновка Верх. и Новая	34	328
ИТОГО:		1946	21190

DISCUȚII ДИСКУССИИ

С. А. Мадиевский

ИЗ ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РУМЫНИИ (II): СОВРЕМЕННОКИ О ПОЛИТИЧЕСКОМ КРАСНОРЕЧИИ В ПЕРИОД 1866—1918 гг.

В нашей предшествующей статье*, посвященной анализу личностных и межличностных факторов, которые обуславливали политический успех в Малой Румынии, отмечалось, сколь значительную роль среди них играли ораторские способности. Поэтому известный интерес представляет рассмотрение политического красноречия — его эволюции, приемов, высоких образцов и среднего, так сказать расхожего, уровня. Политическое красноречие — отражение определенного типа ментальности, один из духовных реликтов эпохи.

Естественно, что большинство произнесенных политиками речей кануло в Лету. Но многие сохранились в источниках — стенографических отчетах парламента, отдельных изданиях, газетно-журнальной периодике и т. д.

Хотя политическое красноречие явилось предметом специального исследования лишь в статьях Т. Майореску «Ораторы, риторы и болтуны» и С. Мехединца «Политика слов», суждения по отдельным вопросам темы находим и у таких компетентных участников литературного и политического процессов, как А. Деметриеску, А. Папакостя, Н. Йорга, Г. Пану, А. и К. Бакалбаша, К. Доброджану-Геря, Н. Д. Коча, К. Бану, Е. Ловинеску и др. Вклад этих авторов в освещение проблемы, на наш взгляд, ценен, и мы стремились отразить его.

Разумеется, для всестороннего раскрытия темы (политическое красноречие целой эпохи — эпохи завершения модернизации) рамки журнальной статьи тесны. Поэтому мы ограничились лишь некоторыми аспектами. Во-первых, хотелось назвать выдающиеся образцы политического красноречия и, опираясь на свидетельства современников, раскрыть их «инструментарий». Во-вторых, используя периодизацию, предложенную Майореску, представить читателю основные этапы и тенденции развития изучаемого феномена. В-третьих, перечислить и проиллюстрировать некоторые черты и приемы, наблюдающиеся (используемые) на всем протяжении эпохи в речах ораторов разных уровней. В-четвертых, высказать свое мнение о социально-исторической обусловленности описанных явлений.

Впрочем, и в этих строго очерченных пределах статья не претендует на исчерпывающий характер, тем более — на непререкаемость выводов.

* * *

В 1902 г. молодой жунимист С. Мехединц опубликовал статью «Политика слов», в которой критиковал принятый в Румынии «ложный критерий в оценке политических величин» — «выбор политических деятелей в зависимости от дара речи». Вот как выглядела типичная, по его словам, картина. Новичок произнес в партийном клубе или парламенте свою первую речь. Говорил хорошо, и этого достаточно, чтобы лидеры начали присматриваться к нему, парламентарии обмениваться репликами: «кандидат в министры», «станет украшением партии» и

© Мадиевский С. А., 1992

* См.: Молдавский исторический журнал. 1991. № 4.

т. п. «Ловкач в искусстве говорить, он выступает в глазах многих как важный политический деятель, государственный муж, звезда своего клуба, своей партии, а в собственных глазах — как неоценимое украшение страны, нации». В результате такого подхода «наряду с несколькими ораторами в подлинном смысле слова к высоким политическим постам поднялись, — по определению С. Мехединца, — риторы редкостной душевной испорченности, истерики слова, призванные войти в историю символами... нашего жалкого времени»¹.

Естественно, по вопросу о том, кто именно относится к первой, а кто ко второй категории, мнения расходились. Например, А. Деметриеску (известный в 60—80-х гг. XIX в. литератор консервативного направления) относил к крупным представителям ораторского искусства Б. Катарджиу, А. Пану, И. К. Брэтиану, М. Когэлничану, Н. Йонеску, Г. Костафору, В. Боереску². Для следующего (до 1918 г.) периода современный исследователь В. Рыпану называет имена Т. Майореску, П. Карпа, К. Ариона, А. Маргиломана, Н. Филипеску, А. Лаховари, Г. Пану, Т. Йонеску, Б. Шт. Делавранчи³.

М. Когэлничану, «атлет парламентской арены», обладал, по мнению Деметриеску, всеми качествами великого оратора: живостью воображения, безудержным вдохновением, легко воспламенявшим аудиторию, смелостью в нападении, мгновенной реакцией, уверенностью в своих силах и бесстрашием под ударами противников. «Он умеет пользоваться непоследовательностью людей и партий, чтобы загнать их в неразрешимые дилеммы». Его аргументы, «как вышколенная армия, разворачиваются для нападения и сжимают ряды для защиты», удары логики следуют один за другим, заставляя противника сдавать позиции. По ходу речи выступающий поворачивает предмет обсуждения всеми сторонами, «спускается до уровня аудитории и, беря ее за руку, постепенно, без скачков поднимает к высотам» собственного видения. Бесспорным преимуществом Когэлничану автор считал естественность употребляемого языка и «более обширные, глубокие и прочные знания национальной истории, чем у любого из наших государственных мужей». Наконец, особенностями ораторской манеры названного деятеля были «пристойность форм», «учитивость выражений», такт по отношению к оппонентам («он довольствовался тем, что опрокидывал их силой фактов, и не впивался в лежащего зубами»)⁴.

Ораторский дар М. Когэлничану отмечали и другие авторы: Н. Йорга («неистовость пророка, перед которой противники смолкали на минуту, словно околдованные и пораженные бессилием»)⁵, К. Ксени («огромный талант, облакавший в обширные гармоничные периоды порывы великой души»)⁶. А. Оцетя считал Когэлничану «самым крупным румынским оратором XIX в.»⁷ Ж. Пенеля, написавшая предисловие к «Сочинениям» М. Когэлничану, включающим и парламентские речи, определяет его как «оратора абсолютного, совершенного», «речи которого по ключевым проблемам эпохи являются, все как одна, страницами антологии»⁸.

Лидер либералов И. К. Брэтиану в работе А. Деметриеску предстает обладателем «единственного в своем роде таланта» — вести непринужденную беседу с аудиторией. Сведения (не всегда достоверные) из самых разных областей: политической, экономической, финансов, административного и конституционного права, внешней политики и дипломатии, военного искусства, отечественной и всеобщей истории, — изречения (приводимые по памяти и тоже не всегда точно) знаменитостей всех времен сливались в его выступлениях в причудливую смесь, «переплавлялись в лаборатории его интеллекта так, что сверканье вытекающего металла приковывало взор и зачаровывало ум». Речи его легко было оспаривать при чтении, но столь же трудно —

на слух. «Он был парламентский фокусник необычайной силы, с непревзойденным искусством водивший (аудиторию) за нос»⁹.

А. Деметриеску отмечал и недостатки ораторского искусства названных лиц. Так, А. Пану, по его мнению, «более декламировал, нежели импровизировал»; речи И. К. Брэтиану, помимо «не совсем правильного румынского языка», портили «отсутствие последовательности, логической связи идей»; М. Когэлничану «часто кажется многословным и иногда педантичным»; Н. Ионеску «не всегда приводит слушателя к неотвратимому выводу»; Г. Костафору «при всем остроумии и блеске остается адвокатом»; в речах В. Боереску «много слов, но мало нервов и мускулов». И лишь в ораторском искусстве своего кумира, лидера консерваторов Б. Катарджиу, Деметриеску не усматривал никаких недостатков¹⁰.

Следует сказать, что оценки искусства некоторых ораторов заметно варьировали во времени. Так, известный либерал, бывший министр Д. Густу в написанном им учебнике риторики (1875) именовал Николае Ионеску «сиреной», «оратором от бога», «князем румынского красноречия»¹¹. А. Деметриеску (1886), ставя Н. Ионеску в ряд крупных ораторов и отмечая, в частности, «прелесть его дикции», «великолепное построение фраз», вместе с тем делал приведенное уже существенное замечание¹². Т. Майореску же (1902), вскользь упомянув о «вокальных» и стилевых красотах речей Н. Ионеску, оценивал их, с точки зрения содержания, как «бессмысленный набор фраз»¹³.

Неоднозначными, подчас диаметрально противоположными были и оценки ораторских качеств политиков следующего поколения. Прежде всего, конечно, Таке Ионеску — признанного златоуста, «зверя слова», как назвал его постоянный соперник на парламентской и судебной трибуне Б. Шт. Делавранча¹⁴. Так, многолетний сотрудник Т. Ионеску К. Ксени утверждал: «поразительное искусство красноречия» питалось у этого деятеля «глубокой и ясной мыслью», «бесценным даром» предвидения¹⁵. А. Деметриеску подчеркивал, что речи Таке, производившие на слушателей впечатление вдохновенных импровизаций, в действительности тщательно готовились; «парад эрудиции», который являли многие из них, стал возможен в силу феноменальной памяти оратора. И лишь в последнюю очередь автор отмечал в характеристике героя присущую тому «исключительную легкость речи» — «плавной, правильной, красочной»¹⁶.

Но вот, однако, несколько иное мнение — бывшего сотоварища Т. Ионеску по консервативной партии Д. Замфиреску: блеск его красноречия «пустоват»¹⁷. Или оценка цитированного уже Б. Шт. Делавранчи: «Из ряда вон выходящий поток слов, который разливается по огромной площади, но лишен глубины... Пока слушаешь, захватывает, но стоит умолкнуть, забываешь, о чем он говорил»¹⁸. Еще категоричнее в своем вердикте Н. Д. Коча: «пьянит баландой пустых слов»¹⁹.

Большое влияние на аудиторию — вплоть до провоцирования беспорядков — имело поверхностное, легковесное красноречие Н. Флевы — «любимца и баловня народных собраний, трибуна и агитатора»²⁰, одного из тех, кто, по выражению И. Л. Караджале, установил в Румынии «тиранию слов». Не обладая ни широкой культурой, ни определенными идеями, ни организаторскими способностями, Флева, по словам К. Бакалбаши, властвовал над слушателями «благодаря обаянию личности, жару экзальтации, непостижимому флюиду, который он сообщал аудитории». Он бросал с трибуны утверждения, не заботясь об аргументации, нападал, не доказывая, но, когда энергично подчеркивал голосом определенные места своей речи (которые потом читателю абсолютно ничего не говорили), аудитория взрывалась бурей аплодисментов и приветственными возгласами. «Этим обаянием,—

заклучает К. Бакалбаша, — он водил массы за нос более полувека»²¹.

Общепризнанным «мастером жанра» считался и Б. Шт. Делабранча, которого Т. Майореску (1902) называл «самым блестящим оратором современной Румынии»²², а Е. Ловинеску сравнивал с Демосфеном²³. По характеристике современного исследователя, Делабранча обладал призванием патетического оратора, «вулканическим темпераментом»²⁴. Другой биограф тоже считает красноречие Делабранчи воплощением «природной силы», но отмечает и «волны идей в одеянии слов, незавершенных повседневно употреблением ...ритмически бьющиеся в щит восприимчивости, покада логика оратора не проникнет в самое существо слушателя и видение первого не навяжет себя непреодолимо...»²⁵.

Известный журналист Д. Карнабат вспоминал: речи Делабранчи в парламенте выслушивались внимательно и с интересом, главным образом из-за красоты формы, встречая бурное одобрение или столь же бурные протесты парламентского большинства в зависимости от того, была партия, к которой принадлежал оратор, у власти или в оппозиции. Но подлинной стихией Делабранчи были массовые собрания, «патриотические манифестации под развевающимся стягом национального идеала». Здесь он «вещал, как вдохновенный пророк, воспламенялся и воспламенял массы»²⁶.

К сожалению, уникальный дар использовался не только в возвышенных целях. В соответствии с политической конъюнктурой и зигзагами собственной эволюции Делабранча поочередно то восхвалял, то поносил либералов или консерваторов, предаваясь (вопреки утверждению Карнабата) демагогии, справедливо осуждавшейся демократической печатью. И данное последней насмешливое прозвище — «господин Палабранча» (от румынского «palavre» — болтовня, пустословие, вранье, небылицы) — было, как замечает современный автор, «определением не внушающего уважения поведения»²⁷.

«По хладнокровию, флегматичному самообладанию, силе логики и безупречности формы» «парламентским бойцом уникальной силы» считался Т. Майореску²⁸. Восторженный Б. Шт. Делабранча именoval его «чудотворцем слова», оратором из тех, что рождаются раз в столетие²⁹, восхищался магнетизмом «мастера, непревзойденного в своем роде»³⁰. «Образец безупречной, классической элегантности парламентского оратора, не имеющий у нас равного до сих пор», — ностальгически вспоминал о Т. Майореску Д. Карнабат³¹. Биограф лидера журналистов Е. Ловинеску считал основными чертами его ораторского искусства «жесткую, язвительную логику» и как минус — академичность тона. Главный прием Майореску заключался в «сведении излагаемых идей к их элементарному ядру, доступному пониманию каждого»³². А. Деметриеску описывал этот прием так: Майореску «исходит из самых общепризнанных фактов, из самых бесспорных положений, затем переходит к соседствующим, постепенно восходя по лестнице аргументации, и... без резких скачков, не требуя от слушателей особых усилий, подводит их... к заданной цели». Но он не из тех, кто может «потрясать до глубины души»³³. По оценке Ловинеску, «лишенное внутреннего жара, приводящего в движение массы», суховатое профессорское красноречие Майореску потому и не имело большого резонанса в политической борьбе³⁴.

Гораздо сильнее влияло на слушателей «лапидарное, полное впечатляющих формул, агрессивное красноречие» П. Карпа³⁵. Однажды он заметил: «Большинство людей не понимает природы парламентских речей: считают, что в палате нужно убеждать, как в суде, и — обсуждают, анализируют, рассуждают... Политика — это борьба. Противника нужно двинуть кулаком в лицо и идти дальше»³⁶. Карп имел репутацию одного из остроумнейших людей, многие его реплики действи-

тельно были уничтожающими (например, брошенная в 1916 г. Т. Ионеску: «талантом нельзя оправдать любые метаморфозы, как красотой нельзя оправдать проституцию»³⁷). Наиболее сильная сторона ораторского искусства Карпа состояла в «способности схватывать вопросы в целом, в их обобщенной сути» и излагать «с изумительной ясностью». Но Карп тоже не был «народным трибуном»: он обращался не к сердцу, а лишь к разуму слушателей и был лишен пресловутого «флюида» — способности воспалять аудиторию³⁸.

Одним из самых искусных парламентских «дебатеров» считали в свое время А. Маргиломана³⁹. Его политический противник И. Г. Дука вспоминал: никто не мог лучше изложить вопрос, обосновать определенную позицию. «Аргументы выстраивались им логично и красиво, все облекалось в рассчитанно-, но подлинно элегантную форму, высказывалось языком, где гармонично сочетались смелые неологизмы и архаичные народные выражения». Однако речи Маргиломана были «совершенно лишены концепций, общих идей», являли пример чисто адвокатского красноречия⁴⁰.

«Единственной в своем роде» называли ораторскую манеру Г. Пану. «Он не воспалял аудиторию, — писал И. Г. Дука, — но удивлял глубиной проникновения аналитического духа, мощью неумолимой логики и развлекал бесподобной иронией». «Умозаключения его сжимали тебя клещами», — вторил Т. Ионеску; «ни один оратор и журналист в Румынии не владел иронией лучше, чем Пану». Оба эти автора, а также Е. Ловинеску отмечали одну особенность ораторского искусства Пану: не обладая плавностью и беглостью речи (говорил он медленно и с трудом), Пану давал, однако, слушателям ощущение, что они присутствуют при выработке мысли, процессе рождения идей⁴¹. Но, как заметил не без основания Т. Майореску, «бесхарактерность носила его по всем партиям, заставляя обслуживать самые противоположные взгляды тем же аппаратом логической аргументации, — все ради выгоды»⁴².

Незаурядным явлением в истории ораторского искусства эпохи был Н. Йорга, политический дебют которого относится к первому десятилетию XX в. По характеристике современного исследователя, манера Йорги представляет собой «синтез красноречия, образованности и подавляющей эрудиции, переплавленных в особое очарование, которое делало из появления его на трибуне зрелище (курсив автора. — С. М.) в лучшем смысле слова»⁴³. Для речей Йорги характерны длинные периоды, подчас состоящие из единственной, сложнейшей по построению фразы — «поочередно то сдержанной, то исступленной, то бурной, то скромной, то оскорбительной, то смиренной, проникнутой противоположными токами, kloкочущей от сдержанной ярости, точной в выражении скрытых чувств и хаотичной в намерениях и изложении»⁴⁴. Впрочем, по мнению Т. Виану, фраза Йорги лишь кажется беспорядочной: сложность ее проистекает из плотности, концентрации идей, фактов, дат, образов, вызывающих, в свою очередь, все новые и новые ассоциации и противопоставления⁴⁵. По юношеским воспоминаниям Е. Ловинеску, Йорга «затоплял слушателей потоком словесной несдержанности, высшим эффектом которой было ощущение трудоемкой импровизации — благодаря отзвуку предшествовавшего внутреннего труда они с изумлением наблюдали одновременно отправку форм в печь и извлечение теплого хлеба»⁴⁶. Называя Йоргу одним из самых крупных политических ораторов, В. Рыпяну, однако, считал, что на этом поприще он не имел того влияния, способности убеждать, которые отличали его на профессорской кафедре, ибо часто выступал «защитником исторически проигранных дел», вызывая у слушателей «острое чувство анахроничности»⁴⁷.

Мы назвали несколько звезд, блиставших в ораторском искусстве.

Само число их показывает, что далеко не все политики, включая ведущих, поднимались до описанного уровня. Так, не отличались ораторским дарованием лидеры консерваторов Л. Катарджиу⁴⁸ и Г. Гр. Кантакузино; лидер либералов Д. А. Стурдза — многословный, напыщенный, то елейный, то крикливо-резкий — тоже не был хорошим оратором. Еще более это относится ко многим политикам «второй руки». Вот как описывал, к примеру, Н. Д. Коча речь Г. Штирбея — видного члена парламента, руководителя консерваторов в уезде Долж (1914): «Он сказал наизусть: „Господа министры, господа депутаты...“ Затем бросил взгляд на тетрадь, открытую на первой странице, и прочел начало фразы, закончил по памяти, прочел начало второй фразы и тоже закончил по памяти. Поискал пальцем начало третьей фразы, не нашел сразу, наконец, натолкнулся и продолжил, как выучил дома, наизусть. Речь была посвящена проекту избирательной реформы, и нарисованная оратором картина „мужичья“, устремляющегося к избирательным урнам, так взволновала его самого, что абзац он закончил с неподдельным пафосом: „Мы хотим, господа, чтобы эта страна управлялась собственностью и умом!“ Но от волнения потерял строку и, покуда лихорадочно искал, продолжал, как попугай, повторять: „...умом ...умом ...умом ...“»⁴⁹.

Какими же были основные тенденции развития политического красноречия в Румынии в изучаемую эпоху? Попытку ответить на этот вопрос предпринял Т. Майореску в упоминавшейся уже статье 1902 г. «Ораторы, риторы и болтуны». Он выделил три этапа: 1866—1884 гг., 1884—1899 гг. и следующий.

На первом этапе, как выразился автор, «дар речи ценится как бы сам по себе, и крупными ораторами считаются те, кто говорит дольше, более звучно и с использованием самой разнообразной и цветистой фразеологии». Хотя и в этот период были «настоящие ораторы» (называются М. Когэлничану, А. Лаховари, отчасти М. К. Епуряну), тем не менее характерными его представителями выступают у Майореску Г. Брэтиану, Н. Бларемберг и особенно Н. Ионеску. «Пустая декламация», «цитатническая эрудиция», «путаница в мыслях», отличающие этих ораторов, не мешали публике видеть в них украшение парламентской трибуны. Сейчас, замечает автор, их считают не более чем риторам⁵⁰.

Далее Майореску определяет понятия «оратор», «ритор» и «болтун». Все они означают человека, обладающего даром речи, но оратор говорит, чтобы высказать нечто, ритор — чтобы произвести впечатление, а болтун — просто чтобы говорить. «Цель оратора — уяснить слушателям определенную политическую ситуацию, утвердить или оспорить ту или иную идею». Цель ритора — желание сойти за оратора, а побуждение болтуна — вмешиваться в любой разговор. Первым движет общественно важная цель, вторым — тщеславие, третьим — чесотка языка. Поэтому речи оратора могут иметь и непреходящее значение, речи ритора — только преходящее, а речи болтуна — никакого⁵¹.

Т. Майореску задается вопросом: как могла публика путать такие вещи и как, почему научилась их различать? И делает вывод: первое происходило, поскольку большинство политиков в 1866—1884 гг. «сохраняло еще душевное состояние деятелей 1848 г., которые в поспешном энтузиазме смешивали мысль со словом и слово с делом» (выпад консерватора против революции 1848 г., но и не лишнее меткости наблюдение). В указанный период «чем более напыщенным было слово, тем легче смешивалось оно с мыслью и тем ближе казалось к грандиозному делу»⁵².

Однако с накоплением политического и культурного опыта (в связи с участием в выборах, использованием свободы слова, печати, соб-

раний, парламентской жизнью, увеличением количества образованных людей, наконец, развитием литературной критики) вкусы начинают постепенно меняться. Большую роль в идейном возмужании публики сыграли такие крупные события, как война 1877—1878 гг. и утверждение независимости Румынии, а затем пересмотр конституции в 1884 г. После этих событий «старая декламация... идет на спад ...сменяясь другим видом красноречия, превосходящим предыдущий пока лишь в том, что касается соотношения между словом и мыслью»⁵³. Ораторы, которые, по мнению Майореску, символизируют новый этап, — К. Арион, К. Дисеску, А. Джуvara, Т. Ионеску, А. Маргиломан, — «остерегаются пустозвонства, банальности, бессмысленной декламации, щеголяния эрудицией», «говорят лишь тогда, когда имеют что сказать, и слово их всегда политически целенаправленно»⁵⁴.

Третий этап эволюции политического красноречия, по Майореску, начинается с 1899 г. Переходу на сей раз способствовали те же общие причины плюс экономический и финансовый кризис, осложнившийся правительственным кризисом. Эти события, став серьезным испытанием для «молодого суверенного государства», побудили публику более вдумчиво и требовательно оценивать выступления политиков. «Появилось понимание того, что за программами и политическими речами кроются будущие улучшения или, наоборот, будущие страдания и что слова, произносимые в парламенте, претворяются иногда в дела, составляющие историю страны». Этой новой меркой стали мерить и ораторское искусство: речи пользуются успехом лишь в меру компетентности и авторитетности ораторов; литературные украшения, немотивированные утверждения, тем более бессмысленная фразеология не вызывают у слушателей прежнего расположения и даже прежней снисходительности. «Мы стали лучше ощущать различия парламентских величин: мы слушаем ораторов, улыбаемся потугам риториков и смеемся над болтунами»⁵⁵.

Что можно сказать об этой попытке периодизации? Многие ее комментаторы считали, что действительность упрощена Майореску в полемических целях, упрекали его за пристрастность в подборе примеров, в частности за отсутствие среди них лучших образцов ораторского искусства эпохи. А. Джордже, например, писал (1984), что статья «Ораторы, риторы и болтуны» ценна как памфлет, направленный против извращений ораторского искусства, а не как точное отображение реального разнообразия его форм. Однако и А. Джордже, и другие авторы признавали психологическую ценность данных Майореску портретов и тот факт, что приведенные в статье примеры «характерны, возможно, для определенного стиля политического красноречия»⁵⁶.

Конечно, всякая попытка схематизировать реальный исторический процесс уязвима, а результаты ее — условны и относительны. Но, на наш взгляд, общая тенденция развития уловлена Майореску правильно и убедительно объяснена, хотя степень ее выраженности несколько преувеличена. Черты, которые автор считал ушедшими или уходящими в прошлое, в дальнейшем не раз проявляли себя, а публика показывала, что устойчивым иммунитетом к ним не обладает.

Наконец, нам хотелось бы указать на некоторые черты и приемы политического красноречия, наблюдавшиеся на протяжении всей изучаемой эпохи.

Первая, фиксируемая многими авторами, — это банальность, заштампованность парламентских и вообще политических речей. Поток «громкозвучных банальностей» — так, к примеру, оценивал Н. Д. Коча речи Т. Ионеску⁵⁷. К. Бану, со своей стороны, утверждал: «Банальность и даже глупость, исходящая из уст сильных мира сего, приводит в восхищение не только дураков, что было бы естественно, но часто и умных людей, чья способность к суждению бывает обратно пропор-

циональна расстоянию, отделяющему их от предмета восхищения». Отсюда следовал вывод: «Первое условие успеха в ораторстве — не бояться банальности. На трибуне менее важно то, что говоришь, нежели то, как говоришь (вопреки Т. Майореску. — С. М.). Поэтому редкая речь выдерживает испытание временем»⁵⁸.

Н. Д. Коча в 1910 г. писал о парламентских речах: «Определенные слова, определенные фразы появляются безошибочно, с похвальным чувством традиции... „Прогресс“, господа... „Демократия“, господа... „Счастье родины“... „Национальное достоинство“... Или, время от времени, одиозный „дух анархии“, который и т. д. и т. п.» Но вот представителя большинства сменяет на трибуне представитель оппозиции. Следует «формы ради какая-то угроза, какая-то резкость... и затем те же слова, те же фразы»⁵⁹. Г. Пану, отмечая в 1888 г., что речи премьер-министра жунимистского правительства Т. Росетти состоят из штампов, добавлял: штампы, однако, имеют иной вид, нежели у его предшественника И. К. Брэтиану. Если для последнего характерны высокопарные фразы, широкие жесты, демагогические темы, то для Т. Росетти — «фразы краткие, жесты а ля дон Базилио и темы жунимистские, воплощающие культурную, облаченную в современные формы реакционность»⁶⁰. Впрочем, даже с учетом этих партийных различий А. Бакалбаша мог иронически предложить парламентариям типовые образчики речей, пародирующие высокопарность, ложный пафос, претензии на эрудицию и т. д.⁶¹

Нередким приемом в речах политиков была нарочитая неопределенность высказываний. Некоторые в совершенстве владели «секретом туманных формулировок, скрывающих подлинную мысль»⁶². Так, И. К. Брэтиану, отвечая в парламенте на запрос о результатах его переговоров с германским канцлером Бисмарком и австро-венгерским министром иностранных дел Кальюки в октябре 1883 г., говорил о миролюбии Центральных держав, о приглашении с их стороны сотрудничать в поддержании мира и т. д. и т. п.⁶³ За всем этим скрывался, как стало известно впоследствии, факт секретного присоединения Румынии к Тройственному союзу — одной из группировок держав, ставивших целью передел сфер влияния в Европе и во всем мире.

Как отмечает К. Бану, слушатели, пытаясь понять такого рода речи, оставались довольны, когда считали, что им это удалось (естественно, каждый при этом понимал все на свой лад); оратор же, создав впечатление глубины мысли, «даже в самых деликатных и трудных вопросах ухитрялся выкрутиться, не сказав фактически ничего, и притом с таким видом, как будто говорит даже более того, чем позволяют высшие государственные соображения»⁶⁴.

Подчас политики стремились вообще уйти от сути обсуждаемого вопроса, пускаясь во всякого рода «лирические отступления», воспоминания, исторические параллели и пр. Тот же И. К. Брэтиану, по словам А. Бакалбаша, «морочил тебе голову Горчаковым, Наполеоном и Кавуром, когда речь шла о Майкане (герое нашумевшей аферы в военном ведомстве. — С. М.)»⁶⁵.

Иные не стеснялись прибегать к открытому извращению или отрицанию фактов. «Разве парламентаризм у нас есть не что иное, как искусство перевертывать вещи? проходить мимо истины? расходовать время и пышные слова, чтобы прийти к иному результату, нежели разъяснение и верное решение вопросов?» — раздраженно вопрошал Т. Майореску, консервативный министр, в связи с нападками на него либерального оппонента⁶⁶. Во многих случаях ответ должен был звучать «да». Так, на выдвинутые против военного министра генерала А. Ангелеску обвинения в злоупотреблениях (за которые, кстати, он был впоследствии осужден) глава правительства И. К. Брэтиану зая-

вил: «Счастливы город (имелся в виду Фокшань. — С. М.), рождающий таких сынов!»⁶⁷

Извращению в политических целях подвергались факты не только современные, но и — тем легче — исторические. К примеру, в упомянутой уже речи 29 октября 1883 г., стремясь оправдать в глазах общественного мнения сближение с Австро-Венгрией, угнетавшей румын Трансильвании и Буковины, И. К. Брэтиану объявил господаря Молдавии Штефана Великого (1457—1504) «самым старым другом Австрии», хотя у того не было с австрийцами никаких отношений⁶⁸. В начале 1888 г., во время предвыборной кампании, Брэтиану расписывал «братство», которое существовало в Дунайских княжествах между крестьянами и боярами; порабощения, угнетения крестьян, по его словам, здесь не было, «крепостничество» было введено лишь Органическим регламентом 1831 г., «навязанным Россией». «Читая подобные вещи, — замечал Г. Пану, — не знаешь, чему более удивляться — невежеству, наглости или лицемерию?»⁶⁹ Наверное, все же второму и третьему, ибо высказывания самого И. К. Брэтиану начала 60-х гг. (например: барщина у нас — «порождение времен варварства и насилия»⁷⁰ и т. д.) свидетельствуют, что представление о реальной исторической действительности было ему не чуждо. В свете подобных фактов понятнее сарказм К. Бану: «Древние определяли оратора как порядочного человека, умеющего говорить. В псевдодемократиях его можно определить как наглого человека, умеющего нанизывать враки»⁷¹.

Иногда, впрочем, перлы, попадавшие в выступления политиков, были действительно результатом невежества, и довольно претенциозного. «...У нас, — писал И. Л. Караджале, — некоторые люди выступают в роли универсальных мыслителей и поэтому могут преступать пределы, обязанные для прочих смертных. Это — политические деятели...»⁷² И. К. Брэтиану, например, говорил в парламенте о войнах Траяна... с турками⁷³; видный либерал В. А. Александреску-Урека (профессор литературы и истории!) писал, что труды римского автора Аммиана Марцеллина могут служить источником для изучения эпохи Аттилы (хотя этого хрониста давно не было в живых, когда родился вождь гуннов), о Вольтере он упоминал как об авторе XVII в. (к концу которого писателю было лишь шесть лет), Лейбница и Декарта причислял к историкам⁷⁴ и т. д. и т. п.

В речах политиков встречались и проявления безграмотности. Л. Катарджиу, например, упорно произносил «сасистика» вместо «статистика», путал по созвучию «alinear» (абзац, параграф) и «alienat» (умалишенный, сумасшедший), «perceptor» (сборщик налогов) и «preceptor» (наставник)⁷⁵. Оппоненты посмеивались, но Катарджиу был не единственным, а всего лишь наиболее заметным в силу занимаемого положения примером. «Сколько раз, — писал А. Бакалбаша (1894), — я слышал депутатов и министров, разбивающих в прах идола, который учит нас правильно читать и писать (т. е. грамматику. — С. М.)». И добавлял: «Я простил бы им и кривые законы, и тяжелые подати, и огромные суточные, и дубинки бэтэушей, от которых произошли их полномочия, но не могу забыть, что они осмелились осквернить единственный идеал, который у меня еще остался (грамматику. — С. М.)»⁷⁶. Полтора десятилетия спустя Н. Д. Коча, в свою очередь, констатировал грамматические ошибки в речах «представителей нации»⁷⁷. Может быть, социалисты попросту придирались, завидуя тем, в чьем распоряжении была парламентская трибуна? Отнюдь. «Неладь с грамматикой» у парламентариев отмечал в 1902 г. Т. Майореску (консерватор-жунимист)⁷⁸; консерватор-демократ И. Л. Караджале в 1908 г. писал: об «элементарной грамматике» политические деятели не считают нужным заботиться⁷⁹. «В наше время синтаксические ошиб-

ки именуются „личным стилем“, — иронически заключал К. Бану (либерал)⁸⁰.

К. Доброджану-Геря указывал и на такую черту румынских олигархов, как склонность к бахвальству, зазнайству⁸¹. Она проявлялась и в ораторских упражнениях, и в политической публицистике, подчас достигая уровня настоящей «мегалографии» (выражение Т. Майореску). Особенно относится это к документам, несущим на себе печать постреволюционного романтизма. Так, хрестоматийную известность приобрело воззвание примара Бухареста Д. Брэтиану к жителям столицы от 3 марта 1866 г., посвященное низложению А. И. Кузы и избранию на престол Объединенных княжеств Карла Гогенцоллерна-Зигмарингена. В нем говорилось: «Румыны! Менее чем за два месяца вы прожили более чем два века. Вы, лишь вчера рожденные для свободы, стали наставниками цивилизованного мира. Сотни лет древняя Европа билась над тем, чтобы найти меру свободы, подобающую народам, и вы теперь показали ей, что только полная, целостная свобода может принести народу порядок, силу, благоденствие. Ваша прекрасная революция (переворот 11 февраля 1866 г. — С.М.) изменила управление миром. Европа, изумленная мудростью вашего патриотизма, прервала ход своих дел и ожидает всего от вас, вас единственных — народа-мессии всего человечества...»⁸².

Во время обсуждения в парламенте торговой конвенции с Австрией (1875) ее противники провозглашали в качестве аргумента: «мы плоть от плоти вечного города (т. е. Рима. — С.М.) и доставлены сюда божественным Траяном, чтобы выполнить великую миссию», и т. д. и т. п.⁸³

Известный публицист и политолог консервативного направления А. Папакостя, приводя подобные высказывания, писал в 1909 г.: «Сегодня больше не в ходу пустые слова и напыщенные фразы, как несколько десятилетий тому назад...» Он видел в этом изменении политического словаря в сторону большей сдержанности и реализма заслугу критики, которой словесные излишества подвергались со стороны общества «Junimea» и прежде всего Т. Майореску⁸⁴.

Однако через несколько лет, с началом первой мировой войны и особенно после вступления в нее Румынии, псевдопатриотическая, шапкозакидательская риторика вновь расцвела пышным цветом. Фразы типа «у румына семь жизней в его медной груди» замелькали на страницах официозной печати и в речах политиков — тех, кто нес ответственность за вопиющую неподготовленность страны и армии к войне, ставшую одной из причин особенно тяжких жертв со стороны войск и населения. Да и позднее, когда, казалось бы, настало время трезвого осмысления уроков войны, с парламентской трибуны можно было услышать: «Зачем румыну ружья, пушки и пулеметы, когда грудь его из меди, а руки стальные!»⁸⁵

Нужно сказать, что попирающие чувство меры преувеличения характеризовали лексикон многих политиков, особенно во взаимных обвинениях. Так, в январе 1892 г. лидер либералов Д. Брэтиану расценивал возможную победу консервативной партии на предстоявших выборах как «смертельный удар по нашим демократическим институтам», угрозу «нашему существованию как нации»⁸⁶. Т. Ионеску и другие консерваторы в 1897 г. утверждали, что законопроект о создании Сельской кассы (сверхумеренный), внесенный либеральными правительством П. С. Аурелиана, прямоком ведет Румынию к «финансовой катастрофе» и «всеобщей экспроприации»⁸⁷. Проект аграрной реформы правительства И. К. Брэтиану в 1914 г. изображался консерваторами как «смертный приговор свободной, славной Румынии»⁸⁸. В свете этого понятно замечание К. Бану: «У всякого красноречия есть свои пределы, только у парламентского — никаких»⁸⁹.

Характерной чертой ораторского искусства и политической публицистики была резкость в полемике. Это отмечали многие авторы⁹⁰. М. Садовяну, например, писал: «Либералы доказывают как дважды два, что консерваторы есть банда злодеев. Последние столь же легко доказывают это в отношении либералов»⁹¹. Обливали друг друга грязью и представители соперничающих группировок внутри консервативного и либерального лагерей (особенно первого, находившегося, как правило, в состоянии разброда и шатаний). Так, видный жунимист Н. Филипеску называл консервативное правительство Г. Гр. Кантакузино—Т. Ионеску самым продажным из всех существовавших в Румынии с 1866 г., а министра А. Бэдэрэу — самой большой канальей, жившей в Румынии со времен Мирчи Старого. Канальей именовал и Карп Т. Ионеску, а тот его, в свою очередь, сумасшедшим. Орган жунимистов «Ероса» заявлял: «Такисты гораздо опаснее для жизни государства, чем все банды грабителей и убийц»⁹².

В парламенте нередко вспыхивали длительные, ожесточенные перебранки. Вот как описывает одну из них газета того времени (номер за 19 апреля 1892 г.). «Г-н Делавранча набрасывается на г-на Флеву и кричит: „Контрабандист, ты брал взятки, когда был министром!“ Скандал достигает кульминации. Выкрики продолжаются. Делавранча снова оскорбляет Флеву. Г-н Апостол кричит Делавранче: „Маклер!“ Ферекиде поднимается на трибуну и требует, чтобы Флеву призвали к порядку. Г-да Скорцеску и Добреску-Прахова устремляются к Делавранче и выговаривают ему. Г-н Апостол кричит ему: „Ты просто маклер!“ Г-н Аурелиан (председательствующий) тщетно трясет колокольчик. Нику Катарджиу оскорбляет Делавранчу и Диманчу... Скандал продолжается. Министры застыли на правительственной скамье. Пешки во главе с Наку, Мэргэритеску и Леккой вопят и оскорбляют меньшинство. Г-н Апостол вновь кричит Делавранче: «Шантажист! Я тебя научу уму-разуму!» и т. д. и т. п.»⁹³

Следует подчеркнуть, что подобная резкость тона отличала полемику между партиями, группировками, деятелями, которые представляли интересы классов, не разделенных непреодолимыми противоречиями. Поэтому «каннибальский» (по выражению Т. Ионеску) словарь полемики⁹⁴ выглядел для вдумчивого наблюдателя не очень серьезно. «Те, кто мечет громы и молнии, и те, против кого их мечут,— отмечал в 1910 г. К. Доброджану-Геря, — выходят с заседания под ручку». И заключал: «Все это игра на публику ...почему не произносить тирады сколь угодно резкие, если это не ведет к серьезным последствиям, если после них, как и до них, неокрепостническая действительность (так Геря именовал массивные пережитки феодализма, характеризовавшие румынское общество. — С. М.) остается без изменений? Это даже может быть полезно в качестве отвлекающего маневра»⁹⁵. Х. Раковский уподоблял словесные баталии политиков маневрам, где стороны принадлежат к одной армии и стрельба идет холостыми⁹⁶. С глубокой иронией отзывался о «гомерических битвах между врагами, которые сладко улыбаются друг другу в парламенте и кафе», М. Садовяну, тоже находивший, что «под пронзительными разноголосыми воплями скрывалось в конечном счете мало содержания»⁹⁷.

Стремление — и подсознательное, и сознательное — отвлечь внимание общественности от жгучих социальных и политических проблем, переключив его на мелкие свары и дразги — одна из причин резкости тона политической полемики. Ибо, как обоснованно заметил К. Бану, «можно сдержанно говорить весьма резкие вещи и резко — весьма умеренные»⁹⁸.

Другой причиной был невысокий идейный уровень полемики между многими представителями парламентских партий. По словам видного публициста демократического направления К. Граура, политики

часто «не имеют идей, которые защищали бы или оспаривали, и в силу отсутствия таковых неизбежно прибегают к оскорблениям» («схватки их должны носить личный характер, а так как эти схватки всегда были исключительно ожесточенными, то, естественно, доходило до использования самых нелюбезных выражений»)⁹⁹.

Сказывалась, по-видимому, особенно в начале рассматриваемого периода, и недостаточность политической культуры. П. Карп в 1881 г. заметил в связи с этим в парламенте: «...мы народ молодой и незрелый (имелась в виду недавность модернизации. — С. М.), которому следует прощать словесные излишества...»¹⁰⁰

Подводя итог, нельзя не сделать вывода, что политическое красноречие, в том числе парламентское, вплоть до конца изучаемого периода отличалось — если говорить не о выдающихся исключениях, а в среднем — не слишком высоким уровнем. Стенографические отчеты палаты депутатов и сената, если читать их подряд, свидетельствуют о том со всей очевидностью. Чуткий, требовательный к слову А. Бакалбаша не без оснований иронизировал над «этими парламентскими выделениями, если можно так выразиться»¹⁰¹. Однако, взглянув на изучаемые явления в более широком историческом контексте, без чего, по нашему мнению, их нельзя правильно понять и оценить, мы сразу же наталкиваемся на очевидный факт: ни в одну эпоху, ни в одной стране политики не были сплошь или даже в большинстве Демосфенами и Цицеронами. (Напомним, кстати, что и в древней Греции, древнем Риме, где ораторское искусство было очень развито, таланты такого калибра считались уникальными.) Повсюду, по-видимому, очень небольшое число действительно выдающихся ораторов, задававших, так сказать, образцы жанра, возвышались над многократно преобладавшей числом массой середняков, чья речевая активность и определяла расхожий уровень политического красноречия.

Возвращаясь к предмету исследования, нельзя не отметить еще одно явление: хорошие, т. е. квалифицированно, умело составленные содержательные речи подчас готовились наемными речеписцами. Так, по некоторым данным, парламентские речи министра внутренних дел (1902—1904) В. Ласкэра писал К. Добреску-Арджеш — сельский учитель, который в 80—90-х гг. пытался создать независимую крестьянскую партию, несколько legislatur был членом парламента, но затем сошел с политической сцены, обвиненный в подделке векселя. Он же редактировал проект административной реформы Ласкэра (1903), которым так хвастались либералы и за который официально автору воздвигли памятник¹⁰². Статьи видных политиков еще чаще подготавливались подобным образом. «Как раньше прошения и жалобы в господарский диван составлял для боярина, подчас неграмотного, его писец, так теперь интеллигентный пролетарий составляет для нынешних бояр статьи с изложением их „политического кредо“, — писал И. Л. Караджале¹⁰³.

Главный порок речей и статей политиков, помимо демагогичности, современники усматривали в малой содержательности. «Разве наши парламентские заседания, пустые, как заседания Академии, могут заинтересовать миллионы страдающих?» — вопрошал А. Бакалбаша (1892)¹⁰⁴. Полемика между партиями (господствующих классов) не стоит бумаги, которая на нее тратится, замечал К. Доброджану-Геря (1886)¹⁰⁵.

Может быть, только социалисты придерживались такого мнения? Нет, его высказывали и многие другие. Так, по свидетельству А. Деметриеску, публика, присутствовавшая на парламентских заседаниях, нередко задавалась вопросом: «Не является ли все происходящее здесь просто театром, дорогостоящей комедией?»¹⁰⁶. «Парламентские дебаты были своего рода ораторским спортом», — утверждал хронист

парламента Г. Николеску¹⁰⁷. Парламент «идет к превращению в политический цирк, где будут даваться представления, немногим отличающиеся от битв, которые разворачиваются в клетках ярмарочных зеврицев», — вторил ему либеральный публицист Тр. Александреску¹⁰⁸. Н. Йорга (1905) язвительно констатировал: многие ораторы «совершенно голы под мантией своего красноречия»¹⁰⁹. Красноречием у нас зачастую именуют «болтовню, безвкусную и пустопорожнюю», подытоживал К. Бану¹¹⁰.

Мы начали статью с горестной констатации С. Мехединца о том, что дар речи имеет в Румынии непомерно большое значение для успеха политической карьеры. Причину этой аномалии автор усматривал... в порче «чисто румынской расы» инородными примесями. «В наших парламентах, — писал он, — большинство составляют не местные бояре... не торговцы-румыны, которых почти еще нет... не крестьяне-резеши... Большинство составляют представители незавершенного, квазирумынского населения, едва вышедшего из разнородной мешанины портовых городов и вообще плутократии последних двух столетий». Это, наряду «с отсутствием научного воспитания», «неполноценностью и экзотическим характером нашей политической подготовки», и объясняет, по мнению С. Мехединца, в значительной степени «нашу политику слов» — «разнузданную риторику» и «детское восхищение, которое испытывают многие перед безудержной болтливостью»¹¹¹.

На наш взгляд, эти рассуждения (появившиеся, кстати, в том же 1902 г., что и цитированная статья Т. Майореску) свидетельствуют об идейном упадке эпигонов жунимизма, который в свое время, в 60—80-е гг. XIX в., внес немалый вклад в развитие румынской общественной мысли и культуры. Хотя Майореску солидаризировался с мнением Мехединца, своего ученика и преемника по руководству «*Convorbiri literare*», о том, что нельзя судить о политиках только или главным образом по умению говорить¹¹², его подход к проблеме принципиально иной.

Во-первых, он обоснованно констатирует: «для политического деятеля конституционного государства дар речи в любом случае есть качество чрезвычайно важное». Во-вторых, столь же обоснованно подчеркивает: «для нашего парламентского режима, особенно в связи с обесценением прессы, выступления на публичных собраниях стали сильным средством выражения политических идей...»¹¹³ В-третьих, рассматривает предмет исследования — политическое красноречие — исторически, стремясь выявить тенденции развития. В-четвертых, объясняет национально-своеобразные черты причинами социально-историческими, а не расово-биологическими.

Со сходных позиций подходил к проблеме и К. Бану, отмечая роль слова как одного из средств управления, феномен «магии слов», их свойство опьянять толпу. В псевдодемократиях, замечает он, «граждане — покорные жертвы риторических упражнений». Высшее искусство политика, иронизировал Бану, — в умении утолять физический голод идеалами, а голод духовный — пустыми словами. Чем раньше овладеет он искусством трепать языком, не думая и не чувствуя, тем более его шансы выдвинуться¹¹⁴.

Что в этих явлениях специфически румынского? На наш взгляд — немного. Все эти черты и приемы в той или иной степени можно встретить повсюду, в любой стране и в любую эпоху. Более высокая концентрация их наблюдалась в странах «вторичного капитализма», где быстрая, но поверхностная политизация части населения (как правило, городского) обгоняла процесс формирования политической культуры, по необходимости более длительный. Общество уже ощущало не только преимущества демократии, но и некоторые ее оборотные стороны

(вспомним определение Черчилля: «демократия — худшая политическая система, кроме всех остальных»), притом что еще острее, конечно, испытывало последствия ограничений, недоразвития, неукорененности демократических институтов и норм. Что касается Румынии, то для нее был характерен поистине разительный контраст между вершинами политического красноречия — выражением «латинского гения» нации — и обыденным, расхожим его уровнем.

Примечания

- ¹ Mehedinți S. Politica de vorbe și omul politic. București, 1920. P. 10, 12, 13, 16, 18.
- ² См.: Demetrescu A. Opere. București, 1937. P. 348.
- ³ См.: Ripeanu V. Studiu introductiv // Iorga N. Sfaturi pe întineric. Conferințe la radio. București, 1976. P. VII—VIII.
- ⁴ Demetrescu A. Op. cit. P. 314, 315, 317.
- ⁵ Iorga N. Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit. București, 1927. P. 189.
- ⁶ Xenii C. Take Ionescu. 1858—1922. 3 ed. București, 1933. P. 130.
- ⁷ Oțetea A. Introducere // Kogălniceanu M. Opere. București, 1946. V. I. P. 1.
- ⁸ Penelea G. Introducere // Kogălniceanu M. Opere. București, 1982. V. IV. Pt. III. P. 14.
- ⁹ Demetrescu A. Op. cit. P. 300, 301.
- ¹⁰ См.: Ibidem. P. 348.
- ¹¹ Цит. по кн.: Maiorescu T. Opere. București, 1984. V. II. P. 150.
- ¹² См.: Demetrescu A. Op. cit. P. 346, 348.
- ¹³ Maiorescu T. Opere. V. II. P. 158, 159, 162—163.
- ¹⁴ См.: Xenii C. Op. cit. P. 93 Красноречие, по словам К. Ксении, было у Т. Ионеску в крови (См.: Ibidem. P. 130). О присущем Таке «божественном даре» писал и другой критически настроенный биограф (См.: Hyperion. Take Ionescu: O potită critică. 3 ed. Craiova, 1919. P. 43).
- ¹⁵ Xenii C. Op. cit. P. 130—131.
- ¹⁶ Demetrescu A. Op. cit. P. 365—367, 370.
- ¹⁷ Zamfirescu D. Portrete. 1914 // Magazin istoric. 1973. N 10. P. 37.
- ¹⁸ Delavrancea B. Oratorul: Titu Maiorescu // Convorbiri literare. 1910. № 2. P. 48.
- ¹⁹ Cocea N. D. Scrieri. București, 1970. V. II. P. 460—461. Отмечая, что «толпы дураков слушают его с разинутым ртом», Коча выражал ироническое восхищение «человеком, который водит их за нос на ниточках толщиной с корабельный канат».
- ²⁰ Bacalbașa C. București de altă dată. 2 ed. București, 1936. V. IV. P. 236—239.
- ²¹ Ibidem. P. 241.
- ²² Maiorescu T. Opere. V. II. P. 179.
- ²³ Lovinescu E. Scrieri. București, 1969. V. I. P. 113.
- ²⁴ Sandulescu Al. Delavrancea. București, 1964. P. 19.
- ²⁵ Milicescu E. B. Șt. Delavrancea. Cluj; Napoca, 1975. P. 239, 251—252.
- ²⁶ Karnabatt D. Bohema de altă dată. București, 1944. P. 79—80, 83, 85.
- ²⁷ Sandulescu Al. Op. cit. P. 195.
- ²⁸ Demetrescu A. Op. cit. P. 342.
- ²⁹ Delavrancea B. Op. cit. P. 46.
- ³⁰ Delavrancea B. Opere. București, 1972. V. III. P. 64.
- ³¹ Karnabatt D. Op. cit. P. 77.
- ³² Об этом же говорил в свое время П. Карп (См.: Carp P. P. Discursuri. București, 1907. V. I. P. 196).
- ³³ Demetrescu A. Op. cit. P. 337, 342—343.
- ³⁴ Lovinescu E. Op. cit. V. VII. București, 1978. P. 473, 608, 615, 617; V. IX. București, 1982. P. 271, 368.
- ³⁵ Ibidem. V. VII. P. 615.
- ³⁶ Duca I. G. Amintiri politice. München, 1980. V. I. P. 214.
- ³⁷ Gane C. P. P. Carp. și locul său în istoria politică a țării. București, 1936. V. II. P. 527.
- ³⁸ Lovinescu E. Op. cit. V. IX. P. 477—478. Duca I. G. Op. cit. V. III. București, 1982. P. 168. По мнению Е. Ловинеску, впечатление от выступлений Карпа портили и особенности его произношения — неприятный, резкий тембр голоса и молдавский акцент («придавая речи красочность, он лишал ее элегантности»). Д. Замфиреску, напротив, утверждал: «Молдованские... придают речи Карпа еще большее очарование... Когда он говорит, все бывают покорены» (Zamfirescu D. Op. cit. P. 37).
- ³⁹ Cocea N. D. Op. cit. P. 363; Duca I. G. Op. cit. V. III. P. 80, 81.
- ⁴⁰ Duca I. G. Op. cit. V. III. P. 81—82.
- ⁴¹ Lovinescu E. Op. cit. V. IX. P. 338—339.
- ⁴² Maiorescu T. Istoria contemporană a României (1866—1900). București, 1925. P. 395.
- ⁴³ Ripeanu V. Op. cit. P. VIII.
- ⁴⁴ Cocea N. Op. cit. P. 225.
- ⁴⁵ Ripeanu V. Op. cit. P. XVI.
- ⁴⁶ Lovinescu E. Op. cit. V. IX. P. 270.
- ⁴⁷ Ripeanu V. Op. cit. P. XVIII.
- ⁴⁸ «Когда г-н Катарджиу говорит, — писал Г. Пану (1892), — невольно охватывает смущение: чувствуешь, что

- он не на своем месте... Нам представляется, — добавлял он, — что молодые интеллигентные сторонники г-на Л. Катарджиу должны слегка стыдиться того, как он говорит» (*Panu G. Pagini alese*. București, 1958. P. 212). Однако через пару лет Пану сам примкнул к сторонникам Л. Катарджиу (тот посулил ему министерский портфель). Т. Майореску, признавая, что руководитель консерваторов не был хорошим оратором, не умел даже выражаться правильно, ставил ему в заслугу «скромность» — то, что он говорил коротко и по существу (См.: *Maiorrescu T. Istoria contemporană a României* (1866—1900). P. 248).
- ⁴⁹ *Coccea N. D. Op. cit.* P. 456—458.
- ⁵⁰ *Maiorrescu T. Opere*. V. II. P. 149—150, 163.
- ⁵¹ *Ibidem*. P. 164.
- ⁵² *Ibidem*. P. 164—165.
- ⁵³ *Ibidem*. P. 166—167. Показательным автор считает прием, оказанный публикой пьесе И. Л. Караджале «Потерянное письмо», которую Национальный театр поставил в 1884 г. Речь одного из героев пьесы — адвоката Кацавенку — на предвыборном собрании «как две капли воды похожа на речи „знаменитостей“ предшествующей эпохи», так что реакция зала доказывала, что общечеловечность пресытилась ими.
- ⁵⁴ *Ibidem*. P. 167.
- ⁵⁵ *Ibidem*. P. 184—186.
- ⁵⁶ *Ibidem*. P. 674—675.
- ⁵⁷ *Coccea N. D. Op. cit.* P. 216.
- ⁵⁸ *Banu C. Grădina lui Glaucon, sau Manualul bunului politician*. București, 1937. P. 176, 182.
- ⁵⁹ *Coccea N. D. Op. cit.* P. 335—336.
- ⁶⁰ *Panu G. Op. cit.* P. 25.
- ⁶¹ *Bacalbașa A. Scrieri alese*. București, 1965. V. II. P. 84—87. «В нашем магазине, — писал он, — всегда имеется богатый ассортимент речей всех видов: предварительные постановки вопросов, по поводу инцидентов, интерпелляции, резолюции, по процедурным вопросам, за и против прекращения дискуссии, о постановке на голосование, за и против натурализации, различного рода поправки, ответы на тронную речь, реплики на реплики и т. д.» (*Ibidem*. P. 82.) Кстати, этот перечень свидетельствует, на наш взгляд, о развитости или во всяком случае о многообразии форм парламентских речей.
- ⁶² *Banu C. Op. cit.* P. 36.
- ⁶³ *Brătianu I. C. Acte și cuvântări*. București, 1941. V. VIII. P. 210—218.
- ⁶⁴ *Banu C. Op. cit.* P. 262—270.
- ⁶⁵ *Bacalbașa A. Op. cit.* V. II. P. 199.
- ⁶⁶ *Maiorrescu T. Discursuri parlamentare*. București, 1897. V. I. P. 234.
- ⁶⁷ См.: *Demetrescu A. Op. cit.* P. 301.
- ⁶⁸ См.: *Brătianu I. C. Acte și cuvântări*. V. VIII. P. 213. Т. Ионеску впоследствии благодушно заметил: «Брătianу нужно было как-то выпутаться из затруднительного положения, поэтому он прибег к небольшому (?!—С.М.) историческому анахронизму» (*Ionescu T. Pentru România Mare. Discursuri din războiul 1915—1917*. București, 1919. P. 101).
- ⁶⁹ *Panu G. Op. cit.* P. 331—333, 339.
- ⁷⁰ См.: *Din scrierile și cuvântările lui I. C. Brătianu*. București, 1921. P. 571.
- ⁷¹ *Banu C. Op. cit.* P. 117.
- ⁷² *Caragiale I. L. Opere*. București, 1950. V. III. P. 323.
- ⁷³ См.: *Bacalbașa A. Op. cit.* V. II. P. 199.
- ⁷⁴ Все эти перлы привел Т. Майореску в нашумевшей статье «Опьянение словами», опубликованной в органе общества «Junimea» «Convorbiri literare» за 1873 г. (См.: *Maiorrescu T. Opere*. București, 1978. V. I. P. 226—227). Европейски образованный автор был весьма невысокого мнения о культурном уровне своих коллег, особенно либералов. В 1898 г. он писал жунимисту А. Канано: «Либералы все... абсолютно невежественны, кроме Стурдзы и Белдимана (посла в Берлине)... Если спросить Стэтеску или Ласкэра, Костинеску или Флеву, кто такие Шелли, или Экегарэ, или Д'Аннунцио, или, к примеру, Маршалль, Куен-Хедервари, или Нигра, то они, понятия не имея, начнут искать в «Словаре современников». Среди современников они могут искать и Камюэнса...» (Цит. по: *Gane C. Op. cit.* V. II. P. 210—211).
- ⁷⁵ См.: *Ghica I. Scrieri economice*. București, 1937. V. II. P. 204.
- ⁷⁶ *Bacalbașa A. Op. cit.* V. I. P. 325.
- ⁷⁷ См.: *Coccea N. D. Op. cit.* P. 335—336.
- ⁷⁸ См.: *Maiorrescu T. Opere*. V. II. P. 157, 181, 183.
- ⁷⁹ См.: *Caragiale I. L. Op. cit.* P. 321.
- ⁸⁰ *Banu C. Op. cit.* P. 90.
- ⁸¹ См.: *Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete*. București, 1978. V. 5. P. 200.
- ⁸² Цит. по: *Negruzzi I. Scrieri*. București, 1983. V. 2. P. 156. Комментируя приведенный текст, Майореску выражал удивление, что он не вызвал просьбы родных автора учредить над ним опеку.
- ⁸³ См.: *Papacostea A. România politică: doctrine, idei, figuri*. 1907—1925. București, 1932. P. 5.
- ⁸⁴ *Ibidem*. P. 5, 27.
- ⁸⁵ См.: *Coccea N. D. Op. cit.* P. 192, 198.
- ⁸⁶ *Iordache A. Pe urmele lui Dumitru Brătianu*. București, 1984. P. 330—331.
- ⁸⁷ *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*. București, 1983. P. 342.
- ⁸⁸ См.: *Iordache A. Viața politică în România*. 1910—1914. București, 1972. P. 267. «Мы безумцы, мы собственными руками роем себе могилу», — страдал лидер партии А. Маргиломан. «Экспроприация — горящий факел в руках сумасшедших», — вторил ему Шт. Делавранча (Цит. по: *Виноградов В. Н. Румыния в годы первой мировой войны*. М., 1969. С. 30).
- ⁸⁹ *Banu C. Op. cit.* P. 117.
- ⁹⁰ См.: *Dobrogeanu-Gherea C. Op. cit.* V. III. București, 1977. P. 521 ș.a.

- ⁹¹ Sadoveanu M. Opere. București. 1964. V. XIX. P. 25. Простой человек, продолжал писатель, склонен верить и тем, и другим.
- ⁹² Цит. по: Zamfirescu D. Op. cit. P. 29; Виноградов В. Н. Крестьянское восстание 1907 года в Румынии. М., 1958. С. 91.
- ⁹³ Цит. по: Bacalbașa C. Op. cit. V. II. București, 1928. P. 199.
- ⁹⁴ См.: Ionescu T. Op. cit. P. 150.
- ⁹⁵ Dobrogeanu-Gherea C. Op. cit. V. 5. București, 1977. P. 155.
- ⁹⁶ См.: Racovski C. Op. cit. P. 109.
- ⁹⁷ Sadoveanu M. Op. cit. P. 7, 125.
- ⁹⁸ Banu C. Op. cit. P. 135.
- ⁹⁹ Graur C. Libertatea presei. București, 1923. P. 14.
- ¹⁰⁰ Carp P. P. Op. cit. P. 237. Н. Йорга, со своей стороны, писал: «В стране, где бороться значит оскорблять, соглашаться, естественно, значит льстить» (Iorga N. Cugetări. F. L., f.a. P. 160).
- ¹⁰¹ Bacalbașa A. Op. cit. V. II. P. 81. «Как человек и румын, я глубоко скорбел, когда видел, что вы почти всегда произносите плохие речи», — писал он, обращаясь к парламентариям.
- ¹⁰² См.: Deleanu N. Scrieri social-politice. București, 1976. P. 249.
- ¹⁰³ Caragiale I. L. Op. cit. P. 190—191.
- ¹⁰⁴ Bacalbașa A. Op. cit. V. II. P. 36.
- ¹⁰⁵ Dobrogeanu-Gherea C. Op. cit. V. II. București, 1976. P. 158.
- ¹⁰⁶ Demetrescu A. Op. cit. P. 186.
- ¹⁰⁷ Nicolescu G. Parlamentul român 1866—1901. Scurtă expunere în ordine cronologică a regimului nostru parlamentar de la 1866 până astăzi. București, 1902. P. X.
- ¹⁰⁸ Alexandrescu T. Votul universal. Roman, 1908. P. 19.
- ¹⁰⁹ Iorga N. Cugetări. P. 69.
- ¹¹⁰ Banu C. Op. cit. P. 117.
- ¹¹¹ Mehedinți S. Op. cit. P. 17. «Здесь, конечно, вопрос расы (курсив автора — С.М.)... Эти развращенные личности должны быть гибридами... Разнузданная риторика представляет собой у нас греко-еврейско-французскую косметику... Искушению демагогической риторики не в силах противостоять... в особенности те, кто по рождению своему вследствие проклятого смешения крови внес в нашу историю грехи чужой расы...» (Ibidem. P. 16).
- ¹¹² См.: Maiorescu T. Opere. V. II. P. 148—149.
- ¹¹³ Ibidem.
- ¹¹⁴ Banu C. Op. cit. P. 8, 18—19, 89, 117, 151.

LA EDITURA „ȘTIINȚA“ VA APARE
IN ANUL 1992

Jarcuțchi I. I., Mischevca V. I. PACEA DE LA BUCUREȘTI DIN 1812. 10 coli.
În l. română.

Se analizează etapele principale ale duelului diplomatic ruso-turc în jurul încheierii, la 16 mai 1812, păcii de la București, se dă aprecierea istorică a acestui act și se dezvăluie scopurile de cîmpire ale politicii marilor imperii (Rusia, Franța, Austria, Turcia) privitoare la Moldova și Muntenia, rolul principatelor în relațiile internaționale în calitate de subiecte ale istoriei.

E dedicată profesorilor, studenților, elevilor, cercului larg de cititori

Comenzile le puteți expedia pe adresele: 277012. Chișinău, bul. Ștefan cel Mare, 148, librăria „Academcniga”, 277041. Chișinău, str. Muncești, 173; Asociația „Cartea”.

COMUNICĂRI СООБЩЕНИЯ

Stelian Stoian

(București)

VIATA POLITICA DIN BASARABIA IN PERIOADA DE AUTONOMIE PROVIZORIE (27 MARTIE — 27 NOIEMBRIE 1918). ACTIVITATEA SFATULUI ŢĂRII

Pe fondul evoluției evenimentelor din primăvara anului 1918, la 27 martie (9 aprilie), reprezentanții a tot ce avea Basarabia mai de seamă ca simțire și cugetare românească, întruniți în Sfatul Ţării la Chișinău s-au pronunțat pentru unirea țării lor cu patria-mumă¹.

Realizarea unirii a pus cu acuitate problema organizării administrative tranzitorii până la completa unificare instituțională, administrativă și legislativă a țării. De altfel, această problemă fusese luată în discuție înainte de proclamarea unirii. În ședința Consiliului de Miniștri al României din 23 martie (5 aprilie) 1918 la care au participat și reprezentanții Basarabiei s-a hotărât viitorul statut al teritoriului dintre Prut și Nistru în cadrul Statului român. S-a convenit acum ca Basarabia să-și păstreze o anumită autonomie provincială împreună cu instituțiile sale locale — Sfatul Ţării și Consiliul Directorilor².

Rezervele exprimate în acele zile de fruntașii basarabeni au fost impuse de prezența în fruntea României a unui guvern conservator condus de Al. Marghiloman. Referindu-se la cauzele care au determinat aceste rezerve, Ion Inculeț preciza mai târziu: «Fiindcă era guvernul domnului Marghiloman, fiindcă era un guvern reacționar, noi trebuia să ne păstrăm în Basarabia ce dobândisem... Noi credeam că dacă în colțișorul acela al României vom păstra votul universal, dacă vom rezolva bine chestiunea agrară, apoi credem că aceasta va fi încă o cheazășie pentru rezolvarea chestiunilor acestora în viitor și în România»³.

Concepția fruntașilor basarabeni era, de altfel, diferită de concepția guvernului Marghiloman asupra rolului pe care trebuia să-l joace această provincie în dezvoltarea democratică a Statului român. Ei considerau că după unire nu România urma să controleze acest teritoriu, ci, într-un anumit sens, Basarabia urma să controleze România, adică programul democratic la care se angajase guvernul basarabean trebuia să servească drept model pentru viitoarea reconstrucție democratică a României⁴. Această concepție, determinată de dorința populației basarabene de a-și asigura drepturile și libertățile cucerite după atîta timp, a fost foarte clar exprimată de către Anton Crihan în ședința Blocului Moldovenesc din seara zilei de 26 martie (8 aprilie), care afirma: «Democrația românească prin sprijinul pe care i-l vom da noi se va întări și atunci se vor putea realiza și acolo reformele pe care le dorim și care vor fi spre binele întregului nostru neam»⁵. El se referea, în principal, la reforma agrară și cea electorală — reforme care în România fuseseră promise, dar încă nu se realizaseră. Așa credem că se explică faptul că unirea s-a făcut «sub oarecări condițiuni»⁶, Basarabia administrându-se după unire pe baza unei largi autonomii administrative și politice, conform hotărîrii Sfatului Ţării din 27 martie (9 aprilie) 1918⁷.

În această perioadă de autonomie provizorie conducerea Basarabiei a fost exercitată de către un organism cu certe atribute parlamentare — Sfatul Ţării, care își deschisese lucrările la 21 noiembrie (4 decembrie) 1917 și care va funcționa (cu întreruperi) până în noiembrie 1918. Ca putere executivă, la 2 (15) decembrie 1917, luase ființă Sfatul Directorilor care își va continua activitatea și după unire, până în aprilie 1920.

Atribuțiile acestor organisme au fost stabilite în Declarația de unire și constau în «votarea bugetelor, controlul tuturor dregătorilor din zemstve și orașe, numirea funcționarilor administrativi locali⁸. În raportul prezentat de Al. Marghiloman Consiliului de Miniștri se preciza rolul Consiliului provizoriu de Directori care «trebuia să servească de legătură între organele de stat ale țării cu Basarabia» și «să fie consultat în toate chestiunile care cer să fie rezolvate pe cale de decrete»⁹.

În ceea ce privește legislația după care trebuia să-și organizeze activitatea acestei instituții, în Declarația de unire se remarcă: «Legile și organizația locală (zemstve, orașe) rămân în putere și vor putea fi schimbate de Parlamentul Român numai după ce vor lua parte și împuterniciții Basarabiei»¹⁰. Aceste organisme cu valențe parlamentare și respectiv guvernamentale au activat în deplin acord cu Guvernul și Parlamentul central de la Iași. Pentru aceasta doi împuterniciți ai Basarabiei au intrat în guvernul central, pentru început ei fiind desemnați de Sfatul Țării «iar pe viitor luați din sânul împuterniciților Basarabiei din Parlamentul Român»¹¹. În Parlamentul ce urma să fie ales pe baza votului universal Basarabia urma să fie reprezentată printr-un număr de deputați proporțional populației.

În urma unirii se impunea o restructurare a instituțiilor care conduceau activitatea din acest teritoriu în concordanță cu noua situație creată. În acest sens s-a convenit asupra faptului ca membrii Consiliului Directorilor să nu mai îndeplinească funcția de miniștri, ci de directori generali, miniștri rămânând numai cei doi reprezentanți în guvernul central¹². Structura Sfatului Directorilor a cunoscut și ea modificări, fiind desființate directoratele de război și de externe care s-au unit cu ministerele similare din România, înființându-se un nou directorat — al minorităților, care urma «să se îngrijească mai de aproape de treburile și drepturile lor»¹³.

În ședința Sfatului Țării din 3 aprilie 1918 primul director D. Ciugureanu a depus pentru validare lista noului guvern: Daniel Ciugureanu — președinte, Petre Cazacu — director general de finanțe, I. G. Catelli — agricultură, N. Bosie-Codreanu — lucrări publice, Ștefan Ciobanu — învățământ, Ion Costin — interne, Gherman Isac — control de stat, Gheorghe Grosu — justiție, Vladimir Chiorescu — industrie și comerț, Arcadie Osmovolski — minorități¹⁴. Componenta noului guvern a fost aprobată de către Sfatul Țării în ședința din aceeași zi și întărită prin decretul regal nr. 852 din 9 aprilie 1918¹⁵.

Ședința Sfatului Țării din 3 aprilie a avut pe ordinea de zi și alegerea celor doi miniștri ai Basarabiei ce urmau să facă parte din guvernul de la Iași. Pentru aceste funcții Blocul Moldovenesc a propus pe Ion Inculeț și D. Ciugureanu. Fără contracandidat Ion Inculeț a fost ales cu 97 de voturi penrtu și 18 împotriva¹⁶, însă pentru al doilea post voturile au fost împărțite între D. Ciugureanu și Pantelimon Halippa, fiecare obținând câte 56 voturi. Alegerea a fost amînată pentru ședința următoare¹⁷, cînd a fost ales D. Ciugureanu cu 73 de voturi față de cele 53 obținute de Pan. Halippa¹⁸.

În urma alegerii celor doi miniștri președenția Sfatului Țării și cea a Consiliului Directorilor au rămas vacante. La 3 aprilie Constantin Stere a fost ales Președinte al Sfatului Țării¹⁹, iar la 6 aprilie P. Caza-cu — desemnat ca prim-director²⁰.

În conformitate cu decretul regal din 9 aprilie, primul director a depus în aceeași zi și jurămîntul de credință față de primul-ministru, iar cei doi miniștri basarabeni au jurat credință regelui Ferdinand²¹. Revenit în Basarabia primul-director a depus, la 1 aprilie 1918²², jurămîntul directorilor. Tot în aceeași zi Consiliul Directorilor a delegat pe lingă ministerele române comisari care «să fie lămuritori în treburi ce privesc Basarabia și de acolo să aducă stăpînirii locale de aici înștiin-

țări despre ce și cum se plănuiește și se lucrează». Au fost delegați: T. G. Ioncu pe lângă Ministerul de finanțe, P. Erhan pe lângă Ministerul învățământului, V. G. Cristi pe lângă Ministerul de externe și Brăescu pe lângă Ministerul de război, urmînd ca pe lângă celelalte ministere comisarii să fie numiți ulterior²³.

După nominalizarea în funcțiile de conducere și reglementarea raporturilor cu guvernul central la 10 aprilie 1918 Consiliul Directorilor și-a expus programul de activitate²⁴. În această declarație executivul basarabean își fixa drept obiectiv imediat să introducă «treptat, dar și repede» ordinea și să asigure un climat care să garanteze tuturor cetățenilor, fără deosebire de neam, drepturile cetățenești și politice. Realizarea acestui obiectiv era considerată posibilă numai «în deplină unire cu patria noastră de obște, România²⁵. Însă în programul anunțat Consiliul Directorilor considera că are de îndeplinit două mari obiective: să pregătească reforma agrară și să organizeze «temeiurile constituționale care se vor judeca de Adunarea Constituantă românească cu ajutorul deputaților din Basarabia»²⁶.

La 13 aprilie acest program a fost pus pe masa Sfatului Țării spre discutare și aprobare. În cadrul dezbaterilor au fost auzite și momente critice la adresa proiectului, unele relevînd lipsa de obiective concrete (Erhan — fracția țărănească), altele — în legătură cu drepturile minorităților (Stansîci). Programul, însă, a fost adoptat în forma propusă²⁷. Analiza acestui document relevă faptul că se urmărea, în primul rînd, asigurarea unui climat de liniște și ordine în Basarabia, întărindu-se în același timp caracterul românesc al acestui teritoriu prin naționalizarea unor instituții. Declarația atestă deopotrivă hotărîrea conducerii basarabene de a-și păstra provizoriu autonomia și asigura drepturile civile și politice tuturor locuitorilor²⁸.

Pentru a explica pe larg programul guvernului Consiliul Directorilor a adresat populației «Înștiințarea Ocîrmuirii Basarabene pentru popor» în care, după ce era explicat pe larg modul de funcționare a mecanismului guvernamental, era adresată o chemare populației care cerea ca fiecare să-și facă datoria față de țară și neam și în liniște să se pue la muncă²⁹. O importanță deosebită în punerea în practică a programului a avut-o ședința Sfatului Țării din 4 mai, cînd s-a hotărît înființarea unei comisii agrare ce trebuia să elaboreze proiectul de reformă agrară. Această comisie urma să fie constituită din 27 de deputați³⁰, dintre care 18 trebuiau să reprezinte țărănimea românească, 5 — proprietarii și minoritățile³¹. Tot atunci s-a hotărît și admiterea în Sfatul Țării a 5 deputați din partea proprietarilor agricoli «pentru ca să nu se zică mai pe urmă că treaba pămîntului s-a hotărît fără a fi ascultat și glasul lor»³². În aceeași ședință a fost stabilit numărul membrilor comisiei constituționale (21), dintre care 14 reprezentanți ai țărănimii, ceilalți reprezentînd minoritățile și proprietarii³³.

Aceste comisii au fost alese în ședința din 11 mai, cînd reprezentanții Blocului Moldovenesc și ai Fracției Țărănești au desemnat cei 18 membri pentru Comisia Agrară și pe cei 14 pentru cea Constituțională, urmînd ca reprezentanții celorlalte grupări să fie desemnați ulterior³⁴. Apoi guvernul central, de comun acord cu miniștrii basarabeni, a considerat că Sfatul Țării și-a încheiat mandatul pentru această perioadă. În raportul prezentat la 22 mai de Al. Marghiloman regelui Ferdinand pentru închiderea activității Sfatului Țării se preciza: «Întrucît rezolvarea problemei agrare cerea anchete amănunțite și pregătiri care nu puteau fi făcute decît de comisii, iar aceste comisii fiind deja alese, activitatea Sfatului Țării este de fapt suspendată». El considera necesară această suspendare pînă cînd lucrările comisiei agrare ar fi fost încheiate, urmînd ca prin decret regal Sfatul Țării să fie convocat într-o nouă sesiune «care va fi, probabil, și cea din urmă înainte de Constituanta

română, care avea să hotărască cu participarea deputaților și senatorilor basarabeni asupra chestiunilor fundamentale»³⁵. În urma promulgării decretului regal nr. 1221 din 23 mai Constantin Stere declară în ședința Sfatului Țării din 28 mai «Inchisă sesiunea extraordinară a Sfatului Țării»³⁶.

După suspendarea activității Sfatului Țării un eveniment care a tulburat viața politică din Basarabia a fost numirea la 13 iunie 1918 a generalului Arthur Văitoianu în funcția de comisar general pentru Basarabia. Intenția guvernului central a stîrnit neînțelegeri, făcînd ca o delegație condusă de C. Stere să se deplaseze la 12 iunie la Iași pentru a lua legătura cu Al. Marghiloman și «spre a protesta împotriva numirii unui guvernator militar al Basarabiei»³⁷. Discuțiile purtate de această delegație (alcătuită din C. Stere, Pan. Halippa, Ștefan Ciobanu, V. Chiorescu, la care s-au adăugat și cei doi miniștri basarabeni) au determinat înlocuirea termenului de «guvernator» propus inițial de guvern cu cel de comisar general», întrucît se considera că termenul inițial aducea «prea mult aminte țarismul și România nu are nimic de-a face cu țarismul»³⁸. Poziția fruntașilor basarabeni a neliniștit spiritele în Parlamentul român, deputații interpellînd guvernul și cerînd reprezentanților Basarabiei să-și precizeze poziția. Răspunzînd acestor cerințe, Ion Inculeț constată că «nu a fost nici o chestiune privitoare la Basarabia în care noi nu ne-am înțeles cu guvernul central», precizînd că «numirea Comisarului General.. n-a fost o greșeală»³⁹. Chiar cercurile conducătoare din Basarabia au ajuns la concluzia că «un asemenea comisar era de nevoie», întrucît «directorii n-au administrația în mîină și ordinele se opresc la capriciile oricărui sublocotenent»⁴⁰. Necesitatea înființării acestei instituții era motivată în jurnalul Consiliului de Miniștri din 13 iunie prin nevoia de a normaliza raporturile dintre autoritățile civile și militare din Basarabia⁴¹. Același jurnal a stabilit și atribuțiile comisarului general. El era împuternicit să administreze Basarabia prin directorii existenți sau «prin cei care i-ar înlocui», avînd posibilitatea de a numi funcționarii inferiori după propunerile venite din partea directoratelor. Comisarul general nu putea înlocui «organismele municipale sau colective» pe care guvernul României le recunoscuse. Pentru soluționarea problemelor, «a căror ultimă rezolvare atîrnă de organele centrale», comisarul general urma să țină legătură cu fiecare departament ministerial, iar pentru chestiunile mari de organizație el trebuia să-l contacteze pe președintele Sfatului Țării. Această instituție urma să fie desființată «de îndată ce opera de organizare va fi desăvîrșită»⁴². În practică, însă, generalul Văitoianu, ca și succesorul său D. Ciugureanu, a aplicat pe scară largă și dispozițiile legii ruse a Oficiilor Guberniale, în special împotriva cetățenilor care păreau suspecti din punctul de vedere al siguranței publice, lipsind de libertate numeroase persoane⁴³.

Evoluția situației internaționale a impus guvernului Marghiloman încheierea la 27 aprilie (7 mai) 1918 a păcii cu puterile centrale cu prevederi înrobitoare pentru România. În vederea ratificării păcii guvernul Marghiloman a dizolvat la 26 aprilie (6 mai) 1918 Parlamentul și a organizat în luna iunie noi alegeri⁴⁴. Au fost aleși și trei basarabeni: Daniel Ciugureanu — la Colegiul I pentru Cameră la Iași⁴⁵, Ion Inculeț — la Colegiul al III-lea (Fălciu)⁴⁶ și Ioan Pelivan, ales la Iași în urma balotajului⁴⁷. Noile corpuri legiuitoare, în ciuda opiniilor contrare, au ratificat Pacea de la București, însă regele a refuzat să sancționeze tratatul și nu o va face pînă la sfîrșitul războiului.

În vara anului 1918 balanța războiului s-a modificat decisiv, înclinîndu-se în favoarea Antantei. Toamna aceluiași an a marcat sfîrșitul primului război mondial prin înfrîngerea puterilor centrale. Prima care

a capitulat a fost Bulgaria (29 septembrie), urmată de Turcia (3 octombrie), Austro-Ungaria (3 noiembrie) și Germania (11 noiembrie)⁴⁸.

În asemenea condiții guvernul Marghiloman a fost înlăturat la 24 octombrie (6 noiembrie) 1918 și format un guvern condus de generalul Coandă. A fost dizolvat, de asemenea, Parlamentul, prin decretul regal din 5(18) noiembrie 1918, iar actele validate de el erau declarate «nule, inexistente și lipsite de orice putere de lege»⁴⁹. Aceasta nu înseamnă o modificare a sistemului de guvernare, ci o modalitate unică în felul ei de a ieși dintr-o situație excepțională creată prin semnarea păcii de la Buftea-București⁵⁰. În contextul acestor evenimente mișcarea pentru unitate națională a tuturor românilor s-a întărit. La 27 octombrie 1918 Adunarea Constituantă a Bucovinei a decis unirea acestei provincii istorice cu România — hotărâre ce a fost ratificată de către Congresul General al bucovinenilor, întrunit la 15 (28) noiembrie. În ziua când autoritățile centrale reveneau la București, la 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, la Alba-Iulia Marea Adunare Națională hotăra unirea Transilvaniei cu patria-mamă.

Noua dinamică a evenimentelor a afectat și Basarabia. Concomitent, prin promulgarea legii electorale pentru Basarabia și Vechiul Regat (16 noiembrie 1918), guvernul român îndeplinea una dintre marile doleanțe ale populației basarabene și demonstra că i se poate acorda încrederea pentru îndeplinirea tuturor celorlalte reforme⁵¹.

Noua lege electorală proclama principiul votului universal, egal, direct, secret și pe baza reprezentării proporționale (art. 1) Votarea urma să se desfășoare pe circumscripții (județe), fiind ales pentru Adunarea Deputaților un deputat la 30 mii de alegători (bărbați peste 21 de ani) și la fracțiunea superioară cifrei de 20 mii (art. 2). Pentru Senat legea stabilea alegerea unui senator la 70 mii de locuitori (bărbați peste 40 de ani) și la fracțiunea superioară numărului de 47 mii (art. 4). Senatul cuprindea și senatori de drept: moștenitorul tronului, mitropoliții și episcopii eparhiali, iar universitățile aveau dreptul de a alege câte un senator⁵².

În conformitate cu numărul populației, decretul-lege stabilea că Basarabia avea dreptul să trimită în Parlament 90 de deputați și 37 de senatori, din cei 568 de deputați și 236 de senatori la nivelul întregii țări. Mandatele pe județe se repartizau în felul următor:

Județul	Nr. de locuitori, mii*	Nr. de deputați, mii	Nr. de senatori, mii
Bălți	294	12	5
Cahul	185	7	3
Cetatea-Albă	347	12	5
Chișinău	376	12	5
Hotin	356	10	4
Ismail	174	5	2
Orhei	295	11	4
Soroca	307	12	5
Tighina	266	9	4

* Anuarul Statistic al României. 1922. Buc., 1923. P. 24.

Pentru a fi ales în Adunarea Deputaților candidații trebuiau să aibă: cetățenie română; exercițiul drepturilor civile și politice; vârsta de 25 de ani împliniți; domiciliul real în România.

Pentru a fi ales în Senat condițiile erau aceleași, cu excepția vârstei, aceasta urcând la 40 de ani.

Articolul 25 al decretului-lege preciza că în Basarabia vor fi considerați cetățeni români locuitorii majori (21 de ani) care la 1 august

1914, avînd domiciliul real în țară, erau cunoscuți ca fiind supuși ai Statului rus, precum și «români de origine, majori, nerecunoscuți, avînd domiciliul în România și care se vor găsi înscriși la Comisia înființată de Ministerul de Interne pentru cercetarea titlurilor de recunoaștere». Decretul-lege mai preciza că alegerile urmau să aibă loc la 3—5 ianuarie 1919 pentru Adunarea Deputaților și la 9 ianuarie pentru Senat. Adunările Legiuitoare fusese convocate pentru 25 ianuarie.

În aceste condiții, la cererea guvernului român de revenire asupra condițiilor de unire⁵³, cei doi miniștri basarabeni în guvernul Coandă (Inculeț și Ciugureanu) au trimis la 16 noiembrie o telegramă la Chișinău, cerînd ca «deputații Sfatului Țării să fie convocați la adunare pînă la 21 noiembrie la Chișinău, pe cînd se așteaptă deschiderea Sfatului Țării»⁵⁴. Sfatul Țării a fost convocat pentru 25 noiembrie, între deputați împărțindu-se proiectul de reformă agrară elaborat de către Comisia Agrară.

În locul lui Constantin Stere, care a demisionat din postul de președinte al Sfatului Țării, la 25 noiembrie a fost ales Pan. Halippa⁵⁵. În aceeași zi au fost desemnați ca vicepreședinți V. Bîrcă și G. Buruiană, iar ca secretari — I. Buzdugan, A. Scobioală și B. Epure⁵⁶.

Pe marginea proiectului de reformă agrară au avut loc discuții foarte aprinse, dar în cele din urmă el a fost aprobat în forma propusă. Președintele Sfatului Țării a recomandat să se renunțe la condițiile de unire puse la 27 martie (9 aprilie) pentru a fi «și noi uniți cu România întru toate ca și Bucovina și Transilvania»⁵⁸. În acest sens a fost adoptată o declarație în care se preciza: «În urma unirii cu România-mamă a Bucovinei, Ardealului, Banatului și ținuturilor ungurești locuite de români, în hotarele Dunării și Tisei, Sfatul Țării declară că renunță la condițiile de unire stipulate în actul de la 27 martie, fiind încredințat că în România tuturor românilor, spiritul curat democratic va fi asigurat pe viitor»⁵⁹.

25 de glasuri s-au împotrivit acestui act: «ruși, jidani, bulgari, nemți», în frunte cu Țiganko, printre care și 2—3 moldoveni «uitați de sine»⁶⁰, ca N. Alexandri și Păscăluță⁶¹.

Sfatul Țării, îndeplinindu-și misiunea pentru care fusese creat, în ultima ședință din 27 noiembrie 1918 s-a autodizolvat⁶². De acum toate atribuțiile de guvernare erau transmise guvernului central de la București, încheindu-se prin aceasta o primă etapă pe calea unificării depline a țării.

Note

¹ Haneș V. V. Basarabia noastră. Buc., 1940. P. 55.

² Marghiloman Alexandru. Note politice (1897—1924). Vol. III. Institutul de arte grafice Eminescu S. A. 1927. P. 448—449.

³ Dezbaterile Adunării Deputaților. Nr. 60. Ședința din 12 martie 1922. P. 1071.

⁴ Studiu întocmit de Foreign Office privitor la unirea Basarabiei cu România//Documente. Seria C. 1917—1947. Vol. Desăvîrșirea statului național unitar român 1917—1918. Arh. ist. a B.A.R. P. 160.

⁵ Cum a decurs ședința Blocului Moldovenesc din seara zilei de 26 martie (8 aprilie) 1918//Cuvînt Moldovenesc. An. VII. Nr. 16. 1932. 17 aprilie.

⁶ Popa-Lisseanu G. Basarabia. Privire istorică. Buc., 1924. P. 44.

⁷ Bogos D. D. Basarabia de la 1812 pînă la 1938. Conferință ținută la sala Dales la 10 noiembrie 1938. Chișinău, 1939. P. 12.

⁸ Declarația Sfatului Țării Republicii Democratice Moldovenești//Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 30 (345). 10 aprilie.

⁹ Monitorul Oficial. 1918. Nr. 8. 10/23 aprilie. P. 94.

¹⁰ Declarația Sfatului Țării Republicii Democratice Moldovenești//Cuvînt Moldovenesc. Nr. 30 (345).

¹¹ Ibidem.

¹² Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 33 (348) 12 aprilie.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Monitorul Oficial. 1918. Nr. 8. 10/23 aprilie. P. 94.

¹⁶ Sfatul Țării. An. I. 1918. Nr. 8. 4 aprilie.

- ¹⁷ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 31 (346). 5 aprilie.
- ¹⁸ Ibidem. 1918. Nr. 32 (347). 8 aprilie.
- ¹⁹ Sfatul Țării. An. I. 1918. Nr. 8. 4 aprilie.
- ²⁰ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 32 (347). 8 aprilie.
- ²¹ Ibidem. 1918. Nr. 33 (348). 12 aprilie.
- ²² Ibidem. 1918. Nr. 34 (349). 15 aprilie.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ *Cazacu P. A* XV-a Aniversare a unirii Basarabiei (27 martie 1918—27 martie 1933). Conferință ținută la 9 aprilie 1933 la Teatrul Național din Chișinău. Iași. P. 11.
- ²⁵ Declarația Sfatului Directorilor//Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 35 (350). 22 aprilie.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ *Mateiu Ioan*. Politica națională cu prilejul Declarației Consiliului de Directori//România Nouă. An. II. 1918. Nr. 74. 17 aprilie.
- ²⁹ Ibidem. Nr. 76. 19 aprilie.
- ³⁰ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 39 (354). 10 mai.
- ³¹ Sfatul Țării. An. I. 1918. Nr. 31. 8 mai.
- ³² Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 39 (354). 10 mai.
- ³³ Sfatul Țării. An. I. 1918. Nr. 31. 8 mai.
- ³⁴ Ibidem. 1918. Nr. 34. 13 mai.
- ³⁵ Monitorul Oficial. 1918. Nr. 51. 30 mai/12 iunie. P. 707.
- ³⁶ *Pelivan Ioan Gh., Nitreanu P., Nitreanu Victor N.* Moldova. Documente, fragmente, studii. Vol. I. Buc., 1974. P. 1043—1044.
- ³⁷ România Nouă. An. II. 1918. Nr. 92. 15 iunie.
- ³⁸ Dezbaterile Adunării Deputaților. 1918. Nr. 12. P. 155.
- ³⁹ Ibidem. 1918. Nr. 17. P. 243.
- ⁴⁰ *Iorga N.* Memorii. Vol. II. Buc., 1931. P. 24.
- ⁴¹ Monitorul Oficial. 1918. Nr. 60. 15/28 iunie. P. 936.
- ⁴² Ibidem.
- ⁴³ *Erbiceanu Vespasian*. Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia//Monitorul Oficial și imprimăriile statului, imprimeria națională. Buc., 1934. P. 128.
- ⁴⁴ Monitorul Oficial. 1918. Nr. 21. 25 aprilie/9 mai. P. 253.
- ⁴⁵ Ibidem. Nr. 45. 24 mai/6 iunie. P. 628.
- ⁴⁶ Ibidem. Nr. 49. 28 mai/10 iunie. P. 685.
- ⁴⁷ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 67 (382). 19 august/1 septembrie.
- ⁴⁸ *Popa Mircea N.* Primul război mondial. 1914—1918. Buc., 1979. P. 347—442.
- ⁴⁹ Monitorul Oficial 1918. Nr. 183. 6 noiembrie.
- ⁵⁰ *Scurtu Ioan*. Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană. Buc., 1988. P. 159.
- ⁵¹ Comisia Constituțională aleasă de Sfatul Țării a elaborat în perioada anterioară un proiect de lege electorală pentru Basarabia și Vechiul Regat. Acest proiect era inspirat, în bună parte, din legea electorală pentru Constituanta rusă, după care se efectuaseră alegerile din noiembrie 1917, cu unele modificări impuse de experiența dobîndită și de unirea cu România. În cele 9 capitole și 119 articole era stipulat principiul votului universal, egal, direct, secret, pe baza reprezentării proporționale pentru toți cetățenii majori (21 de ani), inclusiv femeile.
- ⁵² Monitorul Oficial. 1918. Nr. 191. 16/29 noiembrie. P. 3355—3360.
- ⁵³ *Marghiloman Al.* Op. cit. Vol. IV. P. 155—156.
- ⁵⁴ Convocarea Sfatului Țării//Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 94 (409). 22 noiembrie/5 decembrie.
- ⁵⁵ Biblioteca Academiei. Arhiva Istorică. F. XX. D. 3525. P. 1.
- ⁵⁶ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 96 (411). 29 noiembrie/12 decembrie.
- ⁵⁷ *Duca I. G.* Amintiri politice. Vol. III. Colecția de memorii și mărturii. John-Dumitru Verlag. München. 1982. P. 155.
- ⁵⁸ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 96 (411). 29 noiembrie/12 decembrie.
- ⁵⁹ *Ciobanu Ștefan*. Unirea Basarabiei. Vol. II. P. 276—277.
- ⁶⁰ Cuvînt Moldovenesc. An. V. 1918. Nr. 97 (412). 2/15 decembrie.
- ⁶¹ Ibidem. Nr. 99 (414). 9/22 decembrie.
- ⁶² Biblioteca Academiei. Arhiva Istorică. F. XX. D. 3. 525. P. 18.

PLAI NATAL
КРАЕВЕДЕНИЕ

Dan I. Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE
IN AJUTORUL CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORĂSELOR DIN MOLDOVA (VI)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1	2	3	4	5
400	Golești , (Go- tești, Godineaști, Hotești), sat pe Prut, pe gîrla Bala- cea, ț. Chigheci, r. Cahul	1603 (7111) aprilie 8	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Cîrstea mare vornic	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 85
401	Golovca (unde este ~), sat, probabil, lîngă Cristești, r. Nis- poreni * Gorbănești, vezi Gurbănești , sat probabil, r. Can- temir. * Gordinești, vezi Horbinești , sat, r. Edineț * Gorodiște și Ce- tățuie, vezi Ho- rodiște , sat, r. Donduşeni	1429 (6937) februarie 10	Menționat în hotar cu Calinouți	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 76
402	Gotauți (Gotov- ța). sat pe Bot- ne, probabil, r. Ialoveni	1437 (6745) octombrie 5	Menționat în drum spre sat	MEF, vol. I, p. 8—9
403	Grabooți (unde șed ~, unde a stat Radu, Gra- băuții, probabil, Chisova), sat la capătul de sus al Culișăului, ț. Orhei, r. Te- lenești. Vezi Ghermănești *Gramești, vezi Grămești , sat, r. Edineț	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul lui Mihai de la Do- rohoi	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147; DRHA, vol. I, p. 247
404	Grăceani (Gre- ceni), sat la Prut, probabil, pe Drabiște, ț. Hotin, r. Edi- neț	1534 (7042) martie 24	Petru Rareș-Vodă dă satul nepoților lui Ștefan Tofil	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 367
405	Grăd (seliș- tea lui ~), pro- babil, lîngă dealul Gradiște	1441 (6949) iunie 25	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă dăruiesc seliș- tea lui Vlad Jicov	DRHA, vol. I, p. 301

1	2	3	4	5
	de la obârșia Crihanei, ț. Chigheci, r. Cahul. Vezi Grădiște.			
406	Grădiște, ceta- te la Roșu, r. Cahul	1502 (7010) iulie 2	Menționată în hota- rul iezерului Cerle- nul și a Troianului	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 26
407	Grămești (Gra- mești, proba- bil, Grimești), sat pe Prut, r. Briceni	1529 (7037) aprilie 23	Petru Rareș-Vodă dăruiește satul epis- copiei de la Radăuți	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 319
408	Greblești, sat, probabil, lângă Cobâlca, r. Strășeni	1622 (7130) aprilie	Menționat drept baș- tină a lui Ostahii	MEF, vol. III, p. 156
*	Greceni, vezi Grăceani, sat, r. Edineț			
409	Greci, (care s-a numit Gro- zinți), sat pe Cubolta, în- gura văii Grecului, între Zazul și Calea Oamenilor, între Cubol- ta și Alexăn- dreni, ț. Soro- ca, r. Singerei. Vezi Grozești	1570 (7078) februarie 16	Bogdan Lăpușneanu- Vodă întărește satul lui Petrea Albotă lo- gofăt	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 215
410	Greci (care se numește Ver- tiporoh), sat pe Ciuhur, r. Edineț	1603 (7111) august 28	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Gligorie stolnic	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 113—114
*	Grimești, vezi Grămești, sat, r. Briceni			
*	Grinăuți, vezi Hrineuți și Ugrinăuți, sate, r. Ocnița			
*	Grineva, vezi Hrineuți și Ugrinăuți, sate, r. Ocnița			
411	Grișani (Hri- șani, proba- bil, Ghiliceni, Glăvășani), sat pe Măiatini, îngă Hirova, r. Telenеști	1429 (6937) februarie 10	Alexandru cel Bun- Vodă dăruiește satul soției sale Marena	DIRA, veac. XIV—XV; vol. I, p. 76; DRHA, vol. I, p. 125
*	Grițeni, vezi Hrițeni, sat, probabil, r. Edineț			
*	Grozea (Cup- cici), vezi Ho- tarul lui Gro- zea, probabil, r. Briceni			
412	Grozești (Gro- zinți, ce se numește Greci),	<1599> mai 18	Ieremia Movilă-Vo- dă poruncește lui Mă- năilă, pîrcălab din	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 259

1	2	3	4	5
	sat pe Cobol- ta, lângă Chetroasa, r. Drochia. Vezi Greci		Soroca să cerceteze o pricină în sat	
		1600 (7108) martie 25	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Albotă, pîrcălab din Soroca	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 282—284
413	Grozinți (ce se numește Lipiciul), sat, ț. Soroca, r. Bri- ceni sau Ocnîța	1544 (7062) aprilie 20	Alexandru Lăpușnea- nu-Vodă întărește sa- tul lui Ion Movilă logofăt	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 238
414	Grumăzeni, sat pe Ciuhur, lângă Fîntîna Albă, ț. Iași, r. Edi- neț	1575 (7083) mai 2	Menționat în hotar cu Goleni	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 50
415	Gruseva, sat lângă Ișnovăț, r. Criuleni	1501 (7009) iulie	Menționat în hotar cu satul Iașnovăț	DRHA, vol. III, p. 556
416	Gura Căenar (Gura Căinaru- lui), sat pe Răut, r. Florești	1588 (7096) august 20	Menționat în hotar cu satele, risipite de Alexandru Lăpușnea- nu-Vodă	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393
417	Gura Coboltei, seliște pe Răut, r. Florești	1604 (7112) mai 16	Ieremia Movilă-Vodă întărește seliștea lui Nistor Ureche — mare vornic	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 149
418	Gura Gîrliei, sat pe Curșava, lângă Pereni r. Hîncești	1482 (6990) august 10	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Stan Horjă	DLRA, veac. XV, vol. II, p. 37
419	Gura Ocoalelor (la ~), sat la Prut, la Lăpușna, probabil, lângă Horjești, ț. Lă- pușna, r. Hîn- cești	1482 (6990) august 10	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Stan Horjă	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 37
420	Gura Volcințu- lui, sat, proba- bil, r. Strășeni	1436 (6944) iulie 17	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul lui Vancea logofăt	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 131
421	Gurbănești, sat, ț. Chigheci, pro- babil, r. Cante- mir.	1624 (7132) martie 25	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Enachel postelnic	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 276
422	Gureș (unde și-a făcut slo- bozie), seliște pe Cogălnicel, r. Ci- mișlia	1598 (7106) aprilie 10	Ieremia Movilă-Vo- dă întărește seliștea lui Cehan vataș	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 205—206
423	Gureșani, sat, probabil, r. Hîn- cești	1528 (7036) martie 27	Petru Rareș-Vodă în- tărește satul lui Giur- gea Ulan	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 284
424	Gurguiiași (un- de au fost mori din zilele de demult, ce s-a numit Peștea- nul Vechiu), sat, ț. Chigheci, r. Leova	1622 (7130) aprilie 4	Ștefan Tomșa-Vodă întărește satul lui Mi- ron Barnovschi, hat- man și pîrcălab de Suceava	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 117
425	Gvozdu, sat pe Camenca, lângă Cîrpecău, ț. Soroca, r. Florești	<1619> septembrie 2	Gaspar-Grațiani-Vodă întărește satul copii- lor lui Voicu logo- făt — lui Ghidion și Alexandra	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 399
426	Hacisce Leș, sat pe Ciuhur,	1431 (6939) iunie 15	Alexandru cel Bun- Vodă întărește satul	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I,

1	2	3	4	5
	probabil, lângă Mihălășeni, r. Ocnița		lui Cupcici vornic	p. 93
427	Hancăuți (Vancăuți), sat pe Racovăț sau Terebne, ț. Hotin, r. Edineț.	1528 (7036) martie 2 sau martie 7	Petru Rareș-Vodă întărește satul lui Toader logofăt	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 249; MEF, vol. I, p. 34—36
428	Hădărăuți, sat pe Racovăț, ț. Hotin, r. Ocnița	1615 (7123) martie 20	Beldiman, mare logofăt și alți boieri mărturisesc cumpărarea 1/3 părți din sat de către Grigorie Cotorușco	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 205
*	Hăjdieni, vezi Hîjdieni, sate, r. Glodeni și Orhei			
429	Hăjerai, sat, probabil, r. Orhei	1583 (7091) aprilie 6	Petru Șchiopul-Vodă întărește nepoților lui Oana parte din sat	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 210
430	Hărăți, sat, ț. Lăpușna, r. Hîncești	1593 (7101) iunie 24	Gligore Răul dă lui Zbere din Gioseni partea sa din sat	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 89
431	Hărești (Horești), seliște pe Nirnova, r. Nisporeni sau Hîncești	1617 (7125) aprilie 16	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Ureche mare vornic	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145
432	Hîjdieni (Hăjdieni Hîjdeiani), sat pe Dubovăț, ț. Iași, r. Glodeni	1610 (7119) septembrie	Constantin Movilă-Vodă întărește satul fiicelor lui Vlad și fiului lui Griga	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 318
		1610 (7119) octombrie 8	Constantin Movilă-Vodă întărește lui Dumitrache Ghiriță Paleolog parte din sat	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 327
433	Hîjdieni (Hăjdeieni), sat pe Drăgșani, ț. Orhei, r. Orhei	14<7>0 (69<7>8) martie 22	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul boierilor Simion, Dragan ș. a.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 412—413; DRHA, vol. II, p. 427
434	Hîncu (Hăncu, Schitul-Hîncului), mănăstire, ț. Lăpușna, r. Strășeni	1545 (7053)	Menționat drept dicheul Căprienii	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 607
		1616 (7125) septembrie 16	Menționat în hotar cu Ciuculeni	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 519
435	Hîrcești (Hărcști), sat la obârșia Icheului. r. Ungheni	<1568—1572>	Menționat drept baștina lui Ionașcul Parasca	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 240
		1598 (7106) iunie 7	Aron Tiranul-Vodă întărește lui Gheorghe Bolbocel ocina în sat	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 308
436	Heciul (Hecști, Heciul), sat pe Răut, ț. Soroca, r. Sîngerei	1588 (7096) august 20	Menționat că a fost risipit de Alexandru Lăpușneanu-Vodă, și în hotar cu Zăvedeni	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393
437	Heghetis (seliștea lui ~, Heghiatis, pro-	<1432—ianuarie—1433 fe-	Menționat în hotar cu satul, unde este cneaz Onica	DRHA, vol. I, p. 159; MEF, vol. I, p. 1—2

1	2	3	4	5
	babil, azi Re- ciula), seliștea pe dreapta Ichelului, r. Călărași 438 Hiliuți (Fi- leuți, Hilăuți), sat, r. Rîșcani * Hilovăț, vezi Bilavenți, sat, r. Briceni 439 Hirova (casele lui Rosomac, dvoriște la Rosomaciu, Ghirova), sat pe Măiatini, între Dereneu și Grișani, r. Călărași. Vezi Cergașă * Hirova; vezi Stepan Răstop, sat; r. Orhei 440 Hirtopul (Mic și ~ Mare), ț. Orhei, r. Criuleni 441 Hlăpești, sat pe Prut inclus în Nemțeni, ț. Lăpușna, r. Hîncești 442 Hlinaia (Gli- na), sat, r. Edi- neț 443 Hlinești, sat, probabil, lângă Naslavcea, r. Ocnița 444 Hnilovodea (Tîrnova), sat pe Răut, în hotar cu Tîrnava, ț. Soroca r. Dondușeni 445 Hodoracînți (Ho- dorăuți, Hodore- cînți, Hodoro- cînți), sat pe Vilia, ț. Hotin, r. Briceni * Holercani, vezi Horil- cani, sat, r. Du- băsari 446 Holohoreni (Holoreni, Ho- lohora), sat pe Racovăț, ț. Hotin, r. Briceni	bruarie > 4 1575 (7083) iulie 3 1443 (6951) mai 27 1501 (7009) iulie 1483 (6991) septembrie 1565 (7073) iunie 25 1620 (7128) aprilie 12 1459 (6967) 1599 (7108) decembrie 17 14<22> (69<30>) 14<31> (69<39>) 1503(7011) septembrie 30 1573 (7081) mai 27	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul fii- celor lui Luca Arbure Ștefan-Vodă întă- rește satul lui Gherei Menționat în hotar cu satul Iașnovăț Menționat în hotar cu „unde a fost Vă- leșoae” Alexandru Lăpuș- neanu-Vodă întă- rește satul lui Haibac cel Bătrîn Gașpar Grațiani- Vodă întărește sa- tul lui Costea Bu- cioc, mare vornic Menționat într-un act de la Ștefan cel Mare-Vodă Ieremia Movilă- Vodă întărește sa- tul m-rii Voroneț Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Ivașcu Vladicicu și fra- ților săi Ștefan cel Mare- Vodă întărește sa- tul lui Danciul Bu- ceațchi ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 55 DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 192 DRHA, vol. III, p. 556 DIRA, veac. XV, vol. II, p. 43; DRHA, vol. II, p. 386 DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 170—171 DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 445 DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 302; DRHA, vol. II, p. 116 DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 275; MEF, vol. II, p. 379—380 DRHA, vol. I, p. 72; DIRA, veac. XIV—XV vol. I, p. 95 DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 39 DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 26; MEF, vol. I, p. 84—86

DOCUMENTE ДОКУМЕНТЫ

Ion Varta

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA BASARABIEI

Documentele pe care intenționăm să le prezentăm reflectă un fenomen destul de răspândit, caracteristic pentru Moldova dintre Prut și Nistru, încorporată în Imperiul rus la 1812. După anexare mii de țărani basarabeni își părăseau satele, casele, averea, căutându-și refugiu în partea dreaptă a Prutului. Fugeau peste rîu în mod separat, mai des în grupuri, iar câteodată și sate întregi. În primii ani de ocupație rusă au părăsit Basarabia peste 5 mii de familii — cifră destul de mare pentru acele timpuri, dacă ținem cont de faptul că pe teritoriul anexat locuiau la vreo 43 mii de familii¹. Acest exod a fost cauzat de un șir întreg de factori: pericolul unei eventuale introduceri în ținut a șerbiei, împilările, înjosirile, abuzurile noii administrații, a soldaților și cazacilor încartiruiți pe la casele basarabenilor, rusificarea perpetuă etc.

Basarabenii cunoșteau, în mare măsură, starea în care se aflau țăranii iobagi din Rusia. Miile de fugari din Imperiul rus ce își găseau refugiu pe pământurile dintre Nistru și Prut îi făceau cunoscuți pe băștinași cu situația de rob în care lîncezeau mujicii ruși². În Principatele române, însă, dependența personală a țăranilor față de boier a fost suprimată încă la mijlocul sec. al XVIII-lea. Țăranul basarabean avea teamă că odată cu încorporarea Moldovei de la est de Prut în teritoriul Imperiului rus șerbia putea să se răspîndească și pe pământul moldovenesc. Dorind să evite o asemenea soartă, ei fugeau cu miile în Principatul Moldovei, unde puteau să profite de vechiul obicei al pămîntului. Fuga țăranilor din cele trei sate basarabene — Cojocăreni, Hojești și Drojineni, elucidată de documentele ce urmează, a fost provocată tocmai de acele vexațiuni necontenite ale cazacilor, cazați pe la casele basarabenilor, fapt mărturisit de însăși acești oameni umiliți de „chiriașii” lor.

Amploarea ce o căpătase procesul migrației populației rurale basarabene a stîrnit îngrijorarea autorităților ruse, care aveau teamă că acest proces putea să aibă repercusiuni serioase asupra politicii ruse în Sud-Estul Europei. Iată de ce de-a lungul Prutului a fost format un puternic cordon de cazaci pentru a stăvili procesul care devenea deosebit de periculos pentru autoritățile țariste din ținut. Cu toate acestea fuga țăranilor peste Prut n-a fost curmată. Chiar și în aceste condiții basarabenii găseau posibilități pentru a evada. Administrația rusă îngrijorată de afluxul mare de fugari basarabeni a fost nevoită să recurgă chiar la minciună, declarînd „Moldova contaminată de ciumă și interzicînd trecerea Prutului sub pedeapsa cu moartea”³.

În iunie 1813, la numai un an de la raptul Basarabiei, locuitorii celor trei sate menționate, în număr de 54 persoane, hotărîsc să-și părăsească casele, averea cu atîta trudă agonisită, refugiindu-se de partea dreaptă a Prutului. În răstimp de numai un singur an regimul străin a devenit pentru basarabeni într-atît de insuportabil, încît oamenii nu s-au socotit cu pierderile materiale cauzate de acest transfer.

Gravitatea celor înfăptuite n-a fost sesizată pînă la urmă de cele 20 familii de basarabeni. Sărmanii oameni nici nu prea înțelegeau pînă la urmă că încalcă hotărul Imperiului rus, cînd încă cu un an în urmă treceau rîul de cîteva ori pe zi pentru a-și vizita rudele, a-și rezolva diferite chestiuni cotidiene.

Despre cele întîmplate au fost informați Cancelarul Rumianțev și personal împăratul Alexandru I. De aplanarea acestui incident se preocupau nemijlocit guvernatorul Basarabiei, generalul Harting, Consulul general rus la Iași Pini, împuternicitul rus cu afaceri la Constantinopol Italinski. Rămîne să constatăm că versiunea rusească a interpretării acestor evenimente, în mare măsură, este născocită, fapt în care cititorul se va convinge ușor citind cu atenție documentele ce urmează.

Merită să fie menționată poziția fermă a Domnitorului Moldovei care, necîțînd la presiunea exercitată de către diferiți demnitari de stat ruși, a refuzat să satisfacă cerințele ultimative. Fugarii basarabeni au fost luați sub protecția Alteței sale, principelui Calimahi.

Barînd calea moldovenilor din stînga Prutului cu cordoane de cazaci și sîrmă ghimpată, autoritățile ruse căutau să paralizeze pentru totdeauna contactele rudelor de sînge, intenționînd să-i facă pe oameni să renunțe la relațiile de rudenie și astfel să stîrpească din memoria basarabenilor orice amintire din trecut.

*Inginer general-maior Harting — Altei Sale
Imperiale. 3 iulie 1813*

Ispravnicii ținutului Iași din regiunea Basarabiei și comandantul cordonului de pază de la hotarul pe râul Prut și regimentului 2 Orenburg, esaulul Grebenșciov me-au comunicat prin intermediul unor rapoarte, că la 19 iunie locuitorii satelor Principatului Moldovei Tabăra, Cornu-Negru și Bivolari în număr de 30 de persoane, trecând pe malul stîng al Prutului, împreună cu locuitorii satului Cojuhăreni sau Călinești, reg. Basarabia, căzuți cu ei de-acord, au dezarmat și legat cinci cazaci de la două pichete care, necăzînd la toate eforturile lor de a-i opri n-au putut să opună rezistență unui așa mare număr de locuitori ce au trecut pe celălalt mal, în Moldova; 18 familii din satul Cojuhăreni și din alte două sate — Hoțești și Drogineni — cu tot calabalîcul și cu vite, luînd cu sine și cazacii legați, care au fost bătuți și amenințați cu moartea; a doua zi, însă, ultimii au fost reînțorși pe acest mal al Prutului.

Aducîndu-i la cunoștință Consulului rus imperial la Iași, Consilierul Activ și Civil Pini, despre această faptă scandalosă a locuitorilor moldoveni, m-am adresat lui să insiste pe lîngă guvernul Moldovei ca locuitorii reg. Basarabiei să fie întorși înapoi, iar cei vinovați, în deosebi, un funcționar al ispravnicatului de acolo, care i-a instigat la această acțiune, să fie pedepsiți, să fie acordată satisfacția gărzii Altei Voastre Imperiale și să fie permise măsuri, menite să preîntîmpine asemenea cazuri.

În același timp n-am nici o posibilitate să măresc garda militară la hotar, neavînd pentru aceasta cazaci în rezervă, de aceea am ordonat să fie întărită pe cît e de posibil lanțul de la hotar pe r. Prut, pentru a nu admite trecerea fără permisiune a frontierei.

Pentru efectuarea unei cercetări exacte, l-am trimis pe aghiotantul meu — inginerul ștăbs-căpitan Martos, care întorcîndu-se, a prezentat un raport, ce a confirmat întru totul informația ispravnicilor și comandantului de regiment, explicînd detaliat toate circumstanțele adevărate; din aceste considerente am expediat Consulului Pini în Moldova o copie a acestui raport ce însoțea o a doua scrisoare a mea către el.

Domnitorul Moldovei, principele Calimahi, în rezultatul solicitărilor Consulului, a trimis și din partea sa 2 funcționari moldoveni la locul în cauză pentru a se efectua cercetări. Fiind anchetați de către acești cinovnici, fugarii și moldovenii care i-au ajutat pe primii, intenționînd să ascundă adevărul și pentru a se îndreptăți, au făcut următoarele mărturisiri, ce nu corespund cu această împlinire, explicată de către ispravnicii, comandantul de regiment și aghiotantul meu.

Fugarii au mărturisit că n-au fost îndemnați de către locuitorii moldoveni și s-au transferat peste Prut fără nici o împotrivire din partea cazacilor de la hotar, recunoscînd totodată că acești cazaci au fost trecuți peste rîu și au fost ținuți sub supravegherea lor, astfel dovedind violența săvîrșită.

La fel și locuitorii părții moldovenesti a riului Prut n-au recunoscut faptul că au trecut pe celălalt mal după primii și că la această acțiune i-ar fi îndemnat pe toți un răzeș, Vasile Buruiană, cum au confirmat anchetările efectuate de această parte; însă acest Buruiană a recunoscut, că el a strigat peste Prut, ca lucrurile cazacilor capturate să fie aduse pe celălalt mal și să fie păstrate, prin urmare, el a participat la trecerea locuitorilor (basarabeni — I. V.).

Înjustețea unor asemenea mărturisiri, născocite de acești și ceilalți locuitori, este confirmată pe deplin de raportul funcționarului consulatului, protocolistul de colegiu Machedon, trimis împreună cu funcționarii moldoveni pentru a face anchetări, care combat aceste mărturisiri.

Domnitorul Moldovei, principele Calimahi, apărîndu-i și îndreptățindu-i pe locuitorii moldoveni, a transmis Consulului Rusiei, prin intermediul postelnicului său, o notă, însoțită de raportul funcționarilor săi ce conține lămurirea chestiunii în cauză cu totul în alt aspect, netăgăduind, însă, parțial și crima (săvîrșită — I. V.), el a refuzat nu numai să pedepsească vinovații de această faptă impertinentă și să aducă satisfacția pazei militare obijduite, dusă după graniță, dar chiar și să întoarcă în reg. Basarabia pe acei locuitori ai săi, care, conform tratatului, nu sînt supuși transferului neapărat în domeniile Turciei. Insistența Consulului Pini n-a avut succes, deoarece domnitorul l-a anunțat, că nu poate hotărî nimic și a transmis spre cunoștință raportul său vizirului în Armata Principală turcească. Consulul la fel a raportat împuternicitului cu afaceri în Constantinopol, Consilierului Tainic Italinski și Cancelarului de Stat Rumianțev despre toată corespondența în legătură cu acest caz pentru a se face cercetări.

E datorita mea de a comunica Maiestății Voastre Imperiale despre incidentul expus mai sus, ce avusese loc la hotar. Am onoprea de a prezenta Maiestății Voastre pentru apreciere următoarele copii: 1) a două adresări (referințe) ale mele către Consulul Pini; 2) al raportului aghiotantului meu Martos; 3) a 2 note ale Consulului Pini, adresate Domnitorului Moldovei — principelui Calimahi; 4) a unei scrisori, primite de către mine de la Consul; 5) a răspunsului postelnicului Negru, adresat Consulului; 6) raportului comisiei de anchetare, formată din funcționari moldoveni către Domnitor; 7) extrasului unui raport special al protocolistului Machedon către Consul, care a fost trimis să facă anchetările din partea Consulului.

3 iulie 1813.

Copia răspunsului Dl Negru, primul postelnic
al Alteței Sale Principele Calimahi,
către Consulul general Pini în data de 28 iunie 1813

Subsemnatul, primul postelnic al Alteței Sale serimisime a Principelui, domnitor al Moldovei, însărcinat de Alteța Sa de a răspunde Excelenței Sale Dlui Pini, Consilierul Activ și Civil și Consul general la Iași al Maiestății Sale Împăratul tuturor rușilor la nota de la 25 iunie curent; scrisă în urma unei scrisori a Excelenței Sale Dlui general Harting, guvernatorul Basarabiei de la 23 iunie, adresată Excelenței Sale Dlui Consul general, conținând în esență informația, că locuitorii a trei sate din Moldova — Tabără, Cornu-Negru și Bivolari, în număr de treizeci de persoane au îndrăznit să treacă pe malul stîng al Prutului, unde după, ce au legat 5 cazaci de la hotar, au dus în Moldova 20 familii din satele basarabene Călinești, Hoțești și Drojineni cu toată averea lor împreună cu cazacii susmenționați, care în cele din urmă au fost puși în libertate etc.

Am onoarea de a comunica Excelenței Sale Dlui Consul general că în rezultatul examinării efectuate imediat în acele locuri de o comisie însoțită de un ofițer al Consulatului general al Rusiei la Iași, raportul căreia a fost tradus în limba franceză și anexat aici, s-a constatat că este absolut evidentă născocirea cum că locuitorii de pe malul drept al Prutului au trecut pe cel stîng pentru a duce familiile (basarabene — I. V.) în Moldova, că un număr anumit de locuitori din satul Cojocăreni, situat pe malul stîng al Prutului, voind să treacă de această parte, în virtutea drepturilor acordate de tratate (ruso-turce — I. V.), după ce au îmbătat și neutralizat cinci cazaci, au venit să ceară protecția Patriei-mame, trecînd prin toate pericolele unei revărsări (a rîului — I. V.), ce le-a creat o ocazie favorabilă de a înșela vigilența cordonului și de a trece pe malul drept al Prutului. Nu e adevărat că cei cinci cazaci au fost legați. Acești cazaci au fost cinci la număr și dacă ar fi fost atacați de un corp armat, n-ar fi scos ei oare săbiile lor pentru a se apăra în conformitate cu legițile militare, răcind, posibil, cîțiva moldoveni sau chiar murind la postul lor, dacă era nevoie. E evident, că ei au inventat legenda despre ajutorul venit de pe malul drept și despre logarea lor în scopul de a evita o pedeapsă aspră.

Alteța Sa nu poate vedea în demersul acestor persoane, oricît de neobișnuit n-ar părea el, o crimă într-atît de gravă, încît ea să poată să ducă la pierderea de către ei a drepturilor civile și a protecțiunii otomane, că chiar dacă și ar fi fost săvîrșită o crimă, dreptul de vechi supus otoman le acordă protecția în virtutea tratatelor și, solicitînd o protecție prin intermediul unui demers atît de energetic, care nu permite de loc Alteței Sale să-i extrădeze fără un ordin special al guvernului său.

În asemenea circumstanțe, dorind să nu admită această chestiune gîlceava sau jalba, Alteța Sa tînde să dovedească atît Excelenței Sale Dlui Consul general, cît și guvernatorului Basarabiei, că toate acțiunile sale au drept scop să cimenteze buna armonie, ce există între cele două mari puteri, (Principele — I. V.) l-a însărcinat pe subsemnat să anunțe Alteța Sa, Dl Consul general, că el a ordonat ca pentru o informație mai amplă să fie aduși la Iași pentru a fi interogați în prezența sa și a fi puși sub supraveghere pînă la noul ordin al guvernului său toate persoanele emigrate și toți acei martori ai pasajului, sau acei care au ajutat trecerii lor (basarabenilor — I. V.) pe malul drept prin curenții apei revărsate.

*Traducerea raportului Comisiei numite pentru informare
către Alteța Sa Principele, Domnitorul Moldovei.
26 iunie 1813*

Alteță!

Fiind în locurile indicate, în conformitate cu ordinele D-voastră și pentru a Vă informa asupra pasajului țăranilor de pe malul stîng al Prutului pe cel drept, noi am convocat toți țăranii în prezența ofițerului Consulatului general al Rusiei la Iași, d-nul Atanas Machedon, care fiind interogați detaliat asupra motivelor care i-au făcut să treacă pe malul drept și referitor la relațiile care le aveau acolo (în Basarabia — I. V.), au răspuns sub jurămint unanimitate că ei n-au fost constrînși nici seduși de nimeni, dar în deosebi au fost determinați să se refugieze în Moldova de purtarea proastă și vexațiunile din partea cazacilor și, găsind ocazia favorabilă în urma revărsării Prutului, după ce au legat un ovreu-circiumar, care putea să dea alarma și să cheme cazacii de gardă, ei au trecut cu toată averea lor pe 3 plute, dar deoarece curenții (de apă — I. V.) îi expuneau unui pericol de moarte, ei cheamă în ajutor țăranii ce munceau pe malul drept, care veniră și-i ajutară să evite naufragiul. În cele din urmă, cazacii, după ce au primit produse și vin, au fost reînțorși înapoi pe 2 plute. În sfîrșit, locuitorii din împrejurimi, fiind convocați, declarară în prezența noastră că au ajutat efectiv pe emigranți să se salveze de curent și să debarce. Alăturăm o listă exactă a emigranților susmenționați.

Iași 28 iunie 1813

(Semnează)

Nicolae Costachi, comis și
ispravnic de Iași; Nicolae Medelniceru

*Lista țăranilor satului Cojocăreni,
situat pe malul stîng al Prutului,
ce au trecut pe malul drept:*

1. Ion Pînzăreanu cu soția și 3 copii
2. Teodos Doroș cu soția și fiica sa
3. Teodor Pistol cu soția și 2 copii
4. Ivan Rusu cu soția și un copil
5. Vasile Iartagan
6. Ion Moraru cu soția
7. Ieremia Moraru cu soția și un copil
8. Mihalache Argatu cu soția și 2 copii
9. Teodor Moraru cu soția și un copil
10. Ioniță Moraru cu soția și 2 copii
11. Ioanis Criskos cu soția și fiica
12. Macsimus Rusu cu soția
13. Ionache Carsu
14. Vasile Păduraru
15. Irina — femeie în vîrstă

Cei care urmează sînt locuitori de pe malul drept al Prutului și, aflîndu-se pe malul stîng al Prutului, au vrut să se întoarcă...

16. Velas Argatu cu soția și 2 copii
17. Vasile Catană cu soția și 3 copii
18. Ion Bătrînu cu soția și 3 copii
19. Barbu Moșanu cu soția și un copil.

Traducerea confirmată: C. Negru

Note

¹ Записки Бессарабского статистического комитета, Т. III. Кишинев, 1968. С. 114—115.

² Nistor I. Istoria Basarabiei. Chișinău. 1990.

³ Casso L. A. Rusia la Dunăre. Buc., 1910. P. 204.

IN AJUTOR PROFESORILOR DE ISTORIE В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

Demir M. Dragnev

INSTAURAREA REGIMULUI TURCO-FANARIOT ÎN MOLDOVA

Secolul al XVIII-lea, cunoscut în istoria Europei ca «Epoca Luminilor», reformelor politice și erupțiilor revoluționare, se mai caracterizează și prin războaie îndelungate de cucerire, înăsprirea exploatării maselor populare de către stat și proprietarii funciari, prin lupte de eliberare națională etc. Însă nu pe întregul continent aceste caracteristici se manifestau în măsură egală. Astfel, în Europa de Sud-Est și mai ales în Principatele Moldova și Țara Românească «Luminile» aveau caracterul doar a unor scipiri într-un mediu în care predominau relații și moravuri medievale de o tensiune socială permanent acutizată de războaie îndelungate, purtate de țările vecine pe teritoriul lor și stoarceri masive de bunuri materiale de către Poarta otomană. «Secolul XVIII, — scrie istoricul român Șt. Lemny, — găsea țările române foarte aproape de linia de hotar ce despărțea Europa Luminilor de «cealaltă» Europă, a despotismului oriental. Înnoirile se produceau, în consecință, într-o societate marcată profund de această realitate, dovedind, pe de-o parte, consensul cu direcțiile de dezvoltare din continent, pe de altă parte, o diferență fundamentală, întrevăzută și de către unii filosofi ai veacului, ca Voltaire»¹.

La cumpăna sec. XVII—XVIII în principate au loc schimbări esențiale în situația lor social-economică: stagnarea sau chiar decăderea unor ramuri ale economiei naționale — urmare a creșterii volumului de dări Porții otomane și a unor repercusiuni sociale nefavorabile, depopularea satelor, reagrărizarea orașelor, ruinarea categoriilor de slujitori militari, scăderea evidentă a veniturilor de pe moșii ale boierilor. Mulți dintre ei, pentru a evita ruina, se încadrează în aparatul administrativ, însușindu-și o parte considerabilă din dările încasate pentru stat². Depinzând întru totul de domnie, boierimea pierde capacitatea de a i se contrapune ca o puternică oligarhie. Domnitorii, însă, dispunând de toate posibilitățile de a guverna relativ independent, nu devin monarhi absoluți. Asume aici intervine factorul extern ce provoacă schimbări substanțiale în statutul principatelor.

Începând cu anul 1711 în Moldova și cu 1716 în Țara Românească, Poarta otomană decide să nu mai încredințeze tronurile principatelor domnilor pămînteni, ci să numească la ele direct претенденти din rîndurile fanarioților (bogați negustori și cămătari greci din Fanar — cartier al Istanbulului). Noul sistem de guvernare a fost denumit în literatura istorică «turco-fanariot» și a ființat pînă în 1821 (pînă la răscoalele Eteriei și a lui Tudor Vladimirescu).

În operele istoricilor români, mai ales de la mijlocul sec. al XIX-lea cînd lupta pentru renaștere națională căpătase în principate o mare amploare, urmările negative ale dominației fanariote prezentau o problemă politică actuală. Anume atunci s-a format clișeul tradițional (nedepășit de către unii cercetători și astăzi) de a descrie această epocă în cele mai negre culori. Pentru Marcu-Filip Zallony, autorul unei lucrări speciale (editate în secolul precedent) consacrate fanarioților, regimul instaurat de ei prezenta un declin general al societății, o denaționalizare, un dezas-

tru în cultura națională³. Acest regim este aspru condamnat și de către Al. Xenopol⁴.

Abia în 1898, într-o conferință consacrată culturii române sub fanarioti, N. Iorga a evidențiat și momente pozitive în dezvoltarea societății din acea epocă: reforme social-politice și administrative, măsuri economice și culturale progresiste, ce pregăteau terenul renașterii naționale din secolul ulterior⁵. N. Iorga a definit această perioadă istorică ca epocă a «reformelor Bizanțului, luminat», iar volumul respectiv (VIII) din «Istoria Românilor» consacrat ei — «Reformatorii».

E adevărat, că N. Iorga a căutat sursele de inspirație a reformelor fanariote (influențe «turco-bizantine», a «absolutismului luminat» francez sau habsburgic etc.) în afara mediului autohton. Rămîne, însă, incontestabilă concluzia lui N. Iorga vizînd importanța reformelor fanariote în crearea structurilor sociale și politice în ambele Principate române, fapt ce a contribuit la unitatea lor. Prin formarea unor instituții comune, scria N. Iorga, s-a ajuns «mai mult decît prin deseale strămutări ale domnilor (dintr-un principat în altul — n. a.), care duceau cu ei o parte din clientela lor, la crearea unei vieți românești unitare»⁶. Ideile expuse de N. Iorga au fost susținute și desfășurate, pe baza materialelor istorice concrete, de un șir de istorici contemporani lui (I. Minea, I. Filitti, E. Pavlescu, C. Giurescu etc.).

În istoriografia postbelică română, și mai ales cea sovietică din anii 50—60, a fost reluată, în principiu, vechea viziune absolut negativă asupra regimului fanariot, devenind din nou tradițională. Numai la sfîrșitul anilor 60—70 a început revenirea treptată la aprecierile echilibrate ale acestei epoci. La capitolul dat o deosebită importanță a avut simpozionul organizat în 1970 de către Institutul de Studii Balcanice din Thessaloniki cu tema «Epoca fanariotă». La ea au participat istorici români și greci, iar materialele discuției au fost date publicității elucidînd diverse aspecte ale activității fanarioților în principate, fapt ce a contribuit la o apreciere mai obiectivă a epocii în ansamblu⁷. Au urmat apoi și alte lucrări, autorii cărora, reieșind din fapte istorice concrete, au depășit clișeu istoriografic în aprecierea epocii în cauză⁸, deși au mai rămas un șir de probleme controversate privind diferite aspecte. Una dintre ele se referă la premisele instaurării regimului turco-fanariot.

La prima vedere s-ar părea că totul e clar: trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea rușilor în 1711 i-a determinat pe turci să nu mai aibă încredere în domnii pămînteni. De aceea s-a hotărît ca la tronul principatelor să fie numiți greci fanarioti, care erau fideli turcilor. Însă recențele cercetări istorice (Fl. Constantiniu și a.)⁹ demonstrează că instaurarea regimului fanariot n-a fost un act momentan, ci un proces îndelungat.

Pînă la începutul sec. al XVIII-lea direcția principală a expansiunii otomane în Europa era îndreptată spre centrul continentului, iar Moldova și Țara Românească ocupau o poziție periferică. De aceea turcii n-aveau interes să schimbe statutul politico-juridic al principatelor. Ei înțelegeau că asemenea schimbări ar stîrni o nouă izbucnire a luptei de eliberare, cum fusese marele război antiotoman, condus de Mihai Viteazul. Periodic, însă, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, cînd principatele se situau în centrul unor confruntări directe ale Imperiului otoman cu cel habsburgic sau Polonia, Poarta căuta să-și asigure spatele frontului, numind la tronul Moldovei și Țării Românești oameni de încredere. Asemenea persoane pentru Poartă erau grecii fanarioti cărora, datorită creșterii rolului lor în comerțul cu Orientul, le-a sporit și influența politică la Istanbul.

Astfel, atunci cînd domnul Moldovei Ștefan Petriceicu a trecut de partea polonilor în timpul bătăliei de la Hotin din 1673, turcii au hotărît să țină principatul în supunere, numind în scaunul domnesc un fanariot. «Poarta otomană, — scria D. Cantemir în opera sa «Viața lui Con-

stantin Cantemir», — văzînd că domnul Moldovei (Ștefan Petriceicu — *n. a.*) a trecut la dușmani chiar în focul luptei și că începutul înfrîngerii s-a tras de la moldovenii și muntenii trădători, socoate că este mai chibzuit ca pe viitor să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec, care să-și aibă casa și neamurile la Țarigrad și pe lîngă aceasta să fie om pașnic și neștiutor în ale războiului»¹⁰. Un asemenea «prim fanariot» a devenit în 1673 grecul țarigradean Dumitrașcu Cantacuzino.

În anii ce au urmat după înfrîngerea armatei turcești lîngă Viena (1683) Poarta otomană s-a văzut amenințată de Imperiul habsburgic în regiunea Dunării de Mijloc, concentrîndu-și acolo eforturile sale militare. Moldova și Țara Românească devin din nou regiuni periferice ale ostilităților militare și Poarta, nedorind să stîrnească opoziția boierilor băștinași (încă puternici) față de fanarioți, a reluat numirea la tron a domnilor pămînteni.

La începutul sec. al XVIII-lea, cînd armata rusă înfrînge pe suedezi în apropierea Poltavei în 1709, iar la Istanbul ajung vești despre legăturile domnului Moldovei Mihai Racoviță cu rușii, Poarta numește la tronul principatului din nou un grec fanariot — pe Nicolae Mavrocordat, care nu cunoștea nici limba țării. Cu domnia lui se încheie perioada numită de istorici «prefanariotă». A doua domnie a lui N. Mavrocordat în Moldova (1711—1715) și prima — în Țara Românească (1716) au pus începutul «epocii fanariote».

Să ne referim, deci, succint la evenimentele politice ce au precedat nemijlocit acest eveniment în Țara Moldovei.

Pacea de la Carlovitz (1699), încheiată între Imperiul otoman și țările participante la «Liga sfîntă», a fost primul pas spre destrămarea dominației otomane în Europa, stabilind un nou raport de forțe în sud-estul continentului. Ea reflecta și indicii inițiali ai declinului potențialului Imperiului otoman și înaintarea pe prim plan a Imperiilor habsburgic și rus. Polonia devine teatru al acțiunilor militare ale participanților la Războiul Nordic (1700—1721) și al luptei dinastice, ceea ce ducea inevitabil la decădere, în Europa de Vest se consolidează tot mai mult pozițiile Prusiei și Rusiei. Victoria de la Poltava a constituit un moment de cotitură atît în desfășurarea Războiului Nordic, cît și în relațiile internaționale ale timpului. Popoarele creștine din Imperiul otoman tot mai mult se orientau spre Rusia.

Intr-un raport francez de la Istanbul datat cu noiembrie 1709 se specifica: «Muntenii, moldovenii, bulgarii și restul grecilor (adică ortodocșii — *n. a.*) erau mult predispuși să-l primească (pe țar — *n. a.*) și-l priveau ca pe eliberatorul lor»¹¹. Aceasta stîrnea o temere crescîndă a turcilor pentru soarta dominației lor în țările balcanice. Unele grupări politice ale Porții se pronunțau pentru confruntare cu Rusia, atît timp cît ea va fi ocupată în Războiul Nordic. Aceste grupări erau larg sprijinite de către Ghirai, hanul Crimeei, neliniștit de consolidarea potențialului Rusiei, care l-ar fi amenințat direct, precum și de către regele suedez Carol XII, care după înfrîngerea de la Poltava fugise în Moldova, stabilindu-se în satul Varnița, situat pe teritoriul raialei Bender (Tighina). El spera să reia cu ajutorul armatelor turco-tătare războiul cu Rusia și din azilul său expedia în permanență la Istanbul informații despre relațiile, pe care domnii Moldovei și Țării Românești le stabileau cu țarul rus Petru I.

La 9 noiembrie 1710 Imperiul otoman declară război Rusiei. Nu mult după aceasta Poarta otomană, la recomandăția hanului din Crimeea, l-a numit pe Dimitrie Cantemir domn al Moldovei. Turcii socoteau că D. Cantemir, care timp îndelungat s-a aflat la Istanbul, va putea să asigure mai bine decît oricare altul interesele Imperiului otoman în Moldova, situată în imediata apropiere de armatele ruse, dislocate în Polonia. El trebuia, de asemenea, să întreprindă acțiuni pentru a-l înlătura

de la domnie pe domnul Țării Românești Constantin Brîncoveanu, despre relațiile căruia cu rușii se știa și la Istanbul. Însă D. Cantemir, fiind sigur că Imperiul otoman merge spre declin, căută ocrotire din partea Rusiei, recurgînd imediat la negocierea unei alianțe politico-militare cu aceasta. Tratatul s-a încheiat la 13 aprilie 1711, în cartierul general al armatei ruse din or. Luțk, unde Petru I a emis o diplomă specială ce a inclus toate condițiile propuse în adresarea domnului Moldovei prin mijlocirea boierului Ștefan Luca¹².

Formulînd condițiile acceptării de către Moldova a protectoratului rus, D. Cantemir înțelegea că de conținutul lor depindea va deveni Moldova țară liberă, ori va trece într-o nouă servitate politică, schimbîndu-și doar suveranii.

Diploma conținea 17 articole. În primul se menționa că țarul Rusiei ia «sub protecție» pe domnul Moldovei și întreg popor al ei pe baza următoarelor condiții principale:

1. Tronul Moldovei este rezervat dinastiei cantemirenilor, ce vor fi credincioși țarului și religiei ortodoxe;

2. Întreaga putere de stat, legislația și judecata în principat rămîne de competența domnului și fără sancțiunea lui nici o decizie judiciară nu poate fi aprobată sau anulată de către țarul rus;

3. În toate cetățile Moldovei, în orașe și alte locuri fortificate se vor afla garnizoane moldovenești;

4. Principatului Moldovei i se restituie toate pămînturile și cetățile ce i-au aparținut și care au fost crotopite de către Imperiul otoman;

5. Moldova își asumă obligația să participe cu o armată de 10 mii de ostași (care vor fi salariați din vistieria împărătească) la războiul împotriva Imperiului otoman. Domnului i se garantau condiții normale de trai în Rusia în caz dacă circumstanțele nefavorabile îl vor impune să părăsească principatul.

Ce exprima acest document ca act juridic?

În el Petru I se prezenta drept un suveran care, conform practicii medievale, nu putea să semneze acest document ca egal cu o persoană ce se afla în ierarhia feudală pe o treaptă mai joasă: D. Cantemir era doar un principe vasal al sultanului. Iată de ce țarul putea acorda domnului numai o diplomă («gramotă»), prin care îl lua sub protecția sa. Astfel, actul de la Luțk prezenta din punct de vedere formal-juridic o diplomă de protecție și nu un tratat bilateral. Și totuși, sub învelișul formal al acestui act se ascundea în realitate un tratat feudal de alianță, ce prevedea obligații bilaterale. Chiar și Petru I la 16 iunie 1711 folosește expresia «potrivit tratatului (dogovoru) încheiat»¹³. E cunoscut, de asemenea, faptul că toate articolele acestui document au fost scrise de însuși D. Cantemir, iar Petru I numai le-a sancționat fără vreo schimbare.

În literatura istorică s-a atras atenția cum că în diplomă se prevedea că, odată cu instaurarea protecției țarului, moldovenii îi vor fi «supuși credincioși», iar în multe documente rusești din acea perioadă se menționează că D. Cantemir «a făcut... capitulație de supunere (o «poddanstve»)», a prestat «jurămîntul de supușenie» etc.¹⁴ Pe baza acestor expresii se ajungea la concluzia că tratatul prevedea încorporarea Moldovei în componența Rusiei¹⁵. Însă o analiză mai minuțioasă a articolelor din diploma dată ne permite să combatem aceste conchideri, deoarece în ea e vorba numai despre o alianță politico-militară a două state suverane. După cum e clar și din contextul diplomei, atributele statului suveran moldovenesc cu granițele sale bine determinate rămîneau neclintite. Despre aceasta ne vorbește, conform relatării lui I. Neculce, și titlul atribuit de către țar principelui moldovean: «săninatul domn al Țării Moldovei, samoderjțu (singurul stăpînitor) și colegat (prieten) Țării Moschicești, iar nu robu supus. Care acest nume este puțin oare-

ce mai de gios decât al unui craiu, care se cheamă latinește acestu nume sărenis»¹⁶.

Cum rămîne atunci cu expresiile menționate din documentele rusești? Se poate presupune că introducerea termenului «supușenie» (poddanstvo) în actele oficiale urmarea scopul de a crea o clauză, o porțiță» care putea fi folosită pe viitor pentru o anexare reală a Moldovei la Rusia. În sprijinul acestei păreri vine și practica relațiilor Rusiei cu alte regiuni naționale, ce au trecut treptat de la relații «de protecție» la încorporare (Georgia, Ucraina — de la o unie condiționată la cea necondiționată și a.), precum și istoria relațiilor ruso-moldovenești din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea — încep. sec. al XIX-lea care, de asemenea, a evoluționat de la propuneri de protecție pînă la includerea Basarabiei în Imperiul rus.

Desigur, dacă tratatul din 1711 ar fi fost realizat, o astfel de evoluție era mai mult decât posibilă, ea fiind rezultatul dezvoltării firești (dacă ar fi lipsit garanții din partea marilor puteri europene) a relațiilor, chiar și contractuale, ale unui puternic imperiu și a unei țări mici. Cît privește formula «supușenie», apoi în condițiile concrete ale evenimentelor din 1711, ea nu putea să aibă decât caracterul unei expresii stereotipe, care în limbajul juridic al acelor vremuri însemna doar relații de suzeranitate-vasalitate, protecție și nu o supunere reală în sensul de cetățenie în cadrul unui stat unitar, cum a fost folosit acest termen în epoca modernă. Istoricul ieșean L. Boicu, analizînd evenimentele din 1711, insistă hotărît asupra necesității de a lua în considerație «natura feudală a gîndirii și acțiunii politice» de atunci, iar cît privește «tratatul» moldo-rus, neîndoielnic că actul se înscrie într-o formulă tipic feudală, ceea ce este cît se poate de firesc pentru acea epocă»¹⁷. O formulă medievală de suzeranitate-vasalitate vede L. Boicu și în expresia din diplomă privind condiționarea protecției ruse de fidelitatea domnitorului față de țar și religia ortodoxă.

Vorbînd despre evenimentele din 1711, e necesar să menționăm că D. Cantemir s-a străduit să propage activ tradiția istorică a statutului politic și juridic special al Statului Moldovenesc. În proclamația lui din iunie 1711 se fundamenta dreptul Moldovei la independență, evocîndu-se relațiile ei contractuale cu turcii, ce reieșeau din tratatul de vasalitate a lui Bogdan al III cu sultanul¹⁸. Încălcarea lui de către Poarta otomană oferea moldovenilor dreptul de a ridica armele împotriva suzeranului și de a cere ocrotirea Rusiei. Din proclamație se subînțelegea că tratatul de la Luțk trebuia să se înscrie în tradiția istorică a Țării Moldovei de relații de vasalitate cu o mare putere pentru a-și păstra și în continuare existența sa ca stat neîncorporat într-un imperiu.

Aspirațiile lui D. Cantemir la o eventuală emancipare națională cu ajutorul unei singure forțe externe au eșuat odată cu înfrîngerea armatei ruse la Stănilești (20—22 iulie). A urmat apoi retragerea în Rusia a lui D. Cantemir, însoțit de 4 mii combatanți ai săi. Plecarea multor boieri a slăbit rîndurile feudalilor autohtoni în rezistența lor împotriva fanarioților. Deci, pe de o parte, ruinarea gospodăriilor boierești ca urmare a decăderii economice și creșterii exploatații sătenilor și orașenilor de către stat în detrimentul exploatații senioriale (despre care am vorbit la început), iar pe de altă parte, emigrările și disgrația boierilor implicați în relații fătîșe cu Rusia și Austria (mai ales în timpul campaniei militare a austrieșilor în Moldova în 1716) au determinat dispariția puternicii oligarhii boierești, de care chiar Poarta otomană era nevoită să țină cont, numind domni la tronul Moldovei. Toate acestea au favorizat trecerea de la perioada «prefanariotă» la cea fanariotă propriu-zisă.

Poarta otomană își dădea bine seama că la Stănilești Rusia a pierdut numai o bătălie, că puternicul Stat Rus, după ieșirea la Marea Baltică se va îndrepta spre Marea Neagră. Deci, axa principală a viitoarelor confruntări a Turciei cu adversarii săi se strămutase de la Dunărea

de Mijloc în direcția Principatelor Dunărene. Poarta a făcut tot posibilul pentru a-și consolida spatele viitorului front. În acest scop nu numai că au fost numite persoane fidele pe tronurile principatelor (cum erau socotiți fanarioții), ci fu înființată, în 1715, o nouă raia turcească pe teritoriul Moldovei, cea de la Hotin, administrată de pașa.

Poarta întreținea legături cu Hotinul prin teritoriul Moldovei. În drum spre Hotin funcționarii turci se rețineau deseori în principat și, sub pretextul luării de măsuri întru aprovizionarea la timp a cetății cu mijloace de transport, provizii și forțe de muncă, interveneau în treburile interne ale țării.

Polonia a căutat să protesteze împotriva acapărării Hotinului de către turci. Însă, slăbită de frământări interne, ea n-a fost în stare să împiedice această scindare a teritoriului statului vecin, mulțumindu-se cu explicația turcilor, cum că «securitatea regatului polon nu va fi cîtuși de puțin amenințată prin fortificarea Hotinului»¹⁹. Istoricul român V. Ciobanu, analizînd relațiile polono-turce din acea perioadă, ajunge la concluzia că «prin fortificarea și instalarea unei puternice garnizoane în acest punct strategic deosebit de important Poarta avea posibilitatea să preîntîmpine... o nouă încercare de detașare a Moldovei în sistemul său politic, iar pe de altă parte, urmărea să împiedice întărirea influenței țariste în Polonia»²⁰.

Astfel, instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova și Țara Românească a fost o soluție politică a Porții otomane în condițiile intensificării mișcării de eliberare națională și schimbării echilibrului de forță pe arena internațională. În aceste circumstanțe domnii fanarioți numiți direct de către sultan în scaunele domnești ale principatelor au avut, deci, misiunea de a asigura Poarta cu enorme surse materiale și a preveni o eventuală «hăinire» a populației băștinașe.

Pe baza celor expuse să ne referim pe scurt asupra unor schimbări ce au intervenit în situația socială și politică a Țării Moldovei odată cu instaurarea regimului turco-fanariot (avînd în vedere că, după cum s-a stabilit în istoriografie, schimbări similare au avut loc sincron și în Țara Românească).

Documentele istorice ne confirmă că și în perioada turco-fanariotă s-a păstrat statutul special al principatului ca teritoriu neîncorporat în Imperiul otoman, iar relațiile domnitorilor cu Poarta rămîneau cele de suzeranitate-vasalitate. Domnii fanarioți, ca și mai înainte, li se oferea tronul pentru un termen de trei ani, fiind anual aprobați în scaunul domnesc. Dar aceasta nu-i ferea în orice moment de mazilire. Este păstrat și institutul ostaticilor, lăsarea de către domn pe lingă Poartă a unei rude apropiate în semn de garanție a fidelității față de sultan. Noul domn era obligat să plătească Porții datoriile predecesorului său. Dacă domnul era mazilit din cauza neîndeplinirii unor cerințe ale Porții sau la pîra boierilor, el putea fi exilat. Bunăoară, pentru refuzul de a plăti o sumă suplimentară, C. Mavrocordat a fost exilat pe insula Lemos, fiind ținut acolo pînă n-a achitat datoria.

Domnii fanarioți erau numiți de către Poartă cu respectarea ceremonialului tradițional de odinioară — înmînarea atributelor puterii și semnelor distinctiv, înălțarea în scaun la sosirea în principat, ritualul deosebit al întîlnirii domnului de către boieri etc. Toate aceste proceduri, care se deosebeau de numirea administratorilor în provinciile imperiului, sublinia statutul distins de stat vașal al principatului în sistemul Imperiului otoman.

Ceremonialul avea mult comun cu numirea de către sultan al vasalului Porții, hanului din Crimeea.

Prin firmanul său sultanul sublinia că în calitate de suzeran el încredințează «slujii devotate» — domnitorului «această țară pentru a o stăpîni și a o guverna», pentru a achita la timp tributul, a îndeplini havalele, «a purta grija de raiale (populație contribuabilă — *n. a.*)» și a

pedepsi pe răufăcători. Se sublinia, de asemenea, că țara va fi în deplina lui stăpânire²¹. Domnul vedea sprijinul său principal în grecii fanarioți veniți odată cu el, precum și în acei care se stabiliseră în principat anterior. Numărul lor în componența Divanului era în permanentă creștere: în anii domniei lui M. Racoviță (1716—1726) grecii-fanarioți alcătuiau doar 6,5%, în timpul lui Gr. Ghica (1726—1733, 1735—1743, 1747—1748) — 24,3%, iar în perioada domniei lui I. Mavrocordat (1743—1747) — 26,3%.

Domnitorii își dădeau bine seama că numai cu sprijinul anturajului lor fanariot ei nu vor reuși să guverneze țara. De aceea a fost adoptată o serie de măsuri în favoarea boierimii autohtone și a bisericii.

Conform Așezământului lui C. Mavrocordat din anul 1734, toți boierii de la marele logofăt până la al treilea logofăt erau scutiți de impozitul pe cap de locuitor. Dacă își pierdeau dregătoria, boierii nu erau împuși ca mai înainte să achite darea de mazil, de la această dare erau scutiți și copiii lor. Termenul «mazil» nu însemna toți nobilii care-și pierduseră dregătoriile, ci numai acei «care nici ei, nici rudele lor n-au avut dregătorii mai sus de logofătul al treilea»²².

În anul 1741 același domn i-a clasificat pe boierii țării ca fiind de trei ranguri: mari, mijlocii și mici. Fiecare boier, conform rangului, primea leafă din vistieria statului. Leafa reprezenta o anumită cotă-parte în favoarea boierului din suma impozitelor de stat. Aceasta nu-i împiedica pe boierii dregători să perceapă de la populația contribuabilă așa-numitele «mîncături». De aceea mai apoi domnii au revenit în repetate rînduri la fixarea concretă a lefilor persoanelor cu funcții (Așezământul din 1755 al domnului M. Ghica, Așezământul din anul 1776 al domnului Gr. Callimachi etc.). Urmașii boierilor de rangurile întîi și al doilea alcătuiau categoria așa-ziselor «neamuri», iar de rangul al treilea — «mazilii». Titlul de mazil prinse a se transmite prin succesiune. Preoțimea a fost eliberată de impozitele de stat pe cap de locuitor. Urmașii slujitorilor cultului care nu s-au învrednicit de nici un rang constituiau pătura ruptașilor. Aceștea, aidoma mazililor, erau antrenați de către administrația locală la executarea anumitor funcții administrativ-polițienești. Mazilii și ruptașii vărsau în vistierie un impozit stabil pentru fiecare gospodărie («dajde»).

Pe parcursul reformelor au fost reorganizate și breslele slujitorilor (călărașii, dărăbanii ș. a.). Marea lor majoritate a fost inclusă în categoria populației contribuabile, partea rămasă fiind pusă la dispoziția marilor boieri de Divan. În schimbul unor înlesniri fiscale ei exercitau funcții polițienești. În anul 1763, de exemplu, în Moldova erau 2652 slujitori.

Încă în perioada precedentă domnii îi scuteau cîteodată pe unii țărani de impozite, impunîndu-le în schimb anumite obligații față de boierii ce se aflau în slujbă. Acești țărani erau numiți «scutelnici». Domnul C. Mavrocordat a stabilit la începutul deceniului cinci al sec. al XVIII-lea numărul de scutelnici, de care putea să dispună fiecare boier. Boierii de rangul întîi beneficiau de serviciile a 56 de scutelnici, cei de rangul doi și trei, în dependență de post, a cîte 20, 15, 10 și 4 scutelnici. Acordarea scutelnicilor a fost unul din mijloacele prin care domnii își măreau influența în rîndurile boierimii, iar aceștea din urmă obțineau un venit suplimentar din contul vistieriei.

Declinul economic și creșterea prestațiilor țăranilor către stat au contribuit la înrăutățirea considerabilă a situației bisericii, fapt ce nu corespundea intereselor domniei. O mare importanță pentru ameliorarea situației economice a bisericii o avea, începînd cu mijlocul sec. al XVIII-lea, lărgirea accesului ei la veniturile obținute din impozitele de stat. Astfel, clerul de rînd cu boierii beneficia de dreptul la scutelnici și la anumite taxe vamale, în special în orașe. Concomitent a fost sta-

bilită o serie de privilegii pentru slujitorii cultului la achitarea impozitelor pe avere. Domnul C. Mavrocordat a emis un șir de hrisoave, prin care se interzicea ridicarea la rang bisericesc persoane neștiutoare de carte. Ținând cont de nemulțumirea călugărilor pentru activitatea egumenilor numiți de către mitropolie din mediul grecilor-fanarioți, domnul a dat dispoziții referitor la alegerea pe viață a egumenilor numai din mediul călugărilor moldoveni.

Reformele menționate permiteau domnilor fanarioți să se bucure de sprijinul boierimii și clerului autohton. Unii dintre domni nu numai că le ofereau acestora diferite înlesniri fiscale, ci și căutau să se înrudească cu familii boierești autohtone, favorizau folosirea limbii române în aparatul de stat. Același C. Mavrocordat dogenea cu asprime pe boierii-ispravnici, care îndrăzneau să-i trimită relatări în limba greacă.

Din cele expuse nu rezultă că domnii fanarioți ar fi constituit o castă izolată de boierimea și clerul țării, care conducea administrația numai cu sprijinul din afară, adică a Porții otomane. Având susținerea nobilimii și clerului local, acești domni «din mila lui Dumnezeu» își exercitau și în perioada turco-fanariotă funcțiile lor de bază: administrative, jurisdicționale și legislative. În calitate de șef al administrației, domnul dirija activitatea Divanului, numea și destitua din posturi persoanele oficiale. Puterea lui, însă, era mărginită. Boierii urmau să-l servească pe domn atâta timp, cât acesta era devotat Porții, dar puteau și să se plîngă sultanului asupra relațiilor domnului cu adversarii Porții, ori, de cele mai multe ori, asupra ruinării țării, dacă domnul, în dauna Porții și boierilor, încerca să se îmbogățească. În asemenea cazuri, dacă domnul nu dovedea să mituiască la timp înalții demnitari ai imperiului prin peșchecuri și rușverturi, el era mazilit. Boierii se denunțau Porții și unul pe altul. În caz că cineva dintre ei era suspectat de infidelitate sultanului, el putea fi pedepsit nemijlocit de către autoritățile turcești fără știrea domnului. Ca și mai înainte, domnul rămânea judecătorul suprem al principatului. Însă la apariția litigiilor între locuitorii țării și ienicerii din raialele turcești, instanța judiciară superioară era cadiul din Brăila.

În perioada domniei fanarioților în Moldova și Țara Românească a fost promulgată o serie de măsuri legislative, avînd drept scop legiferarea schimbărilor din viața socială, economică, politică, internă, culturală a principatelor în legătură cu intensificarea oprimării turco-fanariote.

Ruinarea contribuabililor și fuga lor în masă l-au făcut pe domnul Moldovei C. Mavrocordat să introducă în anii 1741—1742 noi schimbări în impunerea populației. El a anulat unele impozite (văcăritul, pogonăritul) și a stabilit un impozit unic pe cap de locuitor (birul) care trebuia să fie strîns în bani cîte 2,5 lei de fiecare contribuabil de patru ori pe an («în sferturi»). Toată suma birului ce revenea pe fiecare sat țărani o împărțeau între ei proporțional averii. Țăranilor li se interzicea să plece fără voia autorităților de pe locul unde erau înscrși în catagrafia (recensămînt fiscal) birnicilor. Însă creșterea cererilor de dări din partea Porții l-a determinat pe același domn să strîngă nu patru, ci cinci și chiar mai multe «sferturi» pe an. Domnii care au urmat scaunul țării, păstrînd «sferturile», au reintrodus o parte din impozitele anuale anterioare.

De o mare importanță a fost reforma agrară, care a anulat șerbia. Acest act a avut loc în Țara Românească la 1746, iar în Moldova la 1749. Într-un Așezămînt special, promulgat în anul 1749 și aprobat de «Marea Adunare», a stărilor dominante din Moldova C. Mavrocordat a abolit categoria țăranilor «vecini» — șerbi, a anulat dependența personală a acestora față de proprietarul funciar. În Așezămînt se cerea, ca «de acum înainte nimeni să nu aibă asupra săteanului acea volnicie, ca mai înainte... ..Iar cînd se va vinde careva moșie, oamenii să nu se vînză»²³. De acum încolo pentru a părăsi satul țăranul urma să capete nu permi-

siunea stăpînului ocinei, ci autorităților de stat care duceau evidența contribuabililor. Astfel, reducerea dependenței țăranilor față de stăpînii de ocini avea loc concomitent cu intensificarea dependenței față de stat, care a legat pe contribuabili de localitățile, unde ei fuseseră înregistrați în recensămîntul fiscal.

Odată cu reformele sociale domnii fanarioți au întreprins o serie de măsuri în vederea consolidării aparatului de stat central, ceea ce corespundea necesității acomodării lui ulterioare la schimbările care aveau loc în legătură cu etatizarea tot mai profundă a vieții interne din principate. În primul rînd, a fost unificată și subordonată și mai mult puterii centrale administrația ținuturilor (județelor). În fruntea fiecăruia dintre ele erau numiți cîte doi ispravnici, cărora le reveneau funcțiile administrative, fiscale, jurisdicționale. Ei, asemenea boierilor cu slujbe, aveau dreptul să intre în toate ocinile și să-i judece pe majoritatea țăranilor dependenți de stăpînii ocinilor. La dispoziția ispravnicilor se afla o echipă de slujitori sub comanda unui căpitan.

S-au produs unele schimbări și în administrația rurală, care era chemată să reglementeze relațiile dintre țărani, puterea de stat și stăpînii funciari. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea funcțiile vătămănelui (capeteniei alese a obștii satești) se contopise cu obligațiile vornicului, numit de către administrație și stăpînii ocinilor. În consecință funcția de vătămăna a fost lichidată.

La mijlocul sec. al XVIII-lea au avut loc modificări și în organizația judiciară din principate. În ținuturi au fost desemnați judecători speciali din numărul marilor boieri care nu dispuneau de dregătorii. Ei erau obligați să se prezinte la curtea domnească și să examineze diferite pricini, primind leafă din vistierie. Judecata avea loc, în fond, după obiceiul pămîntului, deși în perioada examinată judecătorii se adresau tot mai mult legilor scrise: așezămîntelor domnești și monumentelor de drept bizantin. Conducerea orală a procesului ce avea loc anterior a fost înlocuită prin ținerea în scris a lucrărilor de secretariat al judecății.

Numeroase dispoziții ale domnilor fanarioți vizau dezvoltarea culturii. Și, deși cultura românească din epoca fanariotă continua, în mare măsură, să păstreze caracterul unei culturi medievale, iar în unele domenii ale producției spirituale se observa stagnare, sau chiar regres, totuși domnitorii au întreprins măsuri concrete în vederea înviorării învățămîntului de stat, tiparului, au întemeiat biblioteci etc.

În anul 1714 N. Mavrocordat a organizat la Iași Academia domnească, reformată în 1766 de către Grigore Ghica care, de rînd cu obiecte clasice, a introdus predarea unui șir de discipline matematice. Același domnitor a înființat școli de tip gimnazial la Botoșani, Bîrlad, Galați și Focșani, 23 școli ținutale de tip primar. Pentru școlile moldovenesti au fost pregătite «Bucvarul» (1755), «Gramatica» lui Teodor Școleru etc.

Între 1743 și 1753 în Moldova și-a desfășurat activitatea tipograful Duca Sotiriovici, întemeietorul primei întreprinderi tipografice particulare, care a editat vreo 15 lucrări cu caracter religios. Grec de origine, Sotiriovici s-a adaptat foarte repede la mediul din principat. «Măcar că nu-mi este patria țara Moldovei, iar pentru că am cîștigat întru acest pămînt și cinste, și priință, cunosc că am aceeași datorie ce au și lăcuiitorii cei adevărați», — scria el în prefață la «Psaltirea», editată în 1743²⁴.

Astfel, de la instaurarea regimului turco-fanariot și pînă în ultimul sfert al sec. al XVIII-lea principatele au suportat o perioadă de stoarcere nemiloasă a bunurilor materiale, ce sleia economia națională. În asemenea condiții nu toți domnitorii fanarioți au fost, după cum se afirma în multe lucrări istorice, simple instrumente docile ale Porții otomane. Printre ei aflăm și personalități capabile să se opuiere cerințelor crescînde otomane, să întreprindă măsuri în scop de a scoate principatele din impasul economic și social. Nu toate reformele lor au adus la efectul

dorit, dar privity în ansamblu ele s-au soldat și cu anumite rezultate pozitive, care au contribuit la reorganizarea și modernizarea instituțiilor social-politice din Moldova și Țara Românească, la formarea unui sistem politico-administrativ unic în ambele principate. O altă consecință a reformelor a fost etatizarea de mai departe a vieții sociale, economice și politice din principate, a subordonării ei sistemului administrative centrale, ceea ce cu timpul a contribuit la conservarea relațiilor feudale.

Rezultativă s-a dovedit a fi activitatea unor domni fanarioți în relațiile externe, unde ei respectau nu numai interesul păstrării scaunului domnesc, ci și statutul de țări neintegrate în Imperiul otoman, integritatea teritorială a principatelor.

Creșterea dependenței Moldovei și Țării Românești de Imperiul otoman în perioada regimului turco-fanariot a influențat esențial și situația lor externă. Fanarioții, spre deosebire de domnii din perioada precedentă, nu încheiau tratate secrete și nici nu purtau tratative cu țările străine referitoare la lupta comună împotriva Imperiului otoman. În marea lor majoritate ei serveau cu devotament și credință doar interesele sultanului, deoarece nici situația politică internă nu le permitea organizarea de acțiuni ce ar fi rămas neobservate de către Poartă. Și totuși au fost excepții: Nicolae Mavrocordat s-a opus cît a fost cu putință organizării de către turci a raialei Hotinului, iar mai târziu Grigore Ghica — răpirii Bucovinei de către Austria. Pe ultimul această acțiune, la 1 octombrie 1777, l-a costat capul.

În legătură cu faptul că Poarta nu avea relații diplomatice directe cu statele europene ea recurgea în interesele sale la serviciile domnilor Moldovei și Țării Românești, dădea acestora dispoziții privind culegerea de informații despre alte state, le rezerva rolul de mijlocitori la ducerea tratatelor de pace cu țările ostile.

La congresul de pace din Nemirov (1737) rolul de mijlocitor la tratativele Turciei cu Rusia și Austria l-a exercitat domnul Gr. Ghica. Domnitorii aveau reprezentanți plenipotențieri la Varșovia, Berlin, Viena și alte capitale europene. În 1756 emisarul Moldovei în Polonia Fotachi, în condițiile Războiului de șapte ani, întreținea legături cu reprezentanții Prusiei la Varșovia, asigurându-i că înfrîngerea Prusiei nu corespunde intereselor Imperiului otoman. Relații diplomatice strînse întrețineau domnii cu diplomații francezi, iar în anumite perioade nu evitau legăturile trainice cu Austria și Rusia. Ținînd cont de rolul domnilor privind oferirea de informații externe Porții, diplomații străini aspirau să cîștige amicitatea lor și să influențeze caracterul și orientarea informațiilor puse la dispoziția Porții.

Reprezentanții domnilor la Istanbul (capuchehaiele»), concomitent cu apărarea intereselor domnitorilor privind statornicirea acestora în scaunele principatelor, exercitau și diferite misiuni diplomatice, stabilind contacte cu diplomații străini. Poarta nu împiedica legăturile internaționale ale domnilor, care nu vizau interesele imperiului. Nu se interziceau nici tratativele reciproce între principate, de exemplu, tratativele Moldovei cu Țara Românească referitor la înapoierea reciprocă a țărânilor fugari.

O atare activitate diplomatică a domnilor înainta la ordinea zilei chestiunea ce viza statutul lor juridic în relațiile internaționale. În documentele oficiale turcești, deși se sublinia că Moldova și Țara Românească constituie o parte componentă a Imperiului otoman, totuși despre Principate se vorbea ca fiind «țări» cu hotarele lor bine determinate, adică *de facto* se recunoștea că teritoriul lor nu este integrat în imperiu. Se recunoștea, de asemenea, că domnitorii nu numai că dispuneau de autonomie în politica internă, dar și aveau dreptul să întrețină relații

cu țările prietene sultanului, să rezolve independent litigiile de frontieră etc.

Statutul deosebit al Principatelor de state vasale Imperiului otoman se sublinia adesea și în corespondența diplomatică a domnitorilor în care ei se numeau «princiipi», iar la trecerea prin Moldova și Țara Românească a solilor străini cereau respectarea cerimonialului corespunzător acestui rang.

Diplomații ruși remarcă că domnii cer să fie onorați ca principi cu titlul de «domnia voastră», și nu ca niște «pași cu două buciucuri», cum sînt ei considerați în ierarhia Imperiului otoman²⁵. Atitudinea diplomaților din țările europene față de statutul, la care pretindeau domnii Moldovei și Țării Românești, era diferită. Diplomații Franței, Prusiei, Austriei și Rusiei îi considerau pe domni «princiipi ai Europei»²⁶. Domnului M. Ghica i s-a conferit în taină titlul de principe al Imperiului habsburgic. «Prealumiinați cnejii» erau numiți domnii în Rusia.

O altă atitudine față de domni era răspîndită în Polonia, care vedea în ei «monete de schimb ale sultanului»²⁷. Diplomații polonezi preferau să poarte tratative directe cu Poarta. Astfel, complicațiile la rezolvarea litigiilor de frontieră Polonia considera necesar să le examineze la Istanbul, socotindu-se relații turco-polone și nu polono-moldovenești²⁸.

Domnii Moldovei insistau ca supușii polonezi, care au comis infracțiuni pe teritoriul principatului, să fie judecați în Moldova. Reprezentanții Poloniei, însă, cereau ca ei să fie judecați pe teritoriul Regatului Polonez, coordonînd procedura judecării la Istanbul, adică ignorîndu-l pe domnul Moldovei. Așa în 1742 a fost creată o comisie moldo-polonă, menită să rezolve litigiile apărute. Dar ca și mai înainte, Polonia năzuia să rezolve aceste litigii la Istanbul, ceea ce trezea nemulțumirea domnilor. Acțiunile autorităților poloneze erau adesea incitate de către magnații ce stăpîneau mari latifundii la hotarele Moldovei și săvîrșeau abuz pe pămînturi de margine ale principatului. Ei erau cointeressați în restrîngerea autonomiei Moldovei pentru a putea mai ușor să substragă din ea brațe de muncă pentru latifundiile sale, să-și asigure aici peață de desfacere pentru produsele proprii, socotind că în aceste litigii vor găsi mai degrabă limbaj comun cu funcționarii turci, decît cu cei moldoveni, care cunoșteau mai bine situația reală.

În 1759 solului polonez I. Podoschi care a discutat la Istanbul problemele litigiilor de frontieră cu Moldova (în legătură cu predarea țăranilor fugari), la întoarcerea în țară i-a fost refuzată de către domnul Moldovei trecerea prin principat. Complica situația și problema primirii solilor polonezi ce treceau prin Moldova. Aceștea refuzau să acorde domnilor onorurile respective ca «princiipi stăpînitori». Solul polonez, care în anul 1712 pleca spre Istanbul era instruit: «Titlul de principi, ce și l-au conferit cîrmuitorii Moldovei, este uzurpat de ei nu demult. Odinioară ei se numeau palatini ai Moldovei, iar în conformitate cu regulamentul existent în Polonia, palatinii — aceștea-s guvernatori ai provinciilor»²⁹. În realitate titlul de «palatini» încercau să le atribuie domnilor Moldovei în sec. XIV-XVI regii poloni în diplomele lor de vasalitate, dorind să vadă Moldova drept o provincie a Regatului Polonez.

A impune, însă, prin forța armelor țărilor vecine să respecte drepturile suverane, deși considerabil «retezate», domnii Moldovei și a Țării Românești nu puteau, din lipsa unei suficiente forțe militare. Numai în timp de război, din ordinul Porții și din contul ei, adunau o oaste nu prea mare de lefegi (ea nu depășea 7—8 mii de oameni) care, pe lângă oastea otomană, exercita funcții militare.

Așadar, perioada de istorie a Moldovei și a Țării Românești numită în istoriografie «turco-fanariotă» se caracterizează printr-o reducere și mai pronunțată a suveranității politice externe și o limitare a suveranității politice externe. Și totuși perioada aceasta n-a fost o cezură în is-

toria principatelor, cum se susținea tradițional în numeroase cercetări istorice. Principatele și-au păstrat statutul lor politico-juridic de state vasele neîncorporate în Imperiul otoman. E necesar, de asemenea, să evidențiem evoluția regimului turco-fanariot. După pacea de la Kuciuc-Kainargi din 1774, în legătură cu criza accentuată a Imperiului otoman, acest regim a intrat într-o nouă fază, în care domnitorii fanarioți — Grigore Ghica, Alexandru Mavrocordat-Fiaris, Constantin Ipsilanti și a. — nu îndeplineau doar funcțiile de simple slugi fidele sultanului. Pentru a-și menține tronul ei recurgeau la relații diplomatice secrete chiar și cu dușmanii Porții. Se începe un proces de renaștere a suveranității politice externe și de lărgire a autonomiei interne.

Note

- ¹ *Lemny Șt.* Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc. Buc., 1990. P. 207.
- ² Despre situația social-economică a Țării Moldovei la sf. sec. XVII — prima jumătate a sec. XVIII vezi: История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.). Кишинев, 1976. С. 267—318.
- ³ *Zalony Marcu-Filip.* Despre fanarioți. Buc., 1897.
- ⁴ *Xenopol A. D.* Istoria românilor din Dacia traiană. Ed. I. Buc., s.a.; Despre istoriografia sec. XIX privitoare la fanarioți vezi: *Lemny Șt.* La critique du régime phanariote: Clichés mentaux et perspectives historiographiques//Culture and society. Edited by Al. Zub. Iași, 1985. P. 17—30.
- ⁵ *Iorga N.* Cultura română supt fanarioți//Două conferințe. Buc., 1898.
- ⁶ *Iorga N.* Istoria Românilor. Vol. VII. Reformatorii. Buc., 1938. P. 148.
- ⁷ Simposium. L'époque phanariote. 21—25 octobre 1970 Institute for Balcan Studies. Thessaloniki, 1974.
- ⁸ Vezi: История литературный молдовенешть. Вол. I. Кишинэу, 1986. П. 229—232.
- ⁹ *Constantin Fl.* Constantin Mavrocordat. Buc., 1985.
- ¹⁰ *Cantemir D.* Viața lui Constantin Cantemir zis cel Bătrîn, domnul Moldovei. Buc., 1960. P. 21.
- ¹¹ *Hurmuzachi E.* Documente. Vol. I. Pt. III. P. 1.
- ¹² Письма и бумаги императора Петра Великого. I. М., 1962. Т. XV. С. 173—177; Originalul diplomei se păstrează la Sanct-Petersburg: Государственная публичная библиотека им. Салтыкова-Щедрина. Отдел рукописей. Ф. Иностранные автографы. № 60. Documentul, inclus într-o mapă, captușită cu piele roșie, e scris în limbile rusă și latină și are 12 pagini. Ambele texte sînt semnate personal de către Petru I și contele Golovnin, fiind sigilate cu pecetea de stat a Rusiei.
- ¹³ Исторические связи народов СССР и Румынии. Т. III. Москва, 1970. С. 241.
- ¹⁴ *Boldur Al.* Jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informație pentru istoria românilor//Studii și cercetări științifice. Iași, XIX (V. III. seria nouă). 1946. P. 90.
- ¹⁵ История РСФСР. В. I. Кишинэу. 1967. П. 334.
- ¹⁶ *Neculce I.* Letopisețul Țării Moldovei. Ed. III. Buc., 1975. P. 188.
- ¹⁷ *Boicu L.* Principatele române în raporturile internaționale (secolul al XVIII-lea). Iași, 1986. P. 80; Vezi: Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV — нач. XIX в.). Кишинев, 1987. С. 246.
- ¹⁸ Despre caracterul relațiilor Moldovei cu Imperiul otoman în sec. XVI vezi: *Гонца Г. В.* Общие и особенные черты в положении Молдавии и стран Балканского полуострова в системе господства Османской империи//Молдавский феодализм. Общее и особенное. Кишинев, 1991. С. 94—130.
- ¹⁹ *Ciobanu V.* Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848. Buc., 1980. P. 51.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ *Cronica Ghiculeștilor.* Buc., 1965. P. 727.
- ²² *Melhisecdec.* Cronica Romanului. V. II. Buc., 1857. P. 21—22 (rezumat). Originalul integru vezi: Центральная научная библиотека АН Украины. Рукописный отдел. Ф. У. № 38.
- ²³ Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea Vol. II. Moldova. Buc., 1966. P. 287—289.
- ²⁴ *Кирияк В.* Картя ши типарул ын Молдова ын секолле XVII—XVIII. Кишинэу, 1977.
- ²⁵ Архив внешней политики России. Ф. Сношения России с Турцией. 1755—1757. Оп. 89/1. Д. 18. Л. 5.
- ²⁶ *Hurmuzachi E.* Documente. Supliment I. Pt. I. P. 625; *Mihordea V.* Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII siècle//Revue roumaine d'histoire. 1970. № 1. P. 60.
- ²⁷ Ibidem. P. 594—595.
- ²⁸ *Ciobanu V.* Op. cit. P. 70.
- ²⁹ *Filitti I.* Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821. Paris, 1901. P. 46.

РЕЦЕНЗИИ RECENZII

Andrei I. Galben

ANDREI EȘANU. DIN VREMURI COPLEȘITE DE GREUTAȚI. CHIȘINĂU, 1991

Transformările radicale cu caracter renovator ce au loc în Republica Moldova fac să sporească atenția față de istoria veche, antică și medievală națională. Un interes deosebit manifestă contemporanii față de valorile spirituale, create de popor în acele secole, care, copleșite de greutăți, au devenit în mare parte legendă. Acele epoci au rămas, într-un fel sau altul, în memoria generațiilor prin faptele de bărbăție și eroism ale strămoșilor noștri, ce au stropit cu singele lor baștina, apărînd-o de nenumăratele horde de barbari, croindu-și prin timpurile de grea cumpănă cu cînste și demnitate destinul. În condiții extrem de anevoioase, cu multă suferință, au fost create opere nemuritoare ce au intrat pentru totdeauna în patrimoniul culturii noastre naționale.

O lucrare de valoare despre acele vremuri este monografia lui Andrei Eșanu, recent apărută la editura „Universitas”. În ea este vorba despre pătrunderea și răspîndirea în spațiul geografic al Moldovei a scrisului ca fenomen cultural de importanță primordială. Autorul studiază problema afirmării scrisului în mai multe domenii ale vieții Statului Moldovenesc medieval, în special a scrisului latin, iar mai apoi și a celui chirilic, în limba slavă veche, care a dominat în mare parte întreaga noastră cultură scrisă timp de cîteva secole, de la formarea Țării Moldovei pînă la mijlocul sec. al XVII-lea.

Al doilea aspect al problemei de studiu cercetat în lucrare este învățămîntul care totdeauna a fost strîns legat de cultura scrisă, aceasta din urmă fiind de la bun început o operă de instruire. În monografie și-au găsit reflectare principalele forme ale învățămîntului din Țara Moldovei în sec. XV—XVII, dintre care amintim învățămîntul ecleziastic, școlile orășenești, instruirea și educația în familie, precum și plecarea tinerilor din Moldova la studii peste hotare.

Cadrul cronologic al lucrării supuse recenzării cuprinde mijlocul sec. al XIV-lea și sec. al XVII-lea — epocă, în care au fost create și lăsate posterității opere nemuritoare în domeniul cărții scrise, a literaturii, a cronografiei, precum și în multe alte domenii de activitate cultural-artistică. În acest timp cultura medievală moldovenească a strălucit prin opera de caligraf și minituarist a lui Gavril Uric, prin arhitecții și zugravii de la mănăstirile Voroneț, Căpriana, Sucevița, Moldovița, Dragomirna, Vărzărești, Putna ș. a., prin eforturile cronicarilor din sec. XV—XVI, ce și-au scris letopisețele în limba slavă veche, prin activitatea cărturărească a lui Silviu Lucaci, care în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, pentru întâia oară în istoria culturii noastre, a izbutit să traducă primul cod de legi din limba slavă veche în limba română, prin opera de excepție a copistului și miniaturistului Anastasie Crimca și cea a lui Grigore Ureche, autorul primei cronici a țării în limba maternă, prin vasta operă a marilor savanți cu renume european Nicolae Milescu Spătaru, Miron Costin și Dimitrie Cantemir, prin opera multor artiști anonimi.

Monografia dlui Eșanu constituie o lucrare de sinteză a problemei istoriei culturii medievale din Moldova, asupra căreia autorul lucrează de mai mulți ani. La tema dată el a mai publicat, începînd cu anul 1977, o serie de materiale: „Pagini din istoria școlilor din Moldova”, „Colegiul din Hîrlău” (1977), „Școlile Chișinăului din a doua jumătate a sec. XVIII—începutul sec. XIX” (1978), „Răspîndirea scrisului slavon în Moldova după afirmarea și constituirea culturii scrise în limba maternă” (1980), „Școala și învățămîntul în Moldova (sec. XV — începutul sec. XVIII)” (1983), „Dimitrie Cantemir. Descrierea Moldovei. Manuscrise și ediții” (1987), „Focare de cultură medievală” (1990), „Apariția și dezvoltarea tipăririi cărților în Moldova (sec. XVII — începutul sec. XIX)” (1990) ș. a.

Lucrarea este compusă din introducere, patru capitole și încheiere.

În primul capitol — „Afirmarea culturii scrise pe meleagurile Moldovei” se analizează fenomenul răspîndirii scrisului în spațiul Carpato-Danubian din epoca antică pînă în Evul mediu. Sînt reflectate principalele etape în istoria pătrunderii și răspîndirii scrisului chirilic în meleagul moldav și însemnătatea lui în dezvoltarea culturii scrise și învățămîntului în Țara Moldovei în sec. XIV—XVII. Atenție deosebită este acordată unor asemenea procese și evenimente de istorie culturală din veacul al XVII-lea cum este trecerea scrisului de la limba slavonă la cea română.

Analizînd scrisul slav chirilic pe pămîntul moldav pentru prima dată în știința istorică, autorul a izbutit să studieze cultura medievală din Moldova în contextul cul-

turii Europei ortodoxe și să evidențieze irepetabilul Țării Moldovei pe fundalul european.

Capitolul doi — „Școala, învățămîntul și știința de carte în Moldova medievală (sec. XIV—XVI)“ — studiază probleme atît cu caracter istoric, cît și de ordin ce ține de știința pedagogică. Materialul expus în acest capitol este unicul în felul său, avînd drept scop examinarea procesului de apariție a școlilor laice, bisericești și celod orășenești. Un loc aparte este rezervat educației și instruirii în familie. Un interes deosebit prezintă paragraful intitulat „La studii în străinătate“. Autorul afirmă și argumentează că strămoșii noștri se străduiau să-și stingă setea de cunoștințe prin plecarea la studii în străinătate. Pe parcursul sec. al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea un număr considerabil de tineri din Țara Moldovei își făceau studiile la cea mai mare instituție de învățămînt superior din Polonia medievală — Universitatea din Cracovia. Primii studenți moldoveni ai acestei instituții în anii 70 ai sec. XIV, cînd moldovenii sînt numiți printre studenții străini care se bucurau de anumite înlesniri și burse din partea instituției de învățămînt poloneze. Tinerii din Moldova se întîlnesc în această perioadă și la universitățile din Viena, Praga, Roma, Padova și alte orașe.

Un loc aparte în această perioadă îi revine învățămîntului în familie, în deosebi pentru instruirea fetelor, pentru care nu exista nici un fel de școli. Autorul are perfectă dreptate cînd menționează că, necătînd la caracterul pronunțat religios și de clasă al învățămîntului, acestuia i-a revenit în perioada dată un rol, fără îndoială, pozitiv în răspîndirea științei de carte și în ridicarea nivelului culturii cărturărești în Moldova medievală în sec. XIV—XVII.

În capitolul trei — „Academia slavo-greco-latină din Iași“ — autorul acordă o atenție cu totul aparte mai multor aspecte legate de istoricul fondării și activității pe parcursul cîtorva decenii în capitala de atunci a Moldovei a Academiei slavo-greco-latine, de la a cărei întemeiere (1639—1640) de curînd s-au împlinit 350 de ani, cît și activității colegiului vasilian.

Capitolul patru — „Manuale, gramatici și alte cărți de învățatură“ — vizează diferitele manuale și materiale didactice, folosite în perioada dată în scopuri de instruire. Sînt abordate, deși mai mult tangențial, și alte aspecte de istorie culturală strîns legate de școală și învățămînt, de penetrația și răspîndirea scrisului, de literatura scrisă cu divers conținut, de cartea manuscrisă și tipărită ca operă de cultură, de relațiile culturale și cărturărești cu țările și popoarele vecine — Bulgaria, Serbia, Valahia, Transilvania, Polonia, Ucraina, Rusia ș. a.

În general, monografia dlui Eșanu relevă nestinsa sete și marea dragoste de frumos, pe care au trăit-o cu multă și preacurată simțire strămoșii noștri, lăsîndu-ne ca neprefăcută zestre spirituală incomparabile capodopere de artă și cultură scrisă, fie că e vorba de monumente arhitectonice de artă aplicată, de o carte manuscrisă sau tipărită, executate de adevărați maeștri ai artei cu toată țaria talentului și a dăruirii de sine, de o cronică oficială domnească sau boierească, de o revelatorie creație muzicală ecleziastică ori de o altă scriere caracteristică epocii.

Sîntem conștienți de faptul că autorul prezentei monografii nu se va opri la această lucrare, de aceea am dori ca în studiile ulterioare să fie totuși evidențiați studenții români din arealul Carpato-Danubian ce au studiat în universitățile din Granada, Medina del Campo și Toledo în sec. XIII și XIV, despre care afirmă savanții Cachia și Montgomeri Uoat, apelînd la sursele arabe.

Monografia dlui Eșanu constituie un important aport în știința istorică și, fără îndoială, va fi de folos nu numai savanților-medieviști, dar și profesorilor din școlile de cultură generală, licee, studenților, cît și cercului larg de cititori, care se interesează de istoria neamului românesc.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Gheorghe I. Nicolaev

INSTITUTUL DE ISTORIE LA INCEPUT DE CALE NOUA

Anul 1991 a constituit un an de cotitură radicală în viața științifică și de reorganizare a Institutului de Istorie al A.Ș. a R. M. Evenimentele de mare importanță în activitatea acestuia sînt legate de reprofilarea efectuată în lunile aprilie-iulie, care a fost însoțită de schimbări cardinale în conducerea, structura și cadrele acestei unități științifice. În locul celor 10 subdiviziuni (secții, sectoare) s-au creat trei secții noi: **istorie medie, istorie modernă, istorie contemporană** și un sector de istorie a științei și tehnicii. În cadrul secțiilor au fost create 8 grupuri de creație, care întrunesc colaboratorii în jurul unor probleme importante de investigații științifice.

Odată cu reorganizarea Institutului s-au produs schimbări esențiale și în planul de cercetări științifice. În limita lor și în corespundere cu cerințele actuale au fost precizate direcțiile, problemele și temele investigațiilor, o bună parte dintre care, fiind moștenite de la vechiul institut și purtînd pecetea sistemului și ideologiei comuniste, au fost excluse din plan. De exemplu, compartimentele temelor: „Apărarea cuceririlor lui Octombrie în timpul războiului civil și intervenției străine. Situația economică și mișcarea revoluționară în Moldova. 1917—1940”; „Istoria construcției socialiste în U.R.S.S. Construcția și consolidarea socialismului în Moldova”; „Istoria perfecționării societății socialiste în U.R.S.S. Dezvoltarea social-economică și politică a R.S.S. Moldova la etapa actuală”; „Lupta ideologică în lumea contemporană: legități și tendințe”; „Critica concepțiilor burgheze a istoriei Moldovei și a țărilor din Sud-Estul Europei” și altele.

De menționat, că în cadrul problemelor enumerate mai sus pe parcursul a mai multor ani erau ocupați peste 65% din toți colaboratorii institutului.

Schimbările ce au avut și mai continuă să aibă loc presupun anumite eforturi în vederea depășirii vechii metodologii și modalități de tratare a istoriei. Dacă vechile formulări ale direcțiilor de cercetare erau orientate exclusiv spre tratarea istoriei de pe pozițiile evoluției și schimbării formațiunilor social-economice — feudalism, capitalism, socialism, noile direcții sînt orientate spre tratarea istoriei Moldovei în contextul general românesc și al civilizației europene. Astfel, vechile direcții de cercetare „Istoria formațiunilor social-economice precapitaliste și capitaliste” și „Istoria Marii Revoluții din Octombrie și a construcției socialismului în U.R.S.S.” au fost înlocuite cu direcțiile: „Dezvoltarea istorică a Țării Moldovei în contextul general medieval românesc și al civilizației europene”; „Dezvoltarea istorică a Moldovei în contextul european în epoca modernă”; „Dezvoltarea istorică a Moldovei în perioada contemporană”; „Istoria științei și tehnicii în Moldova”.

În cadrul acestor direcții au fost incluse o serie de probleme actuale noi, printre care: „Moștenirea culturală medievală a Țării Moldovei”; „Viața național-culturală în Basarabia și Transnistria (1792, 1812—1918)”; „Basarabia în cadrul Statului Român”; „Transnistria în perioada anilor 1917—1940” ș.a.

A fost reluat lucrul în vederea reîncadrării în aria de cercetări a institutului a unei probleme de mare interes pentru populația republicii — istoria satelor și orașelor.

Extrem de dificilă a fost problema luării unor decizii concrete referitor la soarta unor mari lucrări colective, ce fuseseră incluse în planul de lucru al Institutului de Istorie și care se aflau în centrul atenției savanților și conducerii acestui institut timp de mai mulți ani. Este vorba de „Istoria Moldovei” (ediție în 6 volume), „Schife despre legăturile istorice ale popoarelor din R.S.S. Moldova și Republica Bulgară (din timpurile străvechi pînă în zilele noastre)”, ediție în limba rusă în 3 volume, „Istoria clasei muncitoare din R.S.S. Moldova” (3 volume).

Avînd în vedere proporțiile acestor lucrări, s-a convenit ca soarta lor să fie examinată la o ședință specială a consiliului științific al institutului. Astfel de ședință a avut loc la 24 octombrie 1991. În cadrul ei a fost supus analizei lucrul deja îndeplinit și s-au înaintat propuneri concrete privind soarta de mai departe a lucrărilor în cauză. S-a accentuat necesitatea revederii cardinale a materialului acumulat, scris în spiritul stagnării și de pe pozițiile ideologice comuniste. S-a menționat lipsa conceptului, care ar sta la baza unor astfel de lucrări de mari proporții, lipsa cadrelor necesare pentru îndeplinirea lor (majoritatea autorilor din fostele colective de autori au fost pensionați sau concediați în rezultatul reorganizării institutului. Totodată a fost accentuată imposibilitatea îndeplinirii lucrărilor de sinteză în condițiile existenței unor

imense spații albe în cercetarea istoriei naționale, cînd la ordinea zilei este pusă problema revederii și interpretării de pe pozițiile noi a tot ce s-a scris pînă în prezent. S-a menționat inutilitatea irosirii forțelor intelectuale ale cercetărilor pentru continuarea unor lucrări, comandate în vremuri de tristă faimă de către Biroul C. C. al P.C. din Moldova (Hotărîrea de la 12 septembrie 1989, protocolul 82, § 4) și scrise de pe pozițiile ideologice totalitariste.

Ținînd cont de cele menționate și reieșind din necesitatea concentrării eforturilor savanților la cercetarea problemelor actuale din istoria neamului nostru, consiliul științific a luat decizia de a exclude lucrările colective susnumite din planul de lucru al institutului.

Așadar, modificările radicale în conducerea și structura Institutului, în direcțiile, problemele și temele de cercetare, crearea în Institut a unei noi orientări și atmosfere de creație lipsite de dictat ideologic au dat posibilitatea de a axa investigațiile științifice pe făgașul adevărului, de a trata evenimentele, procesele și personalitățile istorice de pe pozițiile unor criterii obiective de apreciere, de a înscri istoria ca știință pe orbita valorilor naționale.

LA EDITURA «ȘTIINȚA» VA APARE ÎN ANUL 1992

**ISTORIA MOLDOVEI DIN CELE MAI VECHI TIMPURI
PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SEC. XIX (SCHIȚE). 20 coli. În
l. română.**

Lucrarea prezintă o culegere de schițe științifico-populare, consacrate unor momente importante și interesante din istoria plaiului natal cu începere din cele mai vechi timpuri pînă la începutul sec. XIX. Materialul istoric e analizat de pe poziții științifice contemporane: e dezvăluit rolul factorului general-uman, al personalităților de vază în procesul istoric, se descriu multe evenimente și fapte istorice ignorate sau denaturate pînă în prezent în istoriografia sovietică.

Cartea e destinată cercului larg de cititori.

Adresele la care puteți face comanda sînt indicate în pag. 48.

CUPRINS
СОДЕРЖАНИЕ

Studii

Исследования

<i>Byrnia P. P.</i> O военной обязанности горожан Молдовы в период правления Штефана Великого	3
<i>Negru Gh.</i> O cale aparte a României. Concepția „Neoîobăgiei” de C. Dobrogeanu-Gherea	11
<i>Văratec V.</i> Despre bunurile germanilor basarabeni abandonate la 1940	20

Discuții

Дискуссии

<i>Мадиевский С. А.</i> Из истории общественно-политической жизни Румынии (II): Современники о политическом красноречии в период 1866—1918 гг. . . .	33
--	----

Comunicări

Сообщения

<i>Stoian S.</i> Viața politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie—27 noiembrie 1918). Activitatea Sfatului Țării	49
---	----

Plai natal

Краеведение

<i>Haidarlii D.</i> Materiale documentare în ajutorul cercetărilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (VI)	56
--	----

Documente

Документы

<i>Varla I.</i> Contribuții documentare la istoria Basarabiei	61
In ajutor profesorilor de istorie В помощь преподавателям истории	
<i>Dragnev D. M.</i> Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova	65

Recenzii

Рецензии

<i>Galben A. I., Andrei Eșanu.</i> Din vremuri copleșite de greutate. Chișinău, 1991	77
--	----

Viața științifică

Научная жизнь

<i>Nicolaeu Gh.</i> Institutul de istorie la început de cale nouă	79
---	----

1 r. 20 c.

Indice 76965

CHIȘINĂU „ȘTIINȚA” 1992

Coli de hârtie conv. 7,0. Coli editoriale 7,85. Tirajul 4322. Comanda 148. Prețul 1 r. 20 c.

Editura „Știința”, 277004, Chișinău, str. Academiei, 3

Adresa colegiului de redacție: 277004, Chișinău, str. 31 August, 82.
tel. 23-33-14

Tipografia editurii „Știința”, 277004, Chișinău, str. Petru Movilă, 8